

Ett bland de största och vackraste i riket

Olof Schwans orgel i Norrköpings stadskyrka S:t Olai 1771–1870

Jarri Ederth

CD-uppsats 2005
Institutionen för musikvetenskap
Uppsala universitet

Ett bland de största och vackraste i riket

Olof Schwans orgel i Norrköpings stadskyrka S:t Olai 1771-1870

Jarri Ederth

Institutionen för musikvetenskap
Uppsala universitet
CD-uppsats 2005
Handledare: Kia Hedell

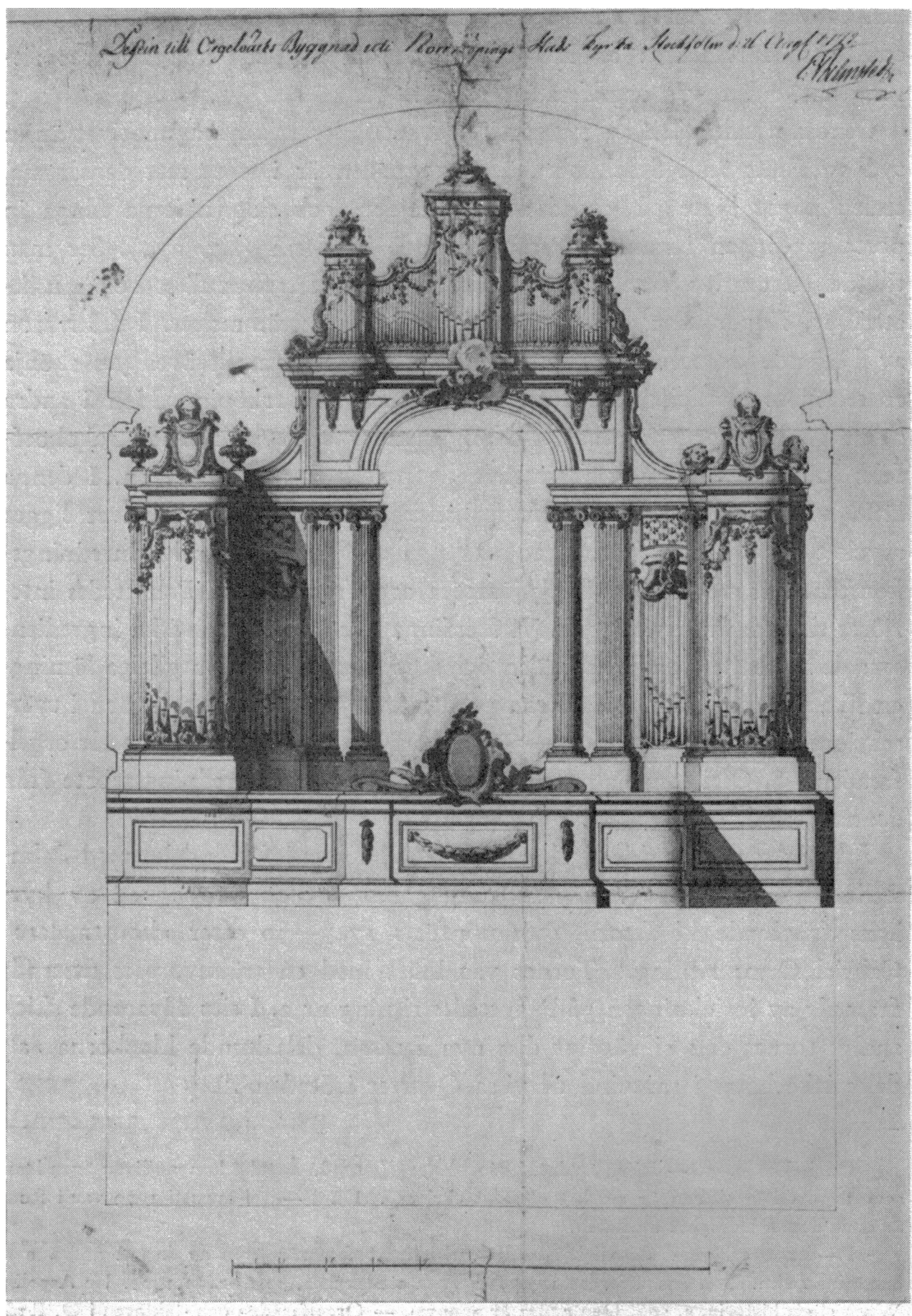
Abstract

Jarri Ederth: *Ett bland de största och vackraste i riket: Olof Schwans orgel i Norrköpings stadskyrka S:t Olai 1771-1870*. Uppsala universitet: Institutionen för musikvetenskap, uppsats för 80 p. 2005.

Olof Schwans orgel i Norrköpings stadskyrka S:t Olai var hans första verk som privilegierad orgelbyggare och därtill ett verk av för sin tid betydande storlek. Detta verk uppfördes i stadskyrkan i en av Sveriges större städer, vilket vittnar om det anseende som Olof Schwan redan i början av sin karriär kunde åtnjuta. Orgeln i S:t Olai utgör en tydlig markering av Schwans verksamhet som orgelbyggare i eget namn.

I uppsatsen kartläggs ett orgelverks historia i syfte att bidra till kännedomen om en av Sveriges främsta orgelbyggare samt studeras hur församlingen resonerade och agerade vid anskaffandet av orgeln, vid valet av orgelbyggare samt vid orgelns utformning.

Undersökningens omfattning i tiden begränsas dels av den första protokollsanteckningen om en orgel efter den nybyggda kyrkans invigning, från den 19 februari 1771, dels av slutandet av ett kontrakt om en ny orgel till kyrkan, vilket skedde den 18 juli 1870.

Erik Palmstedts förslag till orgelfasad för Norrköpings stadskyrka, daterat den 26 augusti 1772.

Förord

När jag under några somrar tjänstgjorde som semestervikarie för min forne lärare, organisten i S:t Olai kyrka Bengt-Göran Sköld, ingick det i mina arbetsuppgifter att några gånger i veckan vid lunchtid hålla kortare orgelkonserter. Eftersom jag tyckte att det vore intressant att tillsammans med de programblad jag tryckte till varje konsert kunna bifoga en liten historik över kyrkans orglar, företog jag en liten undersökning i ämnet vilken resulterade i en framställning om några sidor som jag lade ut i kyrkan.

När jag så småningom skulle välja ämne för min uppstats i musikvetenskap, föreföll det mig ligga nära till hands att genomföra en grundligare undersökning i detta redan påbörjade ämne. Med ambitionen att dokumentera S:t Olai kyrkas orgelhistoria från kyrkans invigning 1767 fram till våra dagar, tog jag mig verket an. Min entusiasm mattades dock något, om än blott tillfällig, när jag i landsarkivets forskarsal i Vadstena öppnade den första kapseln med S:t Olai församlings bevarade protokoll och handlingar. Att språket skulle vara lite gammeldags hade jag naturligtvis föreställt mig, men däremot hade jag inte förstått att även handstilen skulle vara av ett ålderdomligt slag. Utan all tidigare kännedom om den gamla tyska skrivstilen, fick jag, i en läshastighet som i början understeg en sida per timme, på egen hand lära mig hur den var beskaffad. Så småningom lyckades jag betydligt öka läshastigheten och insåg samtidigt att en undersökning av de dimensioner jag ursprungligen hade planerat, nog vore i största laget. Jag beslöt därför att begränsa mitt arbete till kyrkans första orgel, vars fasad jag så många gånger under mina övningspass i kyrkan haft tillfälle att beundra.

För genomförandet av detta arbete är jag några personer ett tack skyldig. Främst skall tackas min handledare Kia Hedell samt Lars Berglund, vilkas undervisning och synpunkter på mitt arbete har varit av stort värde. Även mina kamrater i seminariet, Karin och Erik skall ha tack för värdefulla tankar och synpunkter. Jag har under arbetet med denna uppsats vid flertaliga tillfällen haft stor glädje av tjänstvillig och entusiastisk personal vid våra bibliotek och arkiv. Utan att vilja förringa någon annan, vill jag ändå särskilt framhålla Lena Trenter på Kungliga Biblioteket som åtog sig det tidsödande arbetet att försöka lokalisera trycket från orgelinvigningen, samt Inez Ek vid stadsarkivet i Norrköping som med noggrannhet och tålamod givit ett substantiellt bidrag till den biografiska avdelning som är bilagd denna uppsats.

Innehåll

Inledning.....	11
Bakgrund.....	11
Syfte.....	12
Forskningsläge.....	12
Källor.....	14
Avgränsningar.....	14
S:t Olai kyrkas byggnadshistoria.....	16
Från idé till invigning.....	17
Kontraktet tecknas.....	19
Orgeln byggs.....	23
Orgeln avsynas.....	30
Invigningen.....	35
Några kommentarer till orgeln utformning.....	36
Tonhöjd.....	37
Temperatur.....	38
Hundra år i församlingens tjänst.....	39
Kontrabasunen.....	40
Voglers förslag.....	43
Reparationer och underhåll.....	45
Planer på en ny orgel.....	49
Organisterna.....	51
Organistval 1775.....	54
Friederich Steinchen.....	57
Carl Magnus Edlund.....	58
John Hallberg.....	60
Adolf Löfvén.....	63
Organistens arbetsuppgifter.....	65
Festiviteter och konserter.....	69
Sammanfattning.....	74
Avslutande reflektioner.....	78
Bilagor.....	80
Biografiska notiser.....	80
Svenska mynt.....	83
Källor och litteratur.....	85

Inledning

Av S:t Olai kyrka återstod endast svarta murar. Den ryska flottans härjningar längs den svenska östkusten sommaren 1719 hade lagt Norrköping i aska och ruiner. I det mödosamma och kostnadskrävande återuppbyggnadsarbetet var istandsättandet av stadsförsamlingens kyrka S:t Olai en prioriterad uppgift. Det skulle dock visa sig att kyrkan på grund av de skador som förorsakats av branden måste rivas och det dröjde ända till 1767 innan man äntligen kunde inviga den nybyggda kyrkan. Efter hand skulle den försees med nödvändiga inventarier och bland dem var en orgel inte minst viktig. Uppdraget att bygga kyrkans första orgel gick till tidens främste orgelbyggare, Olof Schwan. Orgeln invigdes den 20 maj 1775 och skulle tjäna församlingen i nästan hundra år.

Orgelverket, ett bland de största och vackraste i Riket, består af 33 stämmor med en motsvarande Contra-Basun, byggt af Orgelbyggaren, Directeuren Olof Svahn från Stockholm 1775 efter ritning öfversedd av Kongl. Hof-Capellmästaren Zellbell, och invigd samma år af Församlingens Kyrkoherde, Prosten och Theologiae Doctorn Petrus Lagerman, Böne-Söndagen den 21 Maji – detta kostar tillika med Contra-Basun Riksd:r 3000, och blef af Directeuren och Hof-Secreteraren Johan Miklin besiktigat.¹

Bakgrund

Olof Schwans orgel i Norrköpings stadskyrka S:t Olai var hans första verk som privilegierad orgelbyggare och därtill ett verk av för sin tid betydande storlek. Detta verk uppfördes dessutom i stadskyrkan i en av Sveriges större städer, vilket vittnar om det anseende Olof Schwan redan i början av sin karriär kunde åtnjuta. Orgeln i S:t Olai utgör därför en tydlig markering av Schwans verksamhet som orgelbyggare i eget namn. Denna orgel skulle sedan följas av flera större verk i stadskyrkor, med den 1789 invigda orgeln i Stockholms Storkyrka som kulmen, vilka tillsammans med hans mindre verk belöper sig till ett sammanlagt antal av omkring 50 orglar. Av dessa är endast sju, samtliga mindre verk med en manual och pedal, bevarade till våra dagar. Bevarad är även den av Lars Wahlberg påbörjade men av Olof Schwan fullbordade tvåmanualiga orgeln för Växjö domkyrka, nu i Slätthög.²

Grunden till ett självständigt inhemskt orgelbyggeri i Sverige lades genom den från Tyskland invandrade orgelbyggaren Hans Heinrich Cahman (c:a 1640–1699) och hans son Johan Niclas (1679/80–1737). Den senares lärjungar kom dock att gå i olika riktningar. Olof Hedlund övertog sin läromästares verkstad och fortfor att arbeta i dennes anda, men hade vid sin död 1749 ingen som kunde övertaga verkstaden. En annan av Cahmans lärjungar var Daniel Strähle (1700–1749), som under 1720-talet studerade matematik och mekanik hos Christoffer Polhem och därigenom kom att anlägga ett mer vetenskapligt grundat synsätt på orgelbyggeriet. Daniel Strähle omsatte sina

¹ Hans Olof Sundelius: *Norrköpings minne* (Norrköping 1798), s. 353. Observera att Sundelius felaktigt anger köpesumman till 3000 riksdaler – den korrekta summan är 30000 daler kopparmynt, kontrabasunen förutan.

² Einar Erici& R. Axel Unnerbäck: *Orgelinventarium: bevarade klassiska kyrkorglar i Sverige* (Stockholm 1988), s. 493 f.

teoretiska idéer i praktiken och överförde denna kunskap till sina efterföljare. Främst bland dessa är brorsonen Peter Strähle (1720–1765) samt Jonas Gren (1715-1765), vilka båda privilegierades 1748 och därefter bildade bolag. Gren och Strähle fortfor att arbeta i Daniel Strähles anda och kom bland annat att samarbeta med den 1739 inrättade Vetenskapsakademien.

Den främste av firma Gren och Strähles lärjungar var utan tvekan Olof Schwan, vars hantverkskunnande och klangsköna instrument högt skattades av samtiden. Olof Schwan föddes den 10 oktober 1744 i Säter och kom så småningom i lära hos Gren och Strähle. Efter att Gren och Strähle hade dött med en dryg månads mellanrum 1765, blev Schwan gesäll hos deras efterträdare Carl Wählström och hade hos honom självständiga arbetsuppgifter, bland annat i Finland. Schwan ansökte 1769 om privilegium, men blev inte examinerad och privilegierad förrän 1771. Han övertog 1777 Wählströms, tidigare Gren och Strähles, verkstad på Kungsholmen och arbetade åren 1777-1784 i bolag med Mattias Swahlberg. Eftersom Schwan saknade lärjungar som kunde ta över verkstaden, markerar hans död den 15 april 1812 också slutet på en epok i det svenska orgelbyggeriets historia.³

Syfte

Syftet med denna uppsats är att beskriva ett orgelverks tillkomst och fortbestånd och därigenom bidra såväl till kännedomen om en av vårt lands främsta orgelbyggare, som till att skriva ett kapitel i S:t Olai församlings historia. Intressanta frågor är därvidlag vilka församlingens bevekelsegrunder var vid anskaffandet av en orgel samt hur man resonerade kring val av orgelbyggare och orgelns utformning. Genom studiet av de diskussioner och beslut som så småningom ledde fram till att orgeln stod färdig och kunde tas i bruk, kan man bilda sig en uppfattning om svaret på dessa frågor.

Forskningsläge

Den akademiska orgelforskningen i Sverige har länge varit tämligen sparsam, men kompletteras delvis av amatörforskning, som inte sällan är ambitiöst och noggrant genomförd. Till största delen är det enskilda orglar och orgelbyggare som porträtterats, medan arbeten av mer generell och övergripande karaktär är sällsynta. Det saknas till exempel en sammanhållen vetenskaplig monografisk framställning över orgelbyggeriets historia i Sverige. En omfattande teknisk kunskap om forna tiders orgelbyggeri och enskilda orgelbyggares stildrag har tillkommit genom det ökande antalet restaureringar och rekonstruktioner av historiska orglar som genomförts och alltför genomförs i vårt land. Det centrum för orgelforskning som utvecklats i Göteborg (GOArt) har skapat nya förutsättningar för orgelforskningen, inte minst i avseende på möjligheterna till tvärvetenskapliga forskningsinsatser.

³ Detta stycke liksom det föregående baserar sig på Erici& Unnerbäck, s. 493 f. samt Eva Helenius-Öberg:

”Instrumentbygge”, *Musiken i Sverige*, band 2, red. Leif Jonsson (Stockholm 1993), s. 171 ff.

För den som vill studera svenskt orgelbyggeri under 1700-talet, är Abraham Abrahamsson Hülphers avhandling från 1773 av stor betydelse,⁴ liksom Einar Ericis 1965 utgivna inventarium över bevarade klassiska orglar i Sverige,⁵ vilken även kommit i en reviderad utgåva 1988.⁶ Äldre forskningsinsatser avseende svensk orgelproduktion under 1700-talet föreligger främst av Bertil Wester och Thorild Lindgren, dock med tyngdpunkt på tiden före Schwan. Dessa arbeten är dessutom till stor del inriktade mot studier av pipmensurer och andra tekniska detaljer och har därför mindre relevans för här föreliggande arbete. Wester har emellertid i en uppsats behandlat det gustavianska orgelbyggeriet och där bland annat ägnat uppmärksamhet åt Schwans bevarade orgel i Börstil, men har med utgångspunkt i denna orgel dragit slutsatser som inte omedelbart låter sig överföras till Schwans övriga produktion.⁷ Nyare forskning kring orgelbyggeriet i Sverige under 1700-talet har bedrivits av Eva Helenius-Öberg, vars avhandling om svenskt klavikordbygge 1720–1820⁸ samt artiklar i relevanta ämnen har varit till stor nytta vid det arbete som här skall redovisas.⁹

Andra orglar av Olof Schwan som blivit föremål för olika slags utförligare beskrivningar är hans orglar i Hökhuvud,¹⁰ Malmö S:t Petri,¹¹ Stockholms Storkyrka,¹² Växjö domkyrka,¹³ Ängsö,¹⁴ samt Nagu i Finland.¹⁵

Kortare artiklar om det orgelverk som behandlas i denna uppsats är skrivna av Viggo Loos: "Ett gustavianskt orgelverks historia"¹⁶ samt Edward Ringborg: "Ett mästerverk från den gustavianska tiden."¹⁷ En samtida beskrivning av orgelverket finns i *Norrköpings minne* av Hans Olof Sundelius.¹⁸

⁴ Abraham Abrahamsson Hülphers: *Historisk afhandling om musik och instrumenter* (Västerås 1773).

⁵ Einar Erici: *Inventarium över bevarade äldre kyrkorglar i Sverige* (Stockholm 1965).

⁶ Einar Erici & R. Axel Unnerbäck: *Orgelinventarium: bevarade klassiska kyrkorglar i Sverige* (Stockholm 1988).

⁷ Bertil Wester: "Gustavianskt orgelbyggeri", *Gustavianskt: studier kring den gustavianska tidens kulturhistoria tillägnade Sigurd Wallin på hans femtioårsdag* (Stockholm 1932) s. 235–246; även i *Orgelforum* 1991:3, s. 1–34.

⁸ Eva Helenius-Öberg: *Svenskt klavikordbygge 1720-1820: studier i hantverkets teori och praktik jämte instrumentens utveckling och funktion i Sverige under klassisk tid* (diss. Uppsala, Stockholm 1986).

⁹ Eva Helenius-Öberg: "Instrumentbygge", *Musiken i Sverige*, band 2, red. Leif Jonsson (Stockholm 1993), s. 169–188; "Olof Schwan och temperaturfrågor i 1770-talets brytningstid", *Övertorneåprojektet: Om restaureringen av orgeln i Övertorneå*, red. Lena Weman Ericson (Piteå 1999), s. 105–111; "Svenskt instrumentmakeri 1720–1800: en preliminär översikt" *STM* 59:1 (1977), s. 5–43.

¹⁰ Niclas Fredriksson & R. Axel Unnerbäck: *The organ in the Hökhuvud church, Sweden*, GOArt organ documentation reports 2, red. Sverker Jullander (Göteborg 2001).

¹¹ Anders U. Isberg: *Malmö stads 600-årsjubileum 1319-1919* (Malmö 1919), s. 250–272.

¹² Dag Edholm: "En af de största och förnämsta i riket: om orgelbygget i Stockholms Storkyrka 1791-96", *Stockholmsutskifter*, Samfundet Sankt Eriks årsbok 1996, red. Björn Hallerdt (Stockholm 1996), s. 64-82; även i *Orgelforum* 1998:3, s. 9-32.

¹³ R. Axel Unnerbäck: "Orgel och orgelfasad", Evald Gustafsson & Marian Ullén: *Växjö domkyrka*, Sveriges kyrkor 136, Småland 4:1 (Stockholm 1970), s. 178–186.

¹⁴ Dag Edholm: *Schwanorgeln i Ängsö kyrka* (Västerås 1998); även i *Orgelforum* 1998:4, s. 36–49.

¹⁵ Juhani Martikainen: *Orglar i Finland från tiden 1600-1800: deras byggare, historia, konstruktion och stil* (diss. Helsingfors 1997), s. 135–145; samt Björn-Olof Mårtensson: "Nagu – intressant finländsk orgel", *Svensk kyrkomusik* 1977:9 A/B, s. 187–188.

¹⁶ Viggo Loos: "Kulturen i Norrköping 1719–1800-talets mitt", *Norrköpings historia*, band 4, red. Björn Helmfrid & Salomon Kraft (Stockholm 1968), s. 50–58.

¹⁷ Edward Ringborg: *Till Norrköpingskrönikan*, band 1 (Norrköping 1917), s. 26 f.

¹⁸ Hans Olof Sundelius: *Norrköpings minne* (Norrköping 1798), s. 353–359.

Källor

Källmaterialet består primärt av Norrköpings S:t Olai församlings bevarade arkivhandlingar för tiden 1771–1870 i form av kyrkoråds- och sockenstämmoprotokoll jämte bilagor till dessa. Anledningen till att bevarade protokoll valts som huvudsaklig grund för undersökningen, är att det är den enda källa som kan ge en mer utförlig kunskap i det ämne som här skall belysas. I protokollen refereras ofta de diskussioner som föregått tagna beslut, samt återges ibland även andra uppgifter av intresse. Några bevarade dagböcker eller memoarer av de direkt inblandade i orgelbygget har inte gått att uppbringa. Protokollen föreligger, med något enstaka undantag, i obruten följd under den aktuella tiden. Även bilagor och övriga handlingar i anslutning till protokollen är i huvudsak bevarade, men här föreligger dock vissa luckor. Utöver nämnda arkivhandlingar har som källor använts tidningar från den aktuella tiden, liksom samtida inventarier och krönikor.

I referenser har vanligtvis endast protokollsdatum samt paragraf angivits. Bilagor och andra handlingar som inte förvaras i anslutning till protokollen, har refererats till genom arkivsignum och sidnummer.

Alla citat ur källorna har återgivits med originalstavning. Där förkortningar har lösts upp har dessa placerats inom hakparentes. I de fall då enstaka ord i källtext som tryckts i frakturstil har satts i antikva, har dessa i citat återgivits i kursiv stil. Däremot har någon markering av skilda skrivarter i handskriven text inte gjorts, eftersom det där ofta är mycket svårt att skilja dem åt.

Avgränsningar

Undersökningens omfattning i tiden begränsas dels av den första protokollsanteckningen om en orgel efter den nybyggda kyrkans invigning, från den 19 februari 1771, dels av slutandet av ett kontrakt om en ny orgel till kyrkan, vilket skedde den 18 juli 1870.

Eftersom endast fasaden, med sammanlagt 29 tidigare klingade pipor, återstår av Schwans orgel och enskilda konstruktionsdetaljers utformning är svåra eller omöjliga att utläsa ur bevarade handlingar, har mer tekniska sidor av orgelbygget i huvudsak lämnats därhän. Detta gäller även de slutsatser angående pipmensurer och liknande som eventuellt skulle kunna dragas med ledning av de bevarade fasadpiporna.

Det vore naturligtvis värdefullt att sätta in de iakttagelser som görs i den följande undersökningen i ett större sammanhang. Exempelvis skulle frågan om hur Schwans första orgel i eget namn förhöll sig till hans kommande produktion och till samtida orgelbyggeri av andra mästare i Sverige och omgivande länder, vara värd att belysa. Detta skulle emellertid fordra en arbetsinsats som faller utanför ramen för vad som är möjligt att åstadkomma i en uppsats av här föreliggande omfattning, varför dessa frågor i detta arbete har fått lämnas därhän.

Vid genomgången av närmare 100 års samlade kyrkoråds- och sockenstämmoprotokoll, har det även framkommit uppgifter om bland annat organisterna och deras arbetsförhållanden, vilka har samlats i egna avdelningar. Dessa framställningar baserar sig huvudsakligen på protokollsanteckningar och gör därför inga anspråk på fullständighet. Detta gäller i ännu högre grad avsnittet om festiviteter och konserter.

S:t Olai kyrkas byggnadshistoria ¹⁹

Norrköpings S:t Olai kyrka är uppkallad efter stadens skyddshelgon S:t Olof och ligger mitt i staden vid dess huvudgata Drottninggatan. Till kyrkan hör ett fristående klocktorn, det så kallade Stadstornet. S:t Olai fungerade fram till 1800-talets senare del som stadens huvudkyrka. I Norrköping fanns under 1700-talet ytterligare två kyrkor – även dessa är belägna vid Drottninggatan eller dess omedelbara närhet: landskyrkan S:t Johannis (som sedermera ombyggdes och 1913 togs i bruk som konsertsal under namnet Hörsalen) samt Hedvigs kyrka som tillhörde den tyska församlingen.

Norrköping erhöll stadsprivilegier år 1382 men redan under 1100-talet fanns en S:t Olofs kyrka i staden. Uppgifterna om kyrkans placering – huruvida den låg där dagens kyrka ligger eller söder därom – är högst osäkra, liksom överhuvudtaget övriga uppgifter om kyrkan. År 1614 påbörjades i varje fall på den plats där S:t Olai kyrka idag ligger byggandet av en stenkyrka, vilken för en kortare tid kallades Helge Ands kyrka. Denna kyrka invigdes inte förrän 1626 och fick inte stå mer än några decennier. På själva Olovdagen 1655 eldhärjades delar av staden och kyrkan ödelades. Kyrkan återuppbyggdes men brändes ned igen dagen efter Olovdagen 1719 under ryska flottans härjningar längs den svenska östkusten. Några år senare var dock kyrkan åter satt i stand.

Kyrkan var emellertid i mycket dåligt skick och eftersom en reparation skulle innebära alltför dryga kostnader, beslöt man att riva kyrkan och uppföra en ny på den gamla grunden. Den nya kyrkan byggdes åren 1765-1767 efter ritningar av överintendenten greve Carl Johan Cronstedt och kom att med avseende på grundplan och storlek helt överensstämma med den rivna kyrkan – en treskeppig kyrka med tvärskepp och ett i det närmaste halvcirkelformat kor – vilket gjorde att Cronstedt hade svårt att helt följa sina och tidens stilideal. Därtill försökte man från församlingens sida av ekonomiska skäl genomdriva flera förenklingar av Cronstedts redan från början av stram enkelhet präglade förslag. Cronstedt gav med sig på några mindre väsentliga punkter men avvärjde alla försök till större ingrep i ritningarna. S:t Olai kyrkan invigdes den 20 december 1767 av biskopen i Linköping, Petrus Filenius. Vid invigningen var kyrkans inredning långt ifrån färdigställd. Bland annat var altarpuppatsen och predikstolen endast provisoriska och ersattes först 1797 av en altartavla, "Nattvardens instiftande" målad av Pehr Hörberg, samt 1798 av en rikt dekorerad predikstol av den i Norrköping verksamme bildhuggaren Carl Fredrik Beurling, tillverkad efter ritningar av arkitekten Jakob Wulff. Både altartavlan och predikstolen är bevarade i kyrkan till våra dagar.

¹⁹ Denna redogörelse baserar sig på Åke Nisbeth & Johan Lamberth: *Sankt Olai kyrka, Norrköping* (Norrköping 1999).

Från idé till invigning

När tanken att skaffa ett orgelverk till den nybyggda S:t Olai kyrka först uppstod är osäkert, men den 19 februari 1771 noterades i ett kyrkorådsprotokoll att en handelsman Skotte hade eftersköpt 360 daler kopparmynt av en fordran hos kyrkan, med förbehåll att pengarna skulle användas till ett orgelverk som "framdeles torde komma att påtänkas". Kyrkorådet tackade i sirliga ordalag för gåvan och lovade att använda den till avsett ändamål.²⁰ Ett år senare noterades i protokollet att det till ett orgelverk hade influtit 2992:16 daler kopparmynt.²¹

Anstalterna att införskaffa ett orgelverk tog fart på allvar under våren 1772. Den 6 mars diskuterades ärendet i kyrkorådet och man beslöt sig för att skriva till riksdagsmännen i Stockholm för att "giöra sig underrättad af någon pålitelig Orgellbyggare i Stockholm, hwad kostnad därtill fordrades, jemte flera omständigheter".²² Två månader senare hade kyrkorådet fått ett förslag till en orgel för S:t Olai från orgelbyggaren Olof Schwan i Stockholm. Man ville dock inte fatta något beslut utan att först rådfråga en "Capellmästare i Stockholm".²³

Den 26 maj togs frågan om anskaffning av ett orgelverk upp på sockenstämman och borgmästare Björkman redogjorde för kyrkorådets insatser i ärendet och hoppades att man med tiden skulle finna utvägar att finansiera projektet. Borgmästarens föredragning möttes av församlingens bifall.²⁴

Församlingen kunde ej annat än med nöije anse den omsorg och möda, som Kyrko-Rådet härwid will hafwa ospard, hälst det är den hufwudsakligaste prydnad, som ännu saknas i alla thenne Stadens Kyrkor, och skulle Kyrko-Rådet anmodas, at om betingningen deraf besörja, ju förr dess hälldre.

Vid kyrkorådets möte den 26 juni uppläses ett brev från riksdagsmännen Johan Bohman Petterson och Georg Langhammar:²⁵

²⁰ Kyrkorådsprotokoll 19.2.1771, § 2.

²¹ Kyrkorådsprotokoll 20.2.1772, § 2.

²² Kyrkorådsprotokoll 6.3.1772, § 5.

²³ Kyrkorådsprotokoll 5.5.1772, § 6. Det omnämnda förslaget till orgelverk verkar dock ej finnas bevarat.

²⁴ Sockenstämmoprotokoll 26.5.1772, § 4.

²⁵ Kyrkorådsprotokoll 26.6.1772, § 1.

[---] Härjämte få wi nu öfwersända så wähl beskrifning på Orgelwärcket i Catharinae Kyrka här i Staden,²⁶ som och Orgellbyggaren Olof Swahns förslag, på det Orgell wärck som han, efter öfwerläggning med Directeuren Biörckman från Callmar, för sin dehl menar blifwa passande, för Norrköp. S:t Olai Kyrka. Af de härwarande Orgellbyggare, håller bemälte Biörckman, denne wara den bäste. Om Respective Kyrko-Rådet anmodar honom resa till Norrköping, för at så wäl sjelf bese, Läktarens byggnad, som Kiörkans högd, skulle det i wår tanke wara nyttigt, då Herrarne wid det tillfället äfwen, sjelfwa kunde accordera med mannen, så wäl om Summan, som tiden och Conditionerna. Directeuren Biörckman lærer och om 8:ta dagar, resa tillbaka till Callmar, då han låfwat fördröija ett par dagar uti Norrköping, för att få tala med Herrarne om denna Sak. [---]

Direktör Björkman och Olof Schwan var båda på kyrkorådets anmodan närvarande vid mötet.²⁷ Björkman förklarade att "af flere Orgelbyggare, han tycker Swahn wara den påliteligaste och bäste, äfwensom det förslag han gifwit till Orgelwärk i denna Stads Kyrka är aldeles skickeligt och passande". Han menade dock, efter att ha tagit kyrkan i ögonsikte, att kyrkan "eij tarfwar drygare wärk" än att man av kostnadsskäl skulle kunna undvara Kontrabasun 32 fot "hwilken är dyr och allena kostar 1000 plåtar" och insätta den senare "när råd och lägenhet medgifwer". Efter förhandling med Schwan fastställdes ackordsumman till 30 000 daler kopparmynt, med villkor att församlingen bekostar frakten av orgelverket från Stockholm, samt håller Schwan jämte två arbetare med husrum och mat under den tid han uppsätter verket, vilket som mest skulle ta tre månader i anspråk. Kyrkorådet förband sig att bekosta frakt och husrum, men ville inte förbinda sig något när det gällde förtäringen. Man försäkrade dock att detta inte skulle behöva bli honom till något bekymmer och att han lika lite som andra "arbetsmästare" som medverkat vid kyrkobygget skulle gå missnöjd därifrån. Schwan åtog sig därpå att utforma ett förslag till kontrakt, vilket skulle vara färdigt och presenteras för kyrkorådet följande dag.

²⁶ "Nu warande wakra werk, ibland de bästa och prydeligare i Stockholm, blef uppsatt af Gren & Strähle 1751, bygdt i Cammar-ton med 30 st[ämmor] och 8 blåsbälgar.", se Hülphers, s. 211.

Manual:	Öververk:	Pedal:
Kvintadena 16'	Gedackt 8' B	Untersatz 16'
Principal 8'	Spetsgedackt 8' D	Principal 8'
Spetsflöjt 8'	Kvintadena 8'	Gedackt 8'
Gedackt 8'	Principal 4'	Oktava 4'
Octava 4'	Flöjt 4'	Mixtur 4 chor
Flöjt 4'	Kvinta 3'	Kontrabasun 32'
Kvinta 3'	Oktava 2'	Basun 16'
Oktava 2'	Scharf 3 chor	Trumpet 8'
Mixtur 4 chor	Trumpet 8'	Trumpet 4'
Trumpet 16'	Trumpet 4' B	Kornett 2'
Trumpet 8'	Vox Virginea [8'] D	

²⁷ Den här omtalade "Directeuren Biörckman" torde vara Hans Björkman (1730-1805), som 1759 erhållit anställning som organist i Kalmar domkyrka, 1763 konstituerats som "Cantor vid Gymnasium och skolan" därstädes samt, "känd för ovanliga talanger", 1772 uppkallats till Stockholm för att biträda vid utarbetandet och utförandet av musiken vid Gustaf III:s kröning. Björkman stannade sedan i Stockholm som sångare vid operan, se Löfgren: *Tjenstemän wid Församlingarne och Lärowerken uti Kalmar stift från äldre tid till närvarande tider* (Kalmar 1836), citerad i Stig Wallin: "Musiken vid skolorna i Sverige under upplysningstiden", *STM* 1938, s. 46.

Kontraktet tecknas

Dagen därpå, den 27 juni 1772, samlades kyrkorådet igen och Schwans förslag till kontrakt upplästes, antogs och undertecknades med följande lydelse:²⁸

Contract om et nytt Orgelverk till St. Olai Kyrka uti Norrköping slutat af Kyrko Rådet med Orgelbyggaren Olof Schvan af följande stämmor och beskaffenhet, Neml:n

Manualen

- 1:mo Principal 8 fot af fint tenn.
- 2:do Qvintadena 16 fot.
- 3:o Flagfleut 8 fot.
- 4:o Gedact 8 fot.
- 5:o Octawa 4 fot.
- 6:o Rorfleut 4 fot.
- 7:o Octawa 2 fot.
- 8:o Mixtur 4 Cor.
Alla desse stämmor [2:o–8:o] giöres af metal som är Composition af tenn och bly.
- 9:o Trompet 16 fot halfwerad på 2:ne register, 2:ne de grofwa Octaverne giöras af trä de öfrige af metal.
- 10:o Trompet 8 fot de 12 största Corpora giöras af trä, resten af metal.
- 11:o Vox humana begynner wid ettstrukit c och göres af tenn.

Pedalen

- 1:o Octawa 8 fot af metal.
- 2:o dubbel Subbas 16 fot af trä.
- 3:o Gedact 8 fot af metal.
- 4:o Qvinta 6 fot af metal.
- 5:o Octawa 4 fot af metal.
- 6:o Rausqvint 2 Cor af metal.
- 7:o Charf 3 Cor af metal.
- 8:o Bor fleut 1 fot af metal.
- 9:o Basun 16 fot af trä.
- 10:o Trompet 8 fot de 12 största corpora af trä de öfrige af metal.
- 11:o Trompet 4 fot af metal.
- 12:o Cornetin 2 fot af metal.

Öfververket

- 1:o Principal 4 fot af ten.
- 2:o Spetz-Gedact 8 fot.
- 3:o Hol fleut 8 fot.
- 4:o Spetz fleut 4 fot.
- 5:o Vald fleut 2 fot.
- 6:o Octawa 2 fot.
- 7:o Charf 3 Cor.
- 8:o Trompet 8 fot.
- 9:o Trompet 4 fot Bas ifrån grofwa C till och med ostrukit h.
- 10:o Vox Virginea begynner uti etstrukit c. Alla desse stämmor göres utaf metal utom Principalen och Vox Virginea som blifwa af tenn och de 12 största Corpora i Trompet 8 fot af trä.

²⁸ Norrköpings S:t Olai församling Klb:1, s. 225-227.

Detta orgelwärl bygges uti Cammerton och stämmes i likswärlig eller den nya Tämpreturen.

Hwarje werk får sin egen Sperventil eller wäder dämmare.

Manual och Öfverwerks Clafveren göres ifrån Grofwa C till och med trestrukit d. Hufwudtonerna faneras med Ebenholtz, Semitonerna med Elfenben och Ramen med anat wackert träd.

Pedal Clafveren begynner ifrån grofwa C till och med ettstrukit d. Clafveren göres af Ek.

Emellan Manual och Öfverwerks Clafveren göres en dragande Coppel så at bägge wärken kunna brukas tillika.

Till detta Orgelwerk göras Sex stycken fullkomliga blåsbeljor som gemensamt gifwa wäder til alla Tre Werken och wädrets tryckning blifwer 33 grader.

Wäder lådorne blifwa gjorde af godt och utwaldt Furu träd.

Alla Matrialer såsom bräder, plankor, hwita skinn Pergament, tenn, bly, mäsing, garn, tråd, lim etc. af hwad namn thet wara må som till ofwan nämde arbete fordras med arbetsfolkets Kost och lönande betaler orgelbyggaren Schvan af den köpgorda summan.

Kyrkan låter på egen bekostnad och af egit werke förfärdiga Läckturen, Structuren, bildhuggeri, målning, förgyllning, belghus, paneling, ankare, lås och gångjern, men alt det inre smidet såsom winkarmar, jerndockor, wippor, skrufwar, axlar och pannor med mehra låter Orgelbyggaren på sin bekostnad förfärdiga.

Det arbete som kommer at göras i Stockholm låter Kyrkan på egen bekostnad afhämta sedan det af Orgelbyggaren är inpackat. Äfwenledes består Kyrkan nödige rum under uppsättningen och en Orgeltrampare wid intonation och stämning, som då ock får underwisning om alt hwad af honom kommer att i akt tagas.

Ofwannemnde arbete och Orgelwerk som om Två Åhr ifrån nedan skrefne datum, med Guds hielp skall wara färdigt och i Kyrkan uppsat efter den af respective Kyrko Rådet antagne ritning, och de här ofwan utsatte willkohr och beskaffenhet, åtager jag mig Olof Schvan att (innom ansadt tid) på bästa sätt förfärdiga och uppsätta. Hwaremot Kyrko Rådet utfäster sig at betala till Orgelbyggaren Olof Schvan en betingad Summa af Trättio Tusende dahler koppr:mt, den han undfår i följande Terminer, wid Contractets underskrifwande Sex Tusende daler, uti nästkommande Januarii Månad 1773 Fyra Tusende daler, uti Augusti Åtta Tusende dal:r och de öfwrige Tolf Tusende dal:r då Orgelverket är färdigt och af någon förfaren besigtigat och godtbefunnit.

At således wara öfwerens komit och stadfästat bekräftar med egenhändig namns undersättande hwaraf 2:ne lika lydande hufwud skrifter äro författade som skiedde i Norrköping d. 27. Junii 1772.

Petrus Lagerman, Sven Biörkman, And[ers] Lundroth, Jonas Lithun, Petter Schwartz, Peter Erling, Lars Cederling, Martin Sääf, Fried[rich] Ulric Lundman, Johan Hahl, Niclas Husberg

Olof Schvan
Priv. Orgelbyggare

Samtidigt som kontraktet undertecknades beslöts att hovkapellmästaren Zellbell via riksdagsmännen i Stockholm skulle rådfrågas om kontraktets utformning,²⁹ samt att Schwan efter att ha godkänt eventuella ändringar mot borgen skulle få utkvittera den första handpenningen om 6 000 daler kopparmynt. Den uppgjorda ritningen över det tänkta orgelverket behövde justeras något, vilket Schwan skulle ombesörja och därefter insända den nya ritningen. Dessutom skulle han utforma en ritning och modell samt kostnadskalkyl avseende snickeriarbetena, vilka inte ingick i kontraktet. Kyrkorådet ville även inför stundande förhandlingar med snickare genom Schwans försorg bli underrättad om vad ett motsvarande arbete skulle kosta i Stockholm.³⁰

Här kan det vara värt att notera att man från kyrkorådets sida aldrig tycks ha undersökt möjligheten att anlita den i Linköping verksamme Jonas Wistenius eller över huvud tagit del av omdömen om andra orgelbyggare, utan helt litade till direktör Björkmans från Kalmar omdöme. Emellertid kan noteras att av de nio orgelbyggare som innehade privilegium vid ingången av år 1772, hade två privilegium endast för Västergötland respektive Gästrikland, en övergått till verksamhet som organist och klockare samt två privilegierats utan examen.³¹ Detta lämnar fyra kandidater (att stadsförsamlingen i en av rikets större städer skulle anlita en oprilegierad eller oexaminerad orgelbyggare får väl anses mindre troligt): förutom den redan nämnde Jonas Wistenius de i Stockholm verksamma orgelbyggarna Jacob Westervik, Carl Wählström, och Olof Schwan. Jacob Westervik byggde visserligen endast mindre verk men hade 1771 byggt en orgel i Kimstad utanför Norrköping.³² Carl Wählström var efter 1767 endast verksam i Finland, där han 1767-1768 bland annat byggde tre orglar tillsammans med Olof Schwan.³³ Olof Schwan å sin sida erhöll privilegium så sent som 1771 och hade ännu inte hunnit bygga någon orgel i eget namn. Intressant i sammanhanget är även att Jonas Wistenius 1739 hade anlitats av församlingen i samband med byggandet av en orgelläktare till den sedermera rivna kyrkan.³⁴

Dock verkar det som om Schwan redan under sin tid som gesäll utmärkte sig för skicklighet i orgelbyggandets konst. Under sin tid som gesäll hos Carl Wählström hade han bland annat haft självständiga arbetsuppgifter i Finland.³⁵ När Schwan 1769 ansökte om eget privilegium, försökte dock Wählström lägga hinder i vägen för detta och beskrev sin forne gesäll i starkt förklenande ordalag. Om Schwan trots allt skulle finnas skicklig nog att tilldelas egna privilegier, borde han åtminstone förpassas till rikets södra delar och inte tillåtas att verka i Stockholm eller de norra provinserna.³⁶ Anledningen till Wählströms utfall mot Schwan torde möjligen snarare sökas i den förres rädsla för konkurrens – han om någon borde ju känna till Schwans kapacitet – än i bristande

²⁹ Ferdinand Zellbell d.y. (1719–1780) blev 1750 hovkapellmästare och efterträdde 1753 sin far som organist i Storkyrkan i Stockholm. Främst är dock Zellbells namn förknippat med grundandet av Musikaliska akademien 1771 och han var 1772–1774 direktör för dess undervisningsverk, se Ingmar Bengtsson: "Zellbell", *Sohlmanns musiklexikon*, band 5 (Stockholm 1979), s. 873.

³⁰ Kyrkorådsprotokoll 27.6.1772, § 1. Några ritningar till orgeln finns inte bevarade bland församlingens handlingar.

³¹ Helenius-Öberg (1977), s. 15 ff.

³² Dag Edholm: *Orgelbyggare i Sverige 1600-1900 och deras verk* (Stockholm 1985), s. 118.

³³ Erics & Unnerbäck, s. 501.

³⁴ Kyrkorådsprotokoll 25.5.1739, § 1.

³⁵ Erics & Unnerbäck, s. 493.

³⁶ Helenius-Öberg (1977), s. 39.

yrkeskunskaper hos Schwan. Wählström medverkade med sina inlagor emellertid till att Schwan skulle få vänta två år på sitt privilegium. Bidragande till Wählströms agerande var säkerligen också att hans egen verksamhet led av svåra ekonomiska problem.³⁷ Något protokoll från Schwans orgelbyggareexamen finns inte bevarat.

Den 13 juli upplästes ett brev där riksdagsmännen Bohman och Langhammar rapporterade att hovkapellmästaren Zellbell, "som säger sig förut haft möda för församlingen utan någon wedergällning",³⁸ vägrade att se över kontraktet om han inte erhöll 300 daler kopparmynt samt fick försäkran om att bli anlitad att avsyna det färdiga verket mot en ersättning om 600 daler kopparmynt samt fri resa. Kyrkorådet beviljade Zellbell den begärda summan om 300 daler kopparmynt men ville inte ge några löften om avsyningen innan sockenstämman hade rådfrågats. (Frågan verkar dock aldrig ha underställts sockenstämmans behandling.) Det framgår också av brevet att Schwan var angelägen att få kontraktet slutligt fastställt eftersom han säger att det är "tiden at af finnarna handla de trävaror honom hærtill nödiga äro".³⁹

Den 20 juli förelag så Zellbell vissa ändringar i kontraktet, vilka Schwan godkände och kyrkorådet fastställde den 8 oktober:⁴⁰

Uti förestående Contract, blifwer följande ändrat och förbättrat neml[ig]en

I Manualen kommer tillsättas

Quinta 3 fot af metall.

Mixtur 4 Chor inrättas af Octaver, och sker repetition i hwarje Octav.

I stället för Vox Humana, sättes Oboe 8 fot af Tenn, som börjar ifrån ostrukit h, c, cis etc.

I Pedalen sättes

Quinta 3 fot af metall i stället för Rausquint 2 Chor, som uteslutes.

Scharff 3 Chor inrättas af Octava 2 fot.

I Öfwer-Werket uteslutes

Trompet 4 fot Bas och Vox Virginea Discant, men i stället sättes Vox Humana 8 fot af Tenn, som börjar ifrån grofwa H, c, cis etc. samt så inrättad att hon efter behag kan göras starkare och swagare,

Både manual och Öfwer-Werks Claveren komma att gå ifrån grofwa C, Cis, D, Dis, E etc. till och med trestrukit f. Stämmknapparne eller Registren som utdragas blifwa swarta betzade.

De så kallade Blin-Clavér, blifwa för Stämningens skuld inrättade.

Alla Wäder-rör få deras tillbörliga widd, och blifwa Wäder-Lådorne och altsammans inuti så rum-rikt inrättadt, at trängsell må undwikas.

För Contra Basun 32 fot af Trä, lämnas rum, både för dess Stora Pipor, Wäder-Lådor, Bäljor och regering, hwilken stämman framdeles blir oumgängelig att tillsättas uti denne Kyrka.

Stockholm den 20. Julii 1772.

³⁷ Helenius-Öberg (1977), s. 39.

³⁸ Zellbell kan möjligen ha blivit anlitad i samband med planer på anskaffning av orgel till den gamla kyrkan innan den revs.

³⁹ Kyrkorådsprotokoll 13.7.1772, § 2.

⁴⁰ Kyrkorådsprotokoll 8.10.1772, § 3. Kontraktet förvaras i Klb:1, s. 228.

Efter Resp. Kyrko Rådets anmodan, är föreskrifne ändring och förbättring af mig worden gjord, som härmed intygas. Stockholm ut supra

Ferd. Zellbell

Om förenemfte ändring och förbättring, uthi det, enligt föregående Contract, för Norrköping Stora eller S:te Olai Kyrka, tillförfärdigande orgelverk, hava wij öfverens kommit, dåck werkar sådant ingen ändring uti den accorderade Summan hvilket härmed betygas:

Stockholm anno & die ut supra

Olof Schvan

Zellbells ändringar i Schwans dispositionsförslag bidrog till att ge främst pedalverket en mer logisk övertonsuppbyggnad. Insättandet av en Vox Humana från H_0 i öververket, i stället för ett register delat på Trumpet 4 fot och Vox Virginea 8 fot, syftade sannolikt till att göra den mer användbar, såväl som solostämma som i ackordiskt spel. Kombinationen Trumpet 4 fot bas och Vox Virginea 8 fot diskant är annars vanligt förekommande i svenska orglar byggda under 1700-talets senare del.⁴¹ En märklig avvikelse från normalt bruk är emellertid Zellbells påfund att inrätta mixturen i huvudverket med enbart oktaver. Syneprotokollet nämner ingenting om mixturens sammansättning, men i Voglers förslag till förbättring av orgeln antyds att den verkligen saknade andra register än oktaver.⁴² Öververkets Scharf torde ha varit sammansatt av fottalen 1, $\frac{2}{3}$ och $\frac{1}{2}$ med oktavrepetition på c^0 , c^1 och c^2 , samt pedalens Scharf av fottalen 2, $1\frac{1}{3}$ och 1.

Vid samma tillfälle, den 8 oktober 1772, uppvisade Schwan ritningarna till orgelverket. Eftersom grundritningen hade genomgått betydande ändringar, ville kyrkorådet på plats jämföra den med själva läktaren, vilket beslöts ske nästkommande lördag.⁴³ Uppenbarligen måste det ha funnits anmärkningar mot den inlämnade ritningen, eftersom Schwan återkom i februari följande år med ett nytt förslag.

Orgeln byggs

Den 7 augusti avgick brev till rådman Bohman i Stockholm med uppdrag att utbetala 2 900 daler kopparmynt som en delbetalning av det förskott om 60 00 daler kopparmynt som Schwan enligt kontraktet hade rätt till.⁴⁴

Den 22 augusti upplästes ett brev vari riksdagsmannen Johan Bohman Pettersson sände borgenshandling för Schwan och föreslog att man borde anmoda Schwan att förfärdiga orgeln i

⁴¹ Thorild Lindgren: "Några synpunkter på disposition och verkuppställning i Cahmanskolans orglar", *STM* 1958, s. 157 f.

⁴² Kyrkorådsprotokoll 12.7.1787, Lit. Q.

⁴³ Kyrkorådsprotokoll 8.10.1772, § 5.

⁴⁴ Kyrkorådsprotokoll 7.8.1772, § 2.

Norrköping hellre än i Stockholm. Kyrkorådet godkände borgen men avlog förslaget att låta tillverka orgeln i Norrköping, med hänvisning till att detta antagligen skulle innebära större svårigheter än man kunde föreställa sig.⁴⁵ Det var sannolikt en riktig bedömning från kyrkorådet sida, att en flytt av hela Schwans verkstad till Norrköping skulle bli alltför dyr och komplicerad för att vara lönande.

Den 28 augusti skrev rådman Bohman till kyrkorådet och meddelade att han hade utbetalt 300 daler kopparmynt till Zellbell samt 6 000 daler kopparmynt till Schwan.⁴⁶ Den 5 februari 1773 åtog sig fabrikören Swartz att i enlighet med kontraktet till Schwan utbetala ytterligare 40 00 daler kopparmynt ur kyrkokassan, vilken summa Schwan sedan erhöll när han sammanträffade med kyrkorådet en vecka senare.⁴⁷

Den 12 februari infann sig så Schwan hos kyrkorådet och uppvisade en ritning till strukturen, med vilken kyrkorådet förklarade sig nöjd och godkände. Vid samma tillfälle inkallades snickaren Christian Molin som på kyrkorådets förfrågan svarade att han ansåg sig kunna ”efter ritningen wäl och förswarligen förfärdiga detta arbete” samt begärde 5 000 daler kopparmynt i ersättning för arbetet. Summan nedprutades efter förhandling till 4 000, dock med löfte att, om han utförde ett gott arbete samt fick det färdigt till april månad påföljande år, kyrkorådet då skulle ”hugna honom med någon liten Discretion”.⁴⁸

Viggo Loos skriver i sin artikel om orgelbygget att fasaden skulle ha ritats av en E. Palmblad, men någon fasadarkitekt nämns aldrig i protokollen och Loos anger tyvärr inte vem denne Palmblad skulle kunna ha varit eller varifrån han har hämtat sin uppgift.⁴⁹ Troligare är då att fasaden ritats av Erik Palmstedt. Åke Setterwall anför nämligen i sin avhandling om Palmstedt att denne skulle ha utfört ritningen till orgelfasaden i S:t Olai kyrka, men anger att ritningen skulle ha signerats så sent som den 26 augusti 1778 (i bildtexten till den återgivna ritningen anges dock året till 1776).⁵⁰ Detta skulle i så fall förutsätta att fasaden byggdes om några år efter invigningen. Att en sådan högst ovanlig åtgärd skulle ha passerat utan några som helst avtryck i kyrkorådets eller sockenstämmans protokoll förefaller emellertid mindre troligt. Setterwall uppger dock att sista siffran i året är mycket otydligt skriven och spekulerar i att året också skulle kunna läsas som 1779, men förkastar den möjligheten eftersom Palmstedt då befann sig i Italien. Med tanke på att Schwan presenterar sina ritningar för kyrkorådet den 8 oktober 1772 respektive 12 februari 1773, vore det kanske möjligt att antaga att den sista siffran i stället skulle kunna vara en tvåa och ritningen sålunda i själva verket signerats i augusti 1772. En förbryllande detalj i sammanhanget är dock att Palmstedt vid sin resa genom Norrköping den 18 september 1778 besökte kyrkan och då avfärdade orgelfasaden med

⁴⁵ Kyrkorådsprotokoll 22.8.1772, § 1.

⁴⁶ Kyrkorådsprotokoll 4.9.1772, § 1.

⁴⁷ Kyrkorådsprotokoll 5.2.1773, § 4.

⁴⁸ Kyrkorådsprotokoll 12.2.1773, § 1.

⁴⁹ Loos, s. 53.

⁵⁰ Åke Setterwall: *Erik Palmstedt 1741-1803: en studie i gustaviansk arkitektur och stadsbyggnadskonst* (diss. Stockholm 1945), s. 384 ff.

att ”Orgelwärket är till Sculpturen mindre än Mediocert”.⁵¹ Om han själv verkligen hade ritat fasaden, vore det märkligt om han skulle avfärda sin egen skapelse i sådana ordalag. En troligare tolkning är väl i så fall att han med sitt omdöme endast avser kvaliteten på träsniderierna. Om man i stället antager att det faktiskt inte är Palmstedt som har ritat fasaden, vore det å andra sidan mot bakgrund av hans omdöme märkligt att han skulle ha ägnat möda åt att göra en mycket noggrann avbildning av den.⁵²

Den 19 mars gjordes till snickaren Molin en första utbetalning om 1 000 daler.⁵³ Samma dag beslöt kyrkorådet att, efter orgelbyggaren Schwans anhållan och med hänsyn till den därigenom minskade kostnaden för transport av orgeln, bestå honom ett års hushyra sedan han tillkännagivit sitt uppsåt att påföljande sommar komma till Norrköping för att på plats förfärdiga orgelverket. Kyrkorådet ställde dock som villkor att Schwan senast vid maj månads utgång 1774 skulle infinna sig i Norrköping.⁵⁴ Den 2 juli beviljades Schwan en försträckning om 1500 daler kopparmynt av den kontrakterade summan ”till flera nödvändiga behof”.⁵⁵

Den 22 februari 1774 lämnades handelsmannen Lars Liedbeck företräde för kyrkorådet och meddelade att samme man i Karlskrona som tidigare lånat ut pengar till staden för byggandet av Bergsbron (som leder Kungsgatan över Motala ström) i ett brev förklarat sig villig att låna ut ytterligare mellan 150 00 och 17 000 daler kopparmynt på tre år emot sex procents årlig ränta, om Liedbeck kunde finna någon säker låntagare. Liedbeck ville därför höra sig för huruvida ett sådant lån ”til bestridande af förewarande orgelwärcks Byggnad eller andra Kyrckans behof kunde tarfwas”. Kyrkorådet tog anbudet under övervägande och beslöt efter diskussion att antaga detsamma eftersom stadsförsamlingen vid sockenstämman den 26 maj 1772 enhälligt hade förklarat som sin vilja att S:t Olai kyrka försåges med ett orgelverk ”såsom både prydeligt och wid Gudstjensten uppbyggeligt” samt beslutat att dess byggnad ju förr dess bättre skulle företagas och ombesörjas. Kyrkorådet framhöll att det så snart det kunnat hade vidtagit alla anstalter till förverkligande av församlingens vilja och inte ville riskera att det redan långt framskridna arbetet skulle avstanna på grund av brist på pengar. Eftersom kostnaden för orgelbygget inte till fullo kunde betalas av kyrkokassan, måste man lösa finansieringen genom upptagande av lån, vilket dock var osäkert om man skulle kunna erhålla i staden. Kyrkorådet beslöt sig därför att på församlingens vägnar teckna det erbjudna lånet på tre års tid. Liedbeck fick därefter uppdraget att föranstalta om att pengarna kom församlingen tillhanda.⁵⁶ Det kan synas märkligt att kyrkorådet ännu dryga ett och ett halvt år efter att man undertecknat kontraktet om byggande av en orgel inte hade löst finansieringen av detta synnerligen kostsamma projekt. Möjligen hade man hoppats kunna insamla medel på annat sätt, men inte lyckats med detta.

⁵¹ Erik Palmstedt: *Resedagbok 1778-1780*, red. Martin Olsson (Uppsala 1927), s. 7.

⁵² Ännu mer förvirrande blir det när Setterwall (a.a. s. 384) påstår att Palmstedts ”egenhändiga ritning inte kommit i dagen” men två sidor senare i faksimil återger en av Palmstedt signerad ritning till fasaden i S:t Olai samt i en fotnot (s. 384, not 3) anger att ritningen förvaras i Staatliche Kunstbibliothek i Berlin.

⁵³ Kyrkorådsprotokoll 19.3.1773, § 2.

⁵⁴ Kyrkorådsprotokoll 19.3.1773, § 4.

⁵⁵ Kyrkorådsprotokoll 2.7.1773, § 6.

⁵⁶ Kyrkorådsprotokoll 22.2.1774, § 1.

Samma dag, den 22 februari 1774, infann sig Olof Schwan hos kyrkorådet och tillkännagav att han i anledning av tidigare överläggningar angående de bildhuggeriarbeten som hör till orgelns fullbordande hade korresponderat med flera personer i Stockholm och omsider förmått bildhuggaren Mathias Böhm att på plats i Norrköping förfärdiga de bildhuggerier ”som efter ritningen ofelbart fordras wid orgel-Byggnaden”. För detta arbete begärde Böhm minst de 15 00 daler kopparmynt som en bildhuggare Österbom tidigare hade begärt samt att kyrkorådet dessutom bekostade det trä som erfordras, betalade hans resa och när arbetet blev färdigt hade honom i åtanke med någon belöning. Schwan intygade att han ”kände Böhm för en ganska skickelig man i sit arbete”. Kyrkorådet fann visserligen att bildhuggeriarbetena skulle bli dyrare på detta sätt, än om bildhuggare Österboms anbud antoges, men ansåg det betänkligt att till ett så grannliga arbete anställa någon annan än den, som Schwan ”kände äga skickelighet til samma arbete”, allrahelst som den besparing som kunde göras ”icke blefwe swarande emot församlingens missnöje om något framdeles i arbetet funnes felaktigt, som stådt at förekomma”. Man beslöt därför att tillstyrka Schwans förslag att anlita Böhm till förfärdigande av bildhuggerierna, på villkor att Böhm snarast, på församlingens bekostnad, tillreste och utförde arbetet på plats. Kyrkorådet åtog sig att anskaffa det trä som behövdes, men ville i övrigt inte vidkännas några omkostnader utöver den begärda arbetslönen om 15 00 daler kopparmynt. Vidare beslöt kyrkorådet att förskott emot borgen skulle få uttagas på arbetslönen samt att Schwan skulle ansvara för att arbetet utfördes i enlighet med ritningen ”såsom den sak han närmast bör kunna”. Vad den begärda belöningen beträffade, förbehöll sig kyrkorådet sig att få ta ställning till den saken när arbetet blivit färdigt och godkänt. Schwan lovade att brevlades underrätta bildhuggaren Böhm i Stockholm om kyrkorådets beslut.⁵⁷

Den 8 mars beviljades Schwan att mot kvittens lyfta 10 00 daler kopparmynt av den för orgelbygget ackorderade summan.⁵⁸ Vid samma tillfälle anmälde fabrikören Sääf att strukturen till orgeln nu var färdig samt att snickaren Molin hade anhållit om att utfå den ”discretion” som kyrkorådet hade lovat honom. Kyrkorådet beslöt att först låta Schwan besiktiga snickeriarbetena och ge sitt utlåtande därom, innan man tog ställning till Molins anhållan.⁵⁹ Snickaren Molin hade dessutom lidit ekonomiska förluster i samband med arbetet med strukturen, vilket borgmästaren Björkman omtalade för kyrkorådet den 4 maj. En räkning uppvisades, varvid kyrkorådet fann att Molins klagomål var berättigat:

Och som KyrkoRådet gjorde sig med wisshet den förhoppning, at alt wore wäl giordt, det ägde för öfrigit all god tanke om Molins frögd och wälwillja för församlingens bästa, kunde det nu sin sida intet wara kallsinnigt wid dess anhållan om någon ärsättning, i synnerhet, som han intet kunnat inse alla omkostningarne [och] all den tid, som skulle åtgå till ett för honom owanligt arbete.

⁵⁷ Kyrkorådsprotokoll 22.2.1774, § 2. Några tidigare förhandlingar med bildhuggare Österbom finns inte redogjorda för i protokollen.

⁵⁸ Kyrkorådsprotokoll 8.3.1774, § 4.

⁵⁹ Kyrkorådsprotokoll 8.3.1774, § 5.

Bidragande till kostnadernas ökning var också det förhållande, att kyrkorådet velat få arbetet färdigt så snart som möjligt och därför haft Molin att arbeta under vintermånaderna då kostnaderna för handräckning var som högst. Kyrkorådet var ense om att Molin under alla förhållanden skulle hållas skuldlös, men ville först underrätta sig om det utförda arbetets beskaffenhet och beslöt att snarast utföra besiktning därav i närvaro av fabrikören Sääf, orgelbyggaren Schwan, bildhuggaren Böhm samt snickaråldermannen Wiberg.⁶⁰

Samma dag inställde sig bildhuggaren Böhm hos kyrkorådet och erhöll hälften av sitt överenskomna arvode. Den resterande delen skulle han få när arbetet var slutfört. Böhm påmindes om sina plikter och försäkrades, att sedan han avslutat sitt arbete, vilket man förväntade sig till alla delar bliva gjort efter ritningen ”och således både till kännares fullkomliga välbehag samt till konstnärens egna reputation”, borde han kunna vänta sig en sådan belöning, ”med hwilken han kunde och borde åtnöijas, i anseende till sitt besvär och Kyrkans närwarande förmögenhet och willkohr”. Snickaren Molin hade åtagit sig att assistera Böhm vid arbetet och begärde 300 daler kopparmynt i förskott för detta, vilket han också beviljades. Molin och Böhm skulle gemensamt ansvara för att ”wan och god furu blefwe här till använd”.⁶¹ Swahn hade nyligen av sitt ackord fått 900 daler kopparmynt ”och tillstaddes honom at än vidare begära och få slika understöd, så wäl för at wisa en skyldig återtjänst för hans möda, som och för, at giöra med församlingens längtan at snart få och höra hwärket i sitt fullkomliga stånd”.⁶² Angående orgelverkets målning, tänkte sig kyrkorådet att anlita målaren Hjort, som några år tidigare till kyrkorådets stora belåtenhet hade utfört måleriarbetena i kyrkan och man antog att han skulle utföra arbetena med samma sorgfällighet även denna gång. Något avtal därom kunde dock inte slutas förrän ett förslag hade upprättats avseende omkostnaderna samt prov lämnats på flera färger ”af dem som passade i en tillbörlig likhet med läktaren”. Hjort lovade att till nästa sammankomst inställa sig med nöjaktiga besked i dessa frågor.⁶³

Den 26 maj utfördes besiktningen av strukturen i närvaro av den därtill utsedda delegationen. Swahn underrättade de närvarande om att han varit tvungen att baktill göra orgelhuset två alnar djupare än vad som ursprungligen varit tänkt, och att således snickaren Molin förutom vad som angivits på ritningen hade drabbats av en märkbart större möda samt ökade kostnader för inköp av byggnadsmaterial. För övrigt förklarade Swahn att han hade översett arbetet och med största noggrannhet nagelfarit alla detaljer samt att han i följd därav ville avlämna det bästa betyg över Molins arbete. Bildhuggaren Böhm och snickaren Wiberg hade å sin sida under besiktningen inte funnit något som skulle kunna resa invändningar mot Schwans omdöme.⁶⁴

I sin ivriga strävan att så snart som möjligt få orgelverket fullbordat, riktade kyrkorådet den 9 juni främst sin uppmärksamhet mot målningen och förgyllningen av orgelhuset. Det framgår att man redan låtit målaråldermannen Hjort utföra grundmålning, detta för att spara tid samt för att

⁶⁰ Kyrkorådsprotokoll 4.5.1774, § 1.

⁶¹ Kyrkorådsprotokoll 4.5.1774, § 2.

⁶² Kyrkorådsprotokoll 4.5.1774, § 3.

⁶³ Kyrkorådsprotokoll 4.5.1774, § 6.

⁶⁴ Kyrkorådsprotokoll 26.5.1774.

fabrikören Sääf intygat att han för sin del inte trodde att någon annan skulle kunna utföra arbetet till större belåtenhet eller mindre kostnad. Dock ville kyrkorådet inte sluta något slutgiltigt avtal om måleriarbetet innan även målare Pettersson hörts i ärendet.⁶⁵ Förgyllningen av orgelfasaden gav upphov till större bekymmer, främst som Lagbergs förslag kostade 50 00 daler kopparmynt, pelarnas räfflor oräknade. Eftersom kyrkorådet ansåg sig äga små kunskaper i denna fråga, och dessutom påminde sig vad förgyllningen av läktarna och taket i kyrkan kostat, ville man inte förhastat sig utan först höra målarna Hjort och Pettersson. När Lagbergs förslag sålunda togs i övervägande, fann man det visserligen tillförlitligt men svårt att genomföra med tanke på den höga kostnaden. Lagberg nämnde då, att om man stryker fernissa på oäkta förgyllning, kan den tvättas och hållas ren.⁶⁶ Härfter åtog sig Lagberg att upprätta ett nytt kostnadsförslag.⁶⁷ Snickaren Molins räkning togs även upp till ny behandling. Kyrkorådet kunde efter den genomförda besiktningen inte neka till Molins framförda besvär och med tanke på att orgelhuset utvidgats jämfört med den ursprungliga ritningen, fann kyrkorådet sig föranlåtet att till hälften gottgöra Molins förlust på 14 00 daler kopparmynt samt i enlighet med löfte vid kontraktets upprättande bistå honom en "discretion" om ytterligare 200 daler kopparmynt.⁶⁸

Fyra dagar senare avgjordes frågan om orgelhusets målning och förgyllning. Åldermannen Hjorts provmålning befanns vara bättre än Petterssons, varför Hjort anställdes att mot en ersättning om 700 daler kopparmynt måla orgelhuset samt dessutom kantorns bänk i koret.⁶⁹ Med Lagerberg träffades överenskommelse om antagande av hans nya förslag, till en summa av 42 00 daler kopparmynt i ett för allt.⁷⁰

Den 9 augusti anhöll bildhuggaren Böhm om besiktning av sitt arbete och uppvisade samtidigt en ritning som han önskade få ersättning för. Besiktningen utfördes strax därpå och det konstaterades att arbetet var riktigt gjort i enlighet med ritningen. Bildhuggerierna överlämnades därefter till Lagberg för förgyllning. Böhm anhöll vidare om extra ersättning och hänvisade till Schwans svar på det brev i vilket Böhm anmodat Schwan att hos kyrkorådet ansöka om att Böhm skulle få resa och uppehälle betalda. Kyrkorådet hade dock redan den 22 februari avslagit denna ansökan och "kunde intet ändra hwad, som redan fastställt war". Böhm underrättades om detta men lovades samtidigt utfå den utlovade "discretionen" till ett belopp av 200 daler kopparmynt, vilken utbetalades tillsammans med återstoden av den ackorderade ersättningen och Böhm förklarade sig vara nöjd därmed.⁷¹ Snickaren Molin, som hade biträtt Böhm i arbetet, fick sin räkning uppgående till 705 daler och 20 öre kopparmynt godkänd av kyrkorådet. Han anmodades även att göra galleriet på

⁶⁵ Kyrkorådsprotokoll 9.6.1774, § 1.

⁶⁶ Oäkta förgyllning, s.k. slagmetall, tillverkas av koppas och zink i proportioner som ger en mjuk mässing, se Inga Arnö-Berg: "Förgyllare", *Hantverk i Sverige: om bagare, kopparslagare, vagnmakare och 286 andra hantverksyrken* (Stockholm 1989), s 119.

⁶⁷ Kyrkorådsprotokoll 9.6.1774, § 2.

⁶⁸ Kyrkorådsprotokoll 9.6.1774, § 3.

⁶⁹ Kyrkorådsprotokoll 13.6.1774, § 1.

⁷⁰ Kyrkorådsprotokoll 13.6.1774, § 2.

⁷¹ Kyrkorådsprotokoll 9.8.1774, § 2.

orgelläktaren efter överenskommelse med fabrikören Sääf.⁷² Kyrkorådet beslöt också att Schwan fortlöpande skulle få utkvittera pengar för orgelbygget, ”på det arbetet må gå med så mycket större drift”, med undantag för 6000 daler som skulle innehållas tills arbetet var avsynat och godkänt.⁷³

Den 9 september diskuterades huruvida pelarna verkligen borde förgyllas helt och hållet. Det hade nämligen visat sig att det skulle se bättre ut om enbart räfflorna blev förgyllda och pelarna i övrigt målades i blått, vilket också beslöts.⁷⁴ Lagberg skulle även tillfrågas om konsolen under fönstret i kyrkans västra gavel, vilken syntes genom öppningen i orgelfasaden, borde förses med oäkta förgyllning.⁷⁵ Den 28 oktober beslöts att till Lagberg skulle utbetalas de 1400 daler som han ännu hade att fordra för förgyllningen.⁷⁶

Swahn hade vid det här laget fått ut hela den ackorderade summan, så när som på 60 00 daler. Eftersom Schwan hade ”öfwerskridit hwad utfäst war i Contractet och dermed trott sig kunna tjena Allmänheten och Honom tillika”, ville han få utbetalt även den återstående summan. Detta trodde sig i och för sig kyrkorådet kunna bifalla, men ville först låta den instundande sockenstämman yttra sig i frågan. Schwan tillfrågades också om när han skulle kunna ha orgeln färdig och lovade att slutföra arbetet till mitten av januari påföljande år.⁷⁷ Swahns anhållan om utbetalning av de 6000 daler som återstod togs upp till behandling på sockenstämman den 30 oktober. Kyrkorådet hade visserligen i denna fråga redan frångått kontraktet som ju stipulerade att 12 000 daler skulle utbetalas först när orgeln var färdig, men det konstaterades att detta ”hade skjedt för, at tjena både Allmänheten och Herr Swahn”. Rådmannen Eckerman ansåg att frågan om vidare förskott var framställd i senaste laget och menade att de som upprättat kontraktet ”måtte hwar och en å sin sida så sig före bäst de kunde huru det blefwe uppföljdt”. Församlingen borde därför inte fatta något beslut i ärendet, ”håldst församlingen kommer i sinom tid at fordra redogiörelse för hwad som skjedt”. Häremot anförde åldermannen Möller, att då så säkra ”cautionister” hade gått i borgen för Swahn och hans eget uppförande vid arbetet i kyrkan ”kunde wara den fullgiltigaste Caution”, kunde man samtycka till att utbetala 2000 daler, men inget därutöver. Sockenstämman beslöt i enlighet med Möllers förslag och kyrkorådet gavs tillstånd att till Schwan utbetala så mycket att 4000 daler återstod, vilken summa han inte skulle få lyfta förrän orgeln är färdig och avsynad.⁷⁸ Även snickaren Molins förlust vid arbetet med orgelhusets byggande behandlades vid detta tillfälle och ”på thet han intet måtte wara den ende, som med miss nöje frångår Kyrkans arbeten”, beslöt församlingen att ersätta honom för de 461 daler, om vilka skriftlig ansökan var inlämnad.⁷⁹

⁷² Kyrkorådsprotokoll 9.8.1774, § 3.

⁷³ Kyrkorådsprotokoll 9.8.1774, § 6.

⁷⁴ Det antyds här att orgeln skulle ha varit målad i blått. Numera är fasaden emellertid grön. Detta färgbyte kan möjligen ha skett i samband med att bröderna Nordström byggde om orgeln 1872, då det framgår av syneprotokollet av den 24.8.1872 att orgeln målats och omförgyllts, se Norrköpings S:t Olai församling Olab:8.

⁷⁵ Kyrkorådsprotokoll 9.9.1774, § 2.

⁷⁶ Kyrkorådsprotokoll 28.10.1774, § 1.

⁷⁷ Kyrkorådsprotokoll 28.10.1774, § 2.

⁷⁸ Sockenstämmoprotokoll 30.10.1774, § 3.

⁷⁹ Sockenstämmoprotokoll 30.10.1774, § 5.

Den 6 december inlämnade snickaren Molin en räkning för bland annat galleriet om 500 daler kopparmynt.⁸⁰

Orgeln avsynas

Trots att Schwan hade lovat att ha orgeln färdig till mitten av januari 1775, sägs ingenting om orgelbygget i protokollen förrän den 21 april, då Schwan inkallades till kyrkorådet och tillfrågades om när orgeln med visshet skulle stå färdig. Till den tredje söndagen efter påsk, blev då svaret.⁸¹ Kyrkorådet tog också upp till diskussion frågan om vem som skulle kunna anlitas för orgelverkets avsyning. Kyrkoherden Lagerman nämnde en organist i Västerås, som han fått rekommenderad för sig. Borgmästaren Björkman meddelade, att kapellmästaren Zellbell i ett brev till honom hade begärt 900 daler kopparmynt för att avsyna orgelverket, men eftersom det var angeläget att spara på utgifterna och orgelverkets avsyning enligt Schwans inhämtade åsikt "intet fordrade en man af de sällsyntaste insikter", borde man därför kunna anlita någon som skulle ta mindre betalt. Björkman ansåg att "man med all säkerhet kunde härutinnan tillita Herr HofSecreteraren Miklin, hwilken, såsom närmare kunde både snarare och med mindre egit besvär och omkostnad förrätta denna justering".⁸² Fabrikören Swartz fann för sin del det senare förslaget vara det bästa, "hwist det lærer wara tillämnadt för Herr HofSecreteraren en Recommendation af Höge Landshöfdinge Embetet, som ock af Venerande Consistores till dess underdåniga ansökning om Hans Kongl. Maj:ts allernådigaste tillstånd, at ensammen få probra alla de Wärrck, som inom Stiftet blifwa byggda". Stadssekreteraren Lithun tillfogade att Miklin i "Herr Hylphers bok om Orgel Wärrck" med särskilda lovord framhållits för sin insikt i orgelbyggnadskonsten.⁸³ Fabrikören Sääf å sin sida ansåg att man borde anlita Zellbell eftersom denne i samband med att han översatt och ändrat orgeln disposition även hade lovat att få avsyna verket och Sääf ingav därför en skriftlig reservation till protokollet. Kyrkorådets övriga ledamöter beslöt dock att Miklin snarast borde anmodas att komma och avsyna orgelverket.⁸⁴

Så måste också ha skett, ty den 9 maj infann sig Miklin hos kyrkorådet och meddelade att han vid besiktningen av orgelverket hade funnit det

med en owanlig noggranhet och en gangnelig findtlighet wara förfärdigadt, och när nu Contra Basunen kommer här till så som alt för nödig, blir det Wärrket i bland de aldrayppersta i Riket, och på så utmärkt sätt ett hedrande bewis af sin Mästaresh skickelighet, som ock Konsternas wundna högd i Fäderneslandet.

⁸⁰ Kyrkorådsprotokoll 6.12.1774, § 1.

⁸¹ Kyrkorådsprotokoll 21.4.1775, § 1.

⁸² Johan Miklin (1726-1787) hade den 22 maj 1754 anställts som director musices samt organist i domkyrkan i Linköping och blev hovsekreterare 1761, se Stig Walin: "Johan Miklin", *Sohlmanns musiklexikon*, band 4 (Stockholm 1977), s. 523.

⁸³ Här torde avses A. A. Hülphers: *Historisk afhandling om musik och instrumenter* (Västerås 1773) vari Miklin medverkat och flera gånger omnämns i positiva ordalag.

⁸⁴ Kyrkorådsprotokoll 21.4.1775, § 2.

Protokollet vittnar om kyrkorådets belåtenhet:

Samteliga KyrkoRådet Ledamöter hade förestäldt sig detta, Men deras fågnad häröfwer war nu så mycket wissare, och förmodades, att de med alt skjäl å församlingens wägnar kunde och borde lemna Herr Swahn, som äfwen war tillstädes, något prof af Sin erkändsla, fast det då intet kan blifwa swarande emot förtjensten och efter deras egen önskan, trodde Respective KyrkoRådet, at den kan någorlunda ärsättas genom den Satisfaction derutinnan beståendes, at hafwa förbundet Sig ett tacksamt minne af alla denna Stads Församlingars Inwånare.

Invigningen beslöts att om möjligt äga rum nästkommande bönsöndag (femte söndagen efter påsk) och Miklin anmodades att därvid svara för musiken. För sin möda med avsyningen erhöll Miklin 400 daler och lovades separat ersättning för musiken vid invigningen.⁸⁵ Kyrkoherde Lagerman fick uppdraget att tillskriva biskopen och konsistoriet i Linköping om att orgelverket nu var färdigställt, på det att konsistoriet ”som det tillkommer, således må anstallta med något slags invigning, den församlingen utan twifwel lärer åstunda”.⁸⁶

Den 18 maj meddelade så kyrkoherde Lagerman att han av biskopen blivit förordnad att förrätta invigning av orgelverket nästkommande bönsöndag.⁸⁷ Kyrkorådet beslöt att utbetala återstoden av den summa som Schwan hade att fordra och tog i övervägande ”hwad Discretion han borde hafwa”. Man hade gärna sett att sockenstämman hade kunnat höras i ärendet, men eftersom Swahns angelägenheter påtvingade hans snara avfärd från Norrköping och man befarade att man ”genom utdrägt wärkeligen mindskade sin erkändsla, den hela KyrkoRådet fandt sig föranlåtitt, at wisa”, beslöts att man ”nu straxt och det med alt skjäl” till bevis för sin tacksamhet och uppskattning av Schwans trogna möda skulle skänka honom 20 00 daler kopparmynt. Schwan inkallades och ”aflade härför sin ödmiukaste tacksäijelse”.⁸⁸

Det är uppenbart att kyrkorådets ledamöter på goda grunder var mycket nöjda med Schwans insatser. Ett förhållande som dock skulle ha kunnat förorsaka anmärkningar från kyrkorådets sida, var att arbetet med orgeln inte slutfördes förrän nästan ett helt år senare än vad som angivits i kontraktet. I oktober 1774, fyra månader efter att orgeln enligt kontraktet skulle ha varit färdig, lovade Schwan att ha orgeln färdig till januari 1775. Det dröjde emellertid ända till maj detta år innan orgeln verkligen stod klar att avsynas. Om denna försening nämns egentligen ingenting i protokollen och något missnöje med arbetets fördröjning finns heller inte omvittnat. Det är möjligt att det förelåg fullt legitima skäl till orgelverkets sena fullbordan, men å andra sidan skulle Schwan under sin karriär mer än en gång komma att leverera sina orglar efter utsatt tid, vilket på sina håll föranledde allvarliga klagomål från kyrkorådet.⁸⁹

⁸⁵ Kyrkorådsprotokoll 9.5.1775, § 2.

⁸⁶ Kyrkorådsprotokoll 9.5.1775, § 1.

⁸⁷ Kyrkorådsprotokoll 18.5.1775, § 1.

⁸⁸ Kyrkorådsprotokoll 18.5.1775, § 4.

⁸⁹ Martikainen, s. 142 f.

Miklins syneprotokoll inlämnades till kyrkorådet den 18 maj och återges här *in extenso*:⁹⁰

År 1775, d. 8 och följande dagar i Maj månad, förrättades af undertecknad syn och besigtning å det af OrgByggaren Herr Olof Schvan förfärdigade och i Norrköpings Stadskyrka nyss färdigt upsatta Orgwerk, bestående af 33 Register eller Stämmor, då det befans af följande beskaffenhet:

Wäderbäljorna, sex til antalet, hwartera 5 alnar långa, och 2 [alnar] på 3 tum när, breda, äro af tre tumstjocka plankor, fast och waraktigt gjorde, 2 à 3 dubbelt belädrade, in uti wäl conserwerade; ligga fast på sit läger, äga wäl proportionerad wigt, och hafwa en jämn, tyst och långsam gång. Dubbla Ventiler, af en ny förmonlig ställning, finnas wid hwarje Bälgsnuta, jämte de 2:ne understa, som indraga wädret. Uppå hwar bälg är en Mechanisk Balance, eller wäxande tyngd, artigt och wäl applicerad, som bidrager at ärhålla et beständigt och jämt wäder, och är en god ny invention. Wädret höll wid afwägningen, enligt utstakade måttet, accurat 33 grader.

Hufwud Canalen delar sig i flera wäderrör, hwaraf et går upp til öfwerverket, 2:ne uti hwartera Manual-Lådan och uti hwartera Pedal-Lådan, ret wäl gjordt och proportionerat, så att ehuru Werket med all styrka hanterat, rönes likwäl ingen schwankning eller brist på wädret.

Wäderlådorne och stäckarne, af god och mogen furu til alla werken, äro så wäl til yttre och inre anseendet, som til deras wärkan, fasta och med all noggrannhet gjorde; hafwa tilräckelig rymd, at piporne obehindrat kunna afgifwa ret det ljud, som deras natur och storlek bör upgifwa. Ventilerne i Lådorne äro wäl belädrade, så att ingen hylning i den delen kan förorsakas. Pumpeter, med mässingsfjädrar, styftar, ösor, med mera, äro wäl gjorde. Dubbla Ventiler för hwarje Cancell äro, til så mycket starkare wäders ärhållande, gjorde så wäl i Manualens grofwa Octav, som i Pedalen. Wällarne i wällramarne och de som höra till Registren, med Abstractur, och Register, Regeringarne äro ganska redigt och ledigt arbetade så at Clavéret låter wäl handtera sig, ehuru denna structur och anläggning fordrat en del af Regeringar til mer än 18 alnars längd, afbruten med 5 Knän och äro de i Öfwerverket och Manulen, som höra til de förra, försedda med järnwinklar, hål indrillade i bägge ändar, hwilka äro fordrade med ebenholts, som ock är en ibland de nyare förbättrade inrättningar, Herr Orgbyggaren til heder.

Durchstickning och sammanstickning, de obotelige felen, som så ofta insmyga sig under en mindre skickelig Konstnärs hand, saknas aldeles i detta werk.

Uppå denna goda grund, äro alla i Contractet utstakade Stämmor til antal, natur och storlek, byggda och insatta, och uptagas här i den ordning, som de i werket befinnas:

Manualen

- 1:o Principal 8 fot, af fint Then i de 2:ne stora Rundelar, äro i hwartera sex klingande och twenne blinda pipor, och i bägge feldten äro alla 9 i hwartera blindpipor. Alla öfriga stå bakom, och äro af metall, som börja i ostrukit C, hwarafses, huru mycket arbete och kostnad Herr Orgbyggaren haft, för att uppfylla och följa den upgifna Ritningen. Condukterne äro äfwen här säkert och wäl gjorde.
 - 2:do Quintadena 16 fot.
 - 3:tio Flagfleit 8 fot.
 - 4:to Gedacht 8 fot.
 - 5:to Octava 4 fot.
 - 6:to Quinta 3 fot.
 - 7:o Rohrfleit 4 fot.
 - 8:va Octava 2 fot.
 - 9:o Mixtur 4 Chor.
- Alla desse stämmor [2:do– 9:o] är af Metall.

⁹⁰ Kyrkorådsprotokoll 18.5.1775, § 2.

- 10:o Trompette 16 fot, de 2:ne grofwa Octaverne äro, efter Contract, af Trä, de öfriga af metall. Halfwerad på 2:ne Register.
- 11:o Trompette 8 fot, de 12 största Corpora af Trä, enligt Contractet.
- 12:o Oboe 8 fot af Then, 2:ne Octaver inrättad, at efter behag, göra starkare och swagare, äfwen en ny, i sednare år uppfunnen invention.

Öfwerwerk

- 1:mo Principal 4 fot af Then. Här äro 17 st. blindpipor i hwardera fäldtet, uti stora mittel Rundelen 11, hwaraf 6 äro blinda, och uti de 2:ne yttre rundelarne 13 i hwardera, af hwilka 6 äro klingande. Här anmärkas det samma, som wid Manual Principalen sagt är.
- 2:o Hålfleut 8 fot.
- 3:o Spets Gedacht 8 fot.
- 4:o Spetsfleut 4 fot.
- 5:o Waldfleut 2 fot.
- 6:o Octava 2 fot.
- 7:o Scharff 3 chor består af Octava, Quinta och Octava. Repeterar i 3:ne 8:ver. [2:o–7:o] af Metall.
- 8:o Trompette 8 fot, har 13 pipor af träd, fast Contractet säger 12, hwilket skedt för nödsakad förkroppning skull, och gör ingen skilnad.
- 9:o Vox humana 8 fot, af Then, inrättad at efter behag, göras starkare och swagare.

Pedal

- 1:o Subbas 16 fot af träd, med dubbla labia.
- 2:o Octava 8 fot.
- 3:o Gedacht 8 fot.
- 4:o Quinta 6 fot.
- 5:o Octava 4 fot.
- 6:o Quinta 3 fot.
- 7:o Scharff 3 Chor, inrättad af 8:va 2 fot.
- 8:o Borfleut 1 fot.
Desse [2:o– 8:o] af metall.
- 9:o Basun 16 fot af träd.
- 10:o Trompette 8 fot. De största Corpora af träd, de öfriga af metall.
- 11:o Trompette 4 fot af metall.
- 12:o Cornettin 2 fot af metall.

Sperrventilerne til dessa werk, som äro trenne göra all den tjänst, som af dem äskas. Tremulant, som i Contract ej är utsatt, men gör god effect wid intoneringar, är anlagd och påbegyndt, och låfwas strax färdig. Metallen är wid anstält prof, befunnen god och förswarlig, ehuru dess halt ej är i Contractet utstakad. Piporne äro äfwen af förswarlig tjocklek, och försedda med hakar och stellige. Mensuren i Rörwärks mundstycken med mera, är nog större och fullkomligare, än här förr varit brukelig. Ljudet i hwarje stämma är skönt, och sådant, som det hänne åsatte namn fordrar. Intonation så Labial, som Rörwerken, är pompeuse och i möjligaste måtto jämn. Temperaturen efter Contractet. Stämningen aldeles ren. I Kammarton är werket satt och stämt, alt efter Contract. Manual och Öfwerwerks Clavéren äro propert gjorde af ebenholts och semitonerne af elphenben, gå ifrån grofwa C till och med trestrukt f, til hwilken högd ännu intet werk i Sverige är bygt, och war ganska wäl projecterat; äfwensom önskeligt vore at Contra-Basun 32 fot tilbyggdes, hwilken i denna Kyrkan ganska wäl behöfwes. Pedal-Clavéret går ifrån grofwa C til och med d. Blind Clavér finnes och wid alla Lådorna til nödig tjänst wid stämningar. Stämknapparne äro efter ordonance och wanligt bruk, swarta. Bälghus til bälgarnes conservation, är äfwen bygt.

Således, och som Herr Orgbyggaren Schwan med et nitiskt bemödande, och grundlig kännedom af Konstens bepröfwade reglor, samt all möjelig accuratesue och berömwärd skickelighet, förfärdigat detta kostbara Orgwerk, och sit ingångne Contract, ej under, men wäl öfwer uppfyllt, retså och emedan hawa Schwan så oegennyttigt och uppriktigt fullbordat denna wackra orgbyggnad: ty gillar och approberar jag den samma med så mycket större nöje, som i en otrolig mängd af åldrar, detta Wäcket prisar sin Mästare. Så i sanning wara, som här anfördt är, betyges, under edsplikt. Efter wällofl. Kyrko Rådets anmodan,

Joh: Miklin

Hofsecret. och Direct. Music. i Linköping.

Man kan här lägga märke till, att det föreligger några avvikelser mellan kontraktet och syneprotokollet. Förutom det obetydliga utbytet av en metallpipa mot en av trä, kan man notera att det i kontraktet stadgade manalkopplet inte omnämns i syneprotokollet. Att något koppel mellan manualerna inte insattes, styrks också av att Vogler 1787 i sitt förslag till förbättring av orgeln föreslog att ett sådant skulle anläggas.⁹¹

Av syneprotokollet framgår också att två stämmor försetts med svällanordning: Oboe i huvudverket samt Vox Humana i öververket. Därvid kan man notera, att svällanordningen för Oboe i huvudmanualen inte är stadfäst i kontraktet utan verkar ha tillkommit på Schwans egen initiativ. Dessa båda stämmor har sålunda inbyggts i skåp som försetts med något slags svällanordning. Hur denna anordning närmare var konstruerad går dock inte att avgöra. Svällverket var en nymodighet som första gången såg dagens ljus i England och Spanien i 1700-talets början.⁹²

Dessutom har Schwan, uppenbarligen på eget initiativ, beslutat förse orgeln med en tremulant. Huruvida denna tremulant verkade på hela orgeln, på endera manualverket eller på enbart en stämma, då troligen Oboe eller Vox Humana, framgår dock inte av handlingarna. Miklins kommentar att tremulanten ”gör god effect wid intoneringsar” hänsyftar sannolikt på att den brukade användas i koralförspel.

Lufttrycket anges till 33 grader, vilket borde motsvara 68 millimeter vattenpelare.⁹³

⁹¹ Kyrkorådsprotokoll 12.7.1787, Lit. Q.

⁹² Bengt Kyhlberg, Bengt Hambræus & Lars Angerdal: ”Orgel”, *Sohlmans Musiklexikon*, band 4 (Stockholm 1777), s.845.

⁹³ Lufttrycket mättes i grader eller streck, där 12 grader motsvarar en verktum (24,74175 mm.). Det fanns emellertid flera olika skalor i bruk, varför uppgifter om lufttryck måste ges med viss reservation, se Helenius-Öberg (1986), s. 41.

Invigningen

Den 20 maj 1775 var i Norrköpings Wecko-Tidningar införd följande notis:⁹⁴

I morgon som är Böne-Söndag, kommer nybyggde Orgelverket uti S:t Olai eller Stads-kyrkan at ordenteligen inwigas, då ock Collect genom Håfwar och Bäckens insamlas til stoppande af de kostnader, som til detta dyrbara och wäl inrättade wärks förfärdigande redan upgått och ännu nödige äro, Och som respective församlingens åstundan och beslut i denne delen således är fullkomligen upfylld; så hoppas man ock billigt, at en hwar ej lærer underlåta, at wid detta fågnande tilfälle här til öppna gifmilda händer.

Om själva invigningen verkar inga uppgifter finnas bevarade. Viggo Loos skriver att programmet från invigningen trycktes och utgavs, men anger tyvärr inte varifrån han har fått den uppgiften eller var trycket eventuellt skulle kunna återfinnas.⁹⁵

⁹⁴ *Norrköpings Wecko-Tidningar* 20.5.1775.

⁹⁵ Loos, s. 54.

Några kommentarer till orgelns utformning

Från att tidigare ha placerat hela den bärande principalstämman i varje verk i fasaden, så som exempelvis är fallet i Johan Niclas Cahmans 1726–1728 byggda orgel i Leufsta bruk,⁹⁶ övergick man under 1700-talets senare del till att placera endast de lägst klingande piporna i fasaden, vilken sedan kompletterades med blindpipor av enbart dekorativ verkan, och låta diskanten fortsätta inne i orgelverket. Pedalverkets pipor placerades vanligen helt och hållet bakom fasaden.⁹⁷ Av Miklins syneprotokoll framgår att Schwans orgel i S:t Olai ansluter sig till denna senare praxis. Efter lite tankeverksamhet kan man uttröna, att av huvudmanualens Principal 8' står 12 pipor (C–H) i fasaden och att av öververkets Principal 4' står 17 pipor (C–e⁰) i fasaden:

Principal 8 fot, af fint Then i de 2:ne stora Rundelar, äro i hwartera sex klingande och twenne blinda pipor, och i bägge feldten äro alla 9 i hwartera blindpipor. [---]

Principal 4 fot af Then. Här äro 17 st. blindpipor i hwardera fäldtet, uti stora mittel Rundelen 11, hwaraf 6 äro blinda, och uti de 2:ne yttre rundelarne 13 i hwardera, af hwilka 6 äro klingande.

Denna princip är genomförd även i Schwans till våra dagar bevarade orglar: Finska kyrkan i Stockholm,⁹⁸ Börstil,⁹⁹ Hökhuvud,¹⁰⁰ Ängsö,¹⁰¹ Öved¹⁰² samt Nagu i Finland.¹⁰³

Bertil Wester anför att orsaken till denna förändrade pipupställning skulle vara att diskantregistrets skarpt klingande ton därigenom skulle klinga mer proportionerligt i förhållande till lägre register.¹⁰⁴ Denna förklaring är naturligtvis fullt möjlig, men man skulle kunna argumentera att ett svagare diskantregister i och för sig går att åstadkomma på annat sätt än genom att ställa det bakom fasaden. En annan förklaring skulle kunna vara att de fasadarkitektoniska idealen ändrades, så att det inte längre var möjligt att rymma hela stämmor i fasaden, vilket resonemang dock Wester avvisar.¹⁰⁵ Det är naturligtvis svårt att avgöra vad som är orsak och verkan, men man kan i alla fall konstatera att även om blindpiporna i fasaden i S:t Olai ersattes med klingande pipor, skulle endast 26 av sammanlagt 51 pipor i Principal 8' kunna rymmas i fasaden, medan hela Principal 4' i öververket i och för sig skulle kunna rymmas där.

Tilläggas kan även, vilket inte framgår av arkivhandlingarna, att spelbordet var placerat i fasadens valvöppning, så att organisten satt vänd mot altaret när han spelade.¹⁰⁶

⁹⁶ Erics & Unnerbäck, s. 189.

⁹⁷ Wester (1932), s. 235 f./21 f.

⁹⁸ Erics & Unnerbäck, s. 283.

⁹⁹ Erics & Unnerbäck, s. 52.

¹⁰⁰ Erics & Unnerbäck, s. 139.

¹⁰¹ Edholm (1998), s. 3./s. 39.

¹⁰² Erics & Unnerbäck, s. 427.

¹⁰³ Mårtensson, s. 187 f.

¹⁰⁴ Wester (1932), s. 235 f./s. 21 f.

¹⁰⁵ Wester (1932), s. 236 f./s. 22 f.

¹⁰⁶ Sundelius, s. 359.

Tonhöjd

Kontraktet anger att orgeln skulle stämmas i kammarton vilket också bekräftas av syneprotokollet. Kammarton var den lägre av de två tonhöjder som användes parallellt.¹⁰⁷

Ehuru eljest bekant, må nämnas: at Camar ton är en hel eller 2 half.toner diupare än Chorton, som är en hel eller 2 halwa toner högre än den förra.

Orglar stämdes fram till 1700-talets början vanligen i korton, men därefter blir det så småningom allt vanligare med kammarton även i orglar. Den lägre kammartonen ansågs befrämja en kraftigare och mer gravitetisk klang, i linje med tidens smak.¹⁰⁸ Man kan också tänka sig att det åtminstone i städerna förekom samspel med andra musiker, varvid det underlättade för organisten eftersom han inte behövde transponera om orgeln var stämd i kammarton:¹⁰⁹

Det lærer wara ännu en oafgiord sak antingen Chor- eller Camarton är behagligare. [...]

Jag tycker, at ingen annan orsak warit til Camartons införande i Orgwerk än, dels *Comodite* wid Musiks upförande, dels ock, kan hända, wiða i Choralbokem för högt sattte *melodier*, alt sammans at undgå *transponering*. Camarton är wäl wid Musik *Commodare*, men ej behagligare än Chorton, ty denna kan rätteligen kallas friskare såsom en hel ton högre.

Miklins ord i citatet ovan, att valet mellan korton och kammarton inte är slutligen avgjort, illustreras väl av Olof Schwans produktion. Hans större orglar för stadskyrkor, förutom orgeln i Norrköping gäller det åtminstone fyra av de orglar han byggde i Stockholm: Maria Magdalena, Tyska kyrkan, Adolf Fredrik och Storkyrkan, var stämda i kammarton.¹¹⁰ Schwans till vår dagar bevarade orglar, vilka samtliga är mindre, enmanualiga verk, stämdes emellertid i korton: Finska kyrkan i Stockholm,¹¹¹ Börstil,¹¹² Hökhuvud,¹¹³ Ängsö,¹¹⁴ Öved¹¹⁵ samt Nagu i Finland.¹¹⁶

Exakt vilken tonhöjd orgeln i S:t Olai ursprungligen har haft, skulle möjligen kunna gå att fastställa med ledning av bevarade fasadpipor. Dessa verkar emellertid ha använts av bröderna Nordström vid ombyggnaden 1872 och kan då eventuellt ha genomgått någon form av bearbetning.¹¹⁷

¹⁰⁷ Hülphers, s. 318.

¹⁰⁸ Helenius-Öberg (1999), s. 108.

¹⁰⁹ Johan Miklin citerad i Hülphers, s. 319.

¹¹⁰ Helenius-Öberg (1999), s. 108.

¹¹¹ Erici & Unnerbäck, s. 283.

¹¹² Erici & Unnerbäck, s. 52.

¹¹³ Erici & Unnerbäck, s. 139.

¹¹⁴ Edholm (1998), s. 3./s. 39.

¹¹⁵ Erici & Unnerbäck, s. 427.

¹¹⁶ Mårtensson (1977), s. 187 f.

¹¹⁷ Denna uppgift är inhämtad i samtal med Riksantikvarieämbetets orgelsakkunnige Niclas Fredriksson.

Temperatur

I kontraktet anges att orgeln skall stämmas i "likswäwig eller den nya Tämpreturen" och syneprotokollet anger endast "Temperaturen efter Contractet". Med början under 1730-talet började man efterhand överge den äldre medeltonstemperaturen, vilken uteslöt spel i vissa tonarter, till förmån för olika slags vältempereringar, vilka möjliggjorde spel i alla tonarter även om dessa sinsemellan klingade olika, för att under början av 1800-talet så småningom helt övergå till liksvävig temperatur.¹¹⁸ Sedan 1700-talets början hade temperaturfrågan under Christoffer Polhems ledning varit föremål för behandling i Sverige. I den 1739 inrättade Vetenskapsakademien fördes diskussioner om musik utifrån naturvetenskapliga utgångspunkter, varvid man bland annat förordade liksvävighet som det intellektuellt mest tilltalande sättet att temperera klavérinstrument. Bland annat genom förbindelserna mellan Polhem och orgelbyggaren Daniel Stråhle samt mellan matematikern Jacob Faggot och Olof Schwans läromästare Jonas Gren och Peter Stråhle, kom Vetenskapsakademiens teoretiska funderingar att omsättas i praktisk tillämpning.¹¹⁹ Det torde ha förekommit ett tämligen omfattande experimenterande med olika slags temperaturer, och oliksvävig och liksvävig temperatur användes länge parallellt:¹²⁰

Härom yttrar sig Hof Secr. Miklin sålunda: [...] *Temper[aturen]* insättes ifrån ostr. *C* til och med et str. *F* och delas i den lika och olika swäfwande; wid den förra/ som brukas til Clower/ Cym[baler] m. fl. swäfwä alla 12 qwinter en 12te dels ton under/ men alla Oct[averna] på *puncten* rena; af den sednare/ som efter många försök/ är befunnen wara mäst *sonore* och wäkljande i Orgw[erk], gifwes flere slag. Den lärde Capelm. Neihardt uti sin 3die förbättrade upl. af Temper. Monochordi, upgifwer 12 slag/ hwaraf det sista är det bästa.

Trots att liksvävig temperatur sålunda var ett relativt nytt och ännu inte allmänt vedertaget påfund, tycks Olof Schwan ha anammat den åtminstone i sina större orglar för stadskyrkor, vilket framgår av ett antal kontrakt gällande de tidigare refererade nybyggnationerna i Stockholm: Maria Magdalena, Tyska kyrkan, Adolf Fredrik och Storkyrkan, vilka samtliga i likhet med kontraktet för S:t Olai kyrka anger stämning i liksvävig temperatur.¹²¹ I syneprotokollet över Storkyrkans orgel, undertecknat den 26 april 1798 av Johan Wikmanson, framgår emellertid att Schwan i Storkyrkans orgel gjort avsteg från den i kontraktet angivna temperaturen:¹²²

Temperaturen är i det närmaste liksväfvig, men likväl så afpassad, att visse tonarter bibehålla en dem naturlig egen character.

Det skulle i själva verket dröja ända till 1830-talet innan den liksvävida temperaturen slutligen blev allmänt accepterad och använd.¹²³

¹¹⁸ Helenius-Öberg (1986), s. 79 f.

¹¹⁹ Helenius-Öberg (1999), s. 106.

¹²⁰ Hülphers, s. 320.

¹²¹ Helenius-Öberg (1999), s. 108.

¹²² Helenius-Öberg (1999), s. 110.

¹²³ Helenius-Öberg (1986), s. 79.

Hundra år i församlingens tjänst

Efter orgelns invigning omnämns ingenting om den i protokollen förrän den 30 november 1781, då ett brev från Schwan upplästes, angående brister i orgeln som orgeltramparen tyckte sig ha upptäckt.¹²⁴ Schwan skriver i brevet, att den ”tysthet som vissa stämmor förmärktes hafwa” möjligen kunde härröra antingen från kyrkans ”naturliga fuktighet” eller från orgeltramparens försummelse med ”skrufning och dylikt mera”. Orgeltramparen inkallades och påmindes om sina skyldigheter, vilka han lovade fullgöra hädanefter som hittills.¹²⁵ Den 31 januari 1782 anmäldes att Schwan i ett brev lovat att infinna sig för att undersöka bristerna i orgeln, så snart väglaget medgav detta.¹²⁶

Sedan verkar emellertid ingenting hända i ärendet förrän i augusti 1784,¹²⁷ då ett brev, daterat den 14 augusti, av Schwans hand upplästes, vari han bland annat skriver:¹²⁸

Jag är desutom sinnad för egen del giöra några förändringar til mera styrkas winnande som ej uti förslaget äro uptagne; men som i anseende til församlingens talrikhet och kyrkans Stälning ganska wäl behöfwad; och hwartil såwäl Herr Fabriqweurens som en war af Respective Kyrko Rådet emot mig wisade godhet och ynnest under verkets byggande gjort mig förbunden, såsom och egen böjelse att upbringa konsten i sin högd.

Till brevet var bifogat ett kostnadsförslag för rengöring, intonation och stämning av pipverket,¹²⁹ vilket kyrkorådet antog, på villkor att vare sig reparationen tog längre eller kortare tid, skulle Schwan endast erhålla de 65 riksdaler specie som han begärt.¹³⁰ Den 21 december meddelades i kyrkorådet att Schwan genom brev hade lovat utföra den omtalade reparationen av orgelverket. Det skulle emellertid dröja till augusti påföljande år innan Schwan verkligen infann sig i Norrköping för att vidtaga beslutna åtgärder.¹³¹

¹²⁴ Som orgeltrampare hade på Schwans rekommendation 1774 anställts J. Westelman, vilken hade arbetat hos Schwan i flera år och därför ansågs vid behov kunna utföra enklare reparationer av orgelverket. Att Westelman skötte sina åligganden till församlingens belåtenhet framgår av protokollsanteckningar de två gånger han beviljades löneförhöjning. Westelman skulle stanna i sin tjänst fram till sin död 1801, se kyrkorådsprotokoll 9.9.1774, § 4; 23.7.1779, § 3; 28.8.1798, § 11, samt 17.1.1801, § 3.

¹²⁵ Kyrkorådsprotokoll 30.11.1781, § 1. Någon tidigare anteckning om orgeltramparens iakttagelse återfinns inte i protokollen.

¹²⁶ Kyrkorådsprotokoll 31.1.1782, § 2.

¹²⁷ Vid sockenstämman den 20 januari 1782 omtalades "Contra basun i orgelwärket" som en framtida utgift, se sockenstämmoprotokoll 20.1.1782, § 4. Bland kyrkorådets handlingar återfinns också ett kostnadsförslag från Schwan, daterat den 22 februari 1782, avseende kontrabasunen, men om detta nämns ingenting i protokollen, se Klb:1, s. 350.

¹²⁸ Kyrkorådsprotokoll 23.8.1784, Lit. A.

¹²⁹ Kyrkorådsprotokoll 23.8.1784, Lit. B.

¹³⁰ Kyrkorådsprotokoll 23.8.1784, § 1.

¹³¹ Kyrkorådsprotokoll 21.12.1784, § 6.

Kontrabasunen

Den 23 augusti 1785 infann sig äntligen Schwan hos kyrkorådet, som ville pruta på ersättningen för orgelverkets reparation. Detta ville dock Schwan inte ville gå med på och tillade att han litade till att kyrkorådet stod fast vid det ingångna avtalet, varvid kyrkorådet avstod från vidare diskussion i ärendet. Kyrkorådet förhörde sig även om den redan vid planeringen av orgelverket tänkta kontrabasunen skulle rymmas i orgeln och till vilken kostnad den skulle kunna insättas. Schwan kunde då meddela att han redan vid orgelverkets byggande lämnat rum för denna stämma och att kostnaden skulle uppgå till 333 riksdaler 16 skillingar specie, med reservationen för att om man inte behövde insätta nya bälgar, skulle kostnaden bli mindre. Kyrkorådet ville inte fatta beslut i denna fråga innan sockenstämman hade blivit hörd, men hoppades att arbetet skulle kunna utföras redan i augusti påföljande år.¹³² Den 9 september anmäldes att Schwan erhållit de utlovade 65 riksdaler specie för orgelverkets rengöring och reparation.¹³³

Den 22 april 1786 föredrogs ett förslag till kontrakt för insättandet av kontrabasunen och kyrkorådet beslöt att ärendet skulle behandlas vid instundande sockenstämma, då också beslut i frågan skulle fattas.¹³⁴ Till sockenstämman den 14 maj hade församlingens organist Friderich Steinchen skrivit ett långt memorial där han argumenterade för att vid sidan av kontrabasunen ytterligare en 16-fotsstämma borde insättas i pedalerna och motiverade detta med att orgeln på grund av församlingens storlek och kyrkans bristfälliga akustik hade svårt att göra sig hörd.¹³⁵

Ödmiukt anförande wid Sockenstämma i Norrköping d. 14 Maii 1786.

Som Respective Ledamöterna förmodligen i dag afgjöra om Contra-Basuns insättning i vårt orgelwärl, så är min skyldighet at i ödmiukhet gifwa till Respective församlingen min mening häröfwer tillkiänna; Contra-Basun är efter vårt orgelwärks stämmors antal till fundamentets stärkning nödwändig, men jag och Herr Svan äro däröfwer utaf olika mening och at efter min insigt kan ett 32 fots rörwärl utan en 16 fots understatz Bas som uti vårt orgelwärl fattas icke göra sin fullkoml[ig] wärkan. Herr Svan beropar sig på Chatarinas orgelwärl i Stockholm men kyrkjans byggnad där, bidrager till liudets pompeusitet alt för mycket, som däremot i vår kyrkja blifwer dämpad, men min mening är aldeles icke at klandra H:r Svans insigt, H:r Svan är en altför habile och hederlig man, som icke kan taga illa upp at Jag yttrar mina tankar häröfwer. Som orgelbyggaren i Lindkiöping¹³⁶ och Herr Baron Lagerfeldt hwilka hafwa grundelig insigt i orgelwärlkets disposition, härutinnan med mig äro aldeles ense, och som några utaf respective Stadens ledamöter ofta och ibland med anständiga utlåtelse mig tillwitat at orgelwärlkets liud höres intet öfwer församlingens röster och beropas på andra Städer som Lindkiöping och Carls Crona, och at jag måste intet med nog force tractera orgelwärlket så är jag nödsakad at swara det i Lindkiöpings kyrka inte är en helft af den folkmängd som härstädes och i Calmar stads församling är helften mindre till antal än här men orgelwärlket därstädes har så många stämor som besynnerligen bidrager til deras starkhet i ljudet kyrkjans höga byggnad och orgelwärlkets byggnings sätt. Man kan icke neka at Structuren härstädes är mycket prydelig och wacker, ingenting hafwa respectice församlingen spart at så wäl inhemske som utländske Musiqve kännare, hafwa det admirerat och berömt, men igenom denna Structuren i nu så låg kyrkja de essentiellaste stämmorne måste blifwa inbyggda, så at det skarpa liudet som kommer utur piporna blifwer i wärlket och liudet kommer inte ner i kyrkjan utan stadna alt

¹³² Kyrkorådsprotokoll 23.8.1785, § 3.

¹³³ Kyrkorådsprotokoll 9.9.1785, § 3.

¹³⁴ Kyrkorådsprotokoll 22.4.1786, § 7.

¹³⁵ Sockenstämmoprotokoll 14.5.1786, Lit. I.

¹³⁶ Här avses sannolikt Pehr Schiörlin.

ofwan uppå orgelwärket och förqwäfwat. Hwad orgelwärcets tractering angår, wore det förmätit af mig at likna mig wid flera och berömda män i afsigt å Musiqven men kan jag försäkra respective församlingen hwad grunden, fullstämmigheten renheten och harmonien fordrar, och at bringa den starkaste ton utur orgelwärket, som naturen tillåter, gifwer jag ingen efter, men mina domare måste wara, grundeliga Musici och inga charletanger, eller Musikaliska qwaksalfare som sätta nöje däruti at klandra alt med sin alwetenhets wisdom, för att därigenom skaffa sig anseende hos den okunniga allmänheten. Herr Svan har fördelit är gifwit stämmorna uti orgelwärket den skarpaste intination som mögell[ig] är och hwar kiännare kan intet annat än berömma H:r Svans insigt, flit och arbete, men at ingen repercutio i kyrkan existerar är intet orgelwärcets fehl eller den som har det under händerna. Till respective församlingen har jag det förtroende at de detta mit ödmiuka yttrande icke ogunstigt upptaga, som mig hwarken skada eller den ringaste fördel kunde tillflyta genom flera stämmores tillsättande.

Med all Högackning och wordnad för förblifwer Respective Församlingens

Ödmiukaste tjenare

Friderich Steinchén

Norrköping 14te Maii 1786

Det verkar som om man vid kyrkans byggande hade sänkt takhöjden i förhållande till den ursprungliga ritningen, vilket hade resulterat i bristfällig akustik. Steinchéns iakttagelse om att orgeln inte klingade helt väl ut i kyrkan, styrks av att ”svagbröstade predikanter klaga ock något öfver, som man plägar säga, kyrkans ohjelpsamhet”.¹³⁷

Sockenstämman beslöt att sända Steinchéns memorial till Stockholm för att genom rådmann Jäderholms försorg där inhämta någon fackmans omdöme i saken, varefter man skulle fatta nödvändiga beslut. Dock beslöt man att orgeln ovillkorligen genom tillsats av en kontrabasun skulle ”uphjelpas och förbättras” samt att kyrkorådet skulle få uppdraget att ombesörja den vidare handläggningen av detta ärende. Vid samma tillfälle uppvisades ett förslag från Schwan till kontrakt för insättandet av kontrabasunen.¹³⁸

Vid kyrkorådets möte den 20 juni framgick att Jäderholm tillfrågat organisten vid Storkyrkan i Stockholm, Johan Wikmanson angående Steinchéns memorial.¹³⁹ Wikmansons utlåtande i frågan, daterat den 9 juni 1786, upplästes och med stöd av de synpunkter som han där framförde, beslöt kyrkorådet att låta insätta den planerade kontrabasunen. Man beslöt också att sända kontraktet till Jäderholm, som befann sig i Stockholm under den pågående riksdagen, och anmoda honom att besvara Wikmanson att vara närvarande vid kontraktets undertecknande, för att kontrollera om något ytterligare funnes att anföra om detta, samt att framföra kyrkorådets tack för det tillmötesgående Wikmanson redan genom sitt avgivna utlåtande visat.¹⁴⁰

¹³⁷ Sundelius, s. 360 f.

¹³⁸ Sockenstämmoprotokoll 14.5.1786, § 2. Kontraktsförslaget finns bilagt som Lit. K.

¹³⁹ Johan Wikmanson (1753–1800) var 1771–1781 organist i Holländska reformerta kyrkan i Stockholm och därefter i Storkyrkan. Han anställdes 1772 vid Nummerlotteriet, där han 1778 blev kassör och 1788 kamrer. Wikmanson var även verksam som tonsättare och musikteoretiker. År 1788 blev han ledamot av Musikaliska akademien samt 1797 direktör för dess undervisningsanstalt, se Carl-Gabriel Stellan Mörner: ”Johan(nes) Wikmanson”, *Sohlmans musiklexikon*, band 5 (Stockholm 1979), s 812.

¹⁴⁰ Kyrkorådsprotokoll 20.6.1786, § 2.

I sin kommentar till Steinchens memorial menade Wikmanson att den Untersatz 16 fot som Steinchen hade föreslagit skulle insättas jämte den planerade Kontrabasun 32 fot, redan fanns i orgeln i form av en Subbas 16 fot och antog att Steinchen egentligen avsåg en Principal 16 fot.¹⁴¹ Han förde sedan ett resonemang om behovet av en sådan stämma men ansåg slutligen att den kunde undvaras, bland annat för att den, använd tillsammans med kontrabasunen, sannolikt skulle sluka för mycket luft och orgeln därmed kunde riskera att bli undersvävande.¹⁴²

Den 11 november meddelade rådman Jäderholm att kontraktet avseende kontrabasunen ännu inte återkommit från Schwan, eftersom denne på grund av arbete under en längre tid inte vistats i Stockholm.¹⁴³ Vid sockenstämman den 3 december meddelade borgmästare Björkman att kontraktet hade sänts till Stockholm för att undertecknas och stadfästas samt att arbetet, ”will Gud”, skulle komma att företagas och fullbordas under det kommande året.¹⁴⁴ Den 17 januari 1787 beslöts i kyrkorådet att kontraktet med Schwan angående orgelverket skulle renskrivas och sändas till Stockholm för att undertecknas.¹⁴⁵ Tre månader senare, den 16 mars, hade det undertecknade kontraktet från Schwan äntligen inkommit till kyrkorådet, jämte ett brev från Johan Wikmanson:¹⁴⁶

Högädle Herr Borgmästare!

Härjämte får jag äran återsända ett underskrifvit exemplar af orgel-contractet, hvilket enligt Respective Kyrko Rådets åstundan, jag äfven som vittne contrasigneradt.

Hvad tiden till förfärdigandet widkommer, gör Schvan ingen difficultet; Så framt Transporten, som, wigtigast i anseende till så stora piecer, sker siöledes, det tillåter.

Dock skulle möjeligen låta sig giöra (hvilket ser svårt ut) att få altsammans färdigt tills i höst medan öppet watten existerar, torde han förekomma Kyrko Rådets åstundan.

Jag skall så mycket mera skynda på honom, som det intresserar mig, at han wid den tillämnade ombyggnaden af Storkyrkans orgvärk härstädes, öfverhopad af andre giöromål icke må få orsak till tidens utdrägt.

Mätte effecten af denna Contra Basuns tillsättande svara emot min önskan till Det Respect[ive] Kyrko Rådets nöje och Församlingens nytta!! då stadgas den tillfredställelse över min tillstyrkan, i hvilken jag redan har den äran med estime lefva.

Herr Borgmästarens ödmiukaste tjenare
Stockholm d. 9 Martii 1787
J. Wikmanson

¹⁴¹ Steinchen avsåg dock sannolikt i sitt memorial faktiskt tillsättandet av en öppen stämma och Wikmansons kommentar antyder en viss begreppsförvirring. Henrich Philip Johnsen anger nämligen i ”Kort Orgelwerks-Beskrifning” att ”Untersatz 16 f. kallas stämman när pipan är öppen. men gros gedagt eller Subbas 16, då den är täkt”, se Hülphers, s. 316.

¹⁴² Kyrkorådsprotokoll 20.6.1786, Lit. I.

¹⁴³ Kyrkorådsprotokoll 11.11.1786, § 4.

¹⁴⁴ Sockenstämmoprotokoll 3.12.1786, § 3.

¹⁴⁵ Kyrkorådsprotokoll 17.1.1787, § 2.

¹⁴⁶ Kyrkorådsprotokoll 16.3.1787, § 1. Wikmansons brev är bilagt protokollet som Lit. L.

Kontraktet avseende tillbyggnaden av kontrabasunen formulerades sålunda:¹⁴⁷

Contract.

Om en Ny tillbyggnad af Contra-basun, trettio-två-fot, å St Olai kyrkas Orgelwärk uti Norrköping, slutat mellan nämnde kyrkos respect: Kyrko-Råd och Orgelbyggaren Herr Olof Schwan uti Stockholm.

Samma Contra-basun apteras bakom Pedalen på båda sidor, och får sin egna wäder-lådor, samt Combinerad regering med Pedalen. Alla pijpor blifwer utaf träd, wäl gjorde; men alla deß munstycken af wanlig orgel-metall, samt tungor, eller blader, af mäsing.

Samma Stämman skall i möjligaste måtto blifwa starkt och Pompeust intonerad, lik den uti Stockholms Stor-kyrka befintliga, och sammanstämmande med Orgelverket.

För denna Stämmas tillsättadande med deß Till-behör, hwarunder begripes, så wäl Structurens förändring, som transporten ifrån Stockholm, och som om Ett År, ifrån detta Contract blifwer fastställdt, skall wara färdig, i kyrkan uppsatt; betalar St Olai kyrkas Föreståndare till Orgel-Bbyggaren Schwan, nu betingad Summa af Trehundra Tre-tre Riksdahler Sexton skillingar specie, sedan alt hwad förberördt är, blifwit färdigt upsatt, behörigen approberadt och besigtigadt. Till yttermera wißo häraf, äro twänne lika Exemplar upprättade, och med egenhändiga Under-skrifter bekräftade, som skedde Stockholm den 8. martii 1787.

Olof Schwan

På St Olai KyrkoRåds wägnar

Otto Fr. Ekermann

Såsom amnodadt wittne

J. Wikmanson

Voglers förslag

Den 12 juli samma år föredrogs ett av Abbé Vogler inlämnat förslag till förbättring av orgeln i S:t Olai kyrka. Kyrkorådet beslöt att tillskriva Schwan med en förfrågan om han i stället för den redan avtalade kontrabasunen, ville göra de förändringar som föreslagits av Vogler. Angående kontrabasunen hoppades kyrkorådet att den kunde komma till användning i något annat hos Schwan beställt verk. Om så emellertid inte skulle vara fallet, undrade man om Schwan skulle kunna tänka sig att genomföra båda dessa ändringar (insättandet av kontrabasunen jämte Voglers förslag) till en summa av 500 riksdaler specie. Dock ville man innan brevet avsändes först inhämta organisten Steinchens åsikt i saken.¹⁴⁸

¹⁴⁷ Kyrkorådsprotokoll 16.3.1787, Lit. M.

¹⁴⁸ Kyrkorådsprotokoll 12.7.1787, § 1.

De förändringar som Vogler hade föreslagit framgår av Schwans kostnadsförslag:¹⁴⁹

Kostnads förslag på tilökning och förändring vid Norrköpings Orgverk.

I Manualen

1:o En ny Borduna 16 fot koster med des Pipor och apterande på nytt Register [riksdaler] 50.

2:o Qwinta 3 fot tilökes med en säxta att deraf blifwer en Säckqvaltera koster [riksdaler] 10.

3:o Mixtur 4 Chor tilökes genom hela Clafveret med ett Chor att den blifwer 5 Chorig samt inrättas med Qwinter och Tertier kost[ar] 8.

4:o Flagfl. 8 eller Gedact 8 fot förbytes til Qwinta 6 fot koster [riksdaler] 16:32. [Summa] 84:32.

NB zu theuer [Voglers anm.]

I Pedalen

1:o Borduna 32 fot fordrar 2:ne nya väderlådor kosta [riksdaler] 33:16.

Des Pipor [riksdaler] 150:–

2:ne nya Blås Beljor [riksdaler] 33: 16

Registreringarne etz: [riksdaler] 24:16. [Summa] 241:–

Suma [riksdaler] 325:32 [skillingar]

NB um deie zwei Clavieren zusammen zu koppeln. [Voglers anm.]

2:o Contra Basun 32 fot är Redan betingad och uti arbete, och under samma beting blifwer ett Bihang millan Manualen och Pedalen.

Häriemte ärindras likwäl, att så väl för Borduna i Manualen som Pedalen bör undersökas på stället om Rummet medgifwer des tillsättande. Stockholm d. 2 [Juli] 1787.

På begäran i Ödmiukhet upgifet af

Olof Schvan

Till detta har Vogler fogat en kommentar som om inte annat vittnar om hans goda självförtroende:¹⁵⁰

Bemerkungen.

Der 32 füsige Contrabasson war schon bestellet und für 333 Rthl in Arbeit genommen, eh ich nach Norköping kam.

Seine Wirkung ist nicht diejenige, die die Gemeinde in der Kirche bedarf. Der Gesang muß unterstützet und nicht verbrauset werden. Der Ton ist rasslend und nicht anhaltend vom Contrabasson zu erwarten. Weit wichtiger und einer wahren erbaulicher Choralspielart angemessener ist meine Vorschag zu der Verbesserung wofür der

¹⁴⁹ Kyrkorådsprotokoll 12.7.1787, Lit. Q. Det framgår ingenstans i protokollen att Vogler skulle ha konsulterats angående några förändringar av orgeln. Vogler sände sitt förslag i ett brev till professor Johan Henrik Lidén i Norrköping och inte heller i brevet antyds att han skulle ha blivit vidtalad i ärendet, se Sven Wistedt: "Abbé Vogler och svensk orgelbyggnadskonst jämte några nyupptäckta Vogler-dokument", *STM* 14 (1932), s. 39 ff. Emellertid hade Vogler i februari 1787 hållit en konsert i S:t Olai och då antagligen ansett orgeln vara i behov av förbättring och inlämnat sitt förslag på eget initiativ.

¹⁵⁰ Anmärkningar. Den 32 fots Kontrabasunen var redan beställd och för 333 riksdaler tagen i arbete, innan jag kom till Norrköping. Dess verkan är inte den, som församlingen i kyrkan behöver. Sången måste understödjas och inte överröstas. Den ton man kan vänta sig från Kontrabasunen är rasslande och inte bärande. Vida viktigare och för ett uppbyggligt koralspel lämpligt är mitt förslag till förbättring för vilket orgelbyggaren inte fordrar mycket mer än 300 riksdaler särskilt som han minskar kostnaden för Flagflöjten, vilken han själv för mig har måst tillstå var för dyrt beräknad. Nu skulle verkligen Kontrabasunen genom min föreslagna välanpassade underbyggnad vinna särdeles mycket, och verket skulle sättas i ett för århundraden oförbättrligt tillstånd. Dock måste Kyrkan i stället för 500 riksdaler, vartill sig Herr Borgmästaren i ett samtal med mig underrättat, uppbringa 640 riksdaler. Denna tillökning om 140 riksdaler kommer dock genom umbärligheten av vidare förbättringar att snart nog intjånas. Stockholm den 5 juli 1781. G. Vogler. (Författarens översättning).

Orgelmacher nicht viel über 300 Rthr fodrt besonders wenn er den Posten von der Flagflöte vermindert, wie er mir selbst hat eingestehen müssen das er zu theuer angeschlagen wär. Nun würde freilich der Contrabasson durch meine vorgeschlagene verhältnismässige Unterstützung sehr viel gewinnen, und das Werk würde auf Jahrhunderte in einen unverbesserlich Zustand gesetzt werden. Allein, die Kirche müste statt 500 Rhl wozu sich Herr Burgermeister in einen Unterredung mit mir verstand 640 Rhl aufwenden. Diesen Zusatz aber von 140 Rhl wird durch die Entbehrlichkeit ferner Verbesserungen schon hinlänglich gewommen. Stockholm den 5ten Juli 1787. G. Vogler

De av Vogler föreslagna ändringarna skulle förvisso ge orgeln en mer gravitetisk klang: i manualen ytterligare ett 16-fotsregister i form av en Borduna samt Quinta 6 fot som tillsammans med Principal 8 fot skulle ge en akustisk 16-fotseffekt, i pedalen en Borduna 3 2 fot samt den redan planerade Kontrabasun 32 fot. Mixturens ökning med ett kor och dess inrättning med kvinter och terser skulle bidra till en akustisk förstärkning av klangen. Med anläggandet av manulkoppel samt pedalkoppel från manualen skulle dessutom tonstyrkan kunna ökas ytterligare. Det är ett tämligen massivt understöd till församlingssången som Vogler föreslagit, vilket dock kunde vara befogat med tanke på de klagomål som Steinchens i sitt memorial framfört över att orgeln hade svårt att göra sig hörd i kyrkan under församlingssången. Även Schwan hade i sitt brev till kyrkorådet den 14 augusti 1784 framhållit behovet av att klangligt förstärka orgeln.¹⁵¹ Antagligen hade Vogler vid sitt besök i detta avseende gjort samma iakttagelse som Steinchen och Schwan. Voglers ändringsförslag skulle dock aldrig komma att realiseras.

Härefter nämns ingenting i protokollen om orgeln förrän den 8 oktober 1790, då det framgår att kyrkorådet hade avlyssnat den insatta och färdiggjorda kontrabasunen, varefter man förhörde sig med organisten Steinchen som försäkrade att den nyinsatta stämman ”gör all bästa väntad och ärfordrad värkan wid sångens styrande och understödjande”. Schwan som var närvarande vid tillfället tackades för sitt arbete och lovades utbetalning av den summa som återstod på kontraktet.¹⁵²

Reparationer och underhåll

I samband med riksdagen i Norrköping och Gustav IV Adolfs kröning år 1800 genomfördes vissa förändringar i kyrkans interiör, bland annat tillbyggdes nya sidoläktare.¹⁵³ Dessa arbeten syns ha förorsakat att orgeln drabbades av damm och smuts. I ett memorial till kyrkorådet framhöll vikarierande organisten Edlund behovet av orgelns skyndsamma rengöring. Ärendet behandlades av kyrkorådet den 6 maj 1800, varvid man emellertid inte ansåg sig kunna göra något åt saken förrän riksdagen avslutats. Dock beslöt man att med hjälp av director musices Miklin i Linköping¹⁵⁴ anställa någon som skulle kunna utföra arbetet.¹⁵⁵ Den 17 juli meddelade kyrkoherden att han vid ett besök i Linköping vidtalat Miklin i ärendet och att denne svarat att han ej funne rådligt att företaga någon

¹⁵¹ Kyrkorådsprotokoll 23.8.1784, Litt. A.

¹⁵² Kyrkorådsprotokoll 8.10.1790, § 1.

¹⁵³ Nisbeth & Lamberth, s. 5.

¹⁵⁴ Johan Adolph Miklin (1761-1802) efterträdde 1787 sin far som director musices i Linköping, se Stig Walin: ”Johan Miklin”, *Sohlmanns musiklexikon*, band 4, (Stockholm 1977), s. 523.

¹⁵⁵ Kyrkorådsprotokoll 6.5.1800, § 2. Edlunds memorial är antecknat som bilaga (nr. 52) till protokollet men saknas i protokollsboken.

rengöring av orgeln innan kyrkan blivit helt iståndsatt och ånyo inredd, men att han därefter kunde åtaga sig att anskaffa en ”godkänd man” till att iordningställa orgeln. Detta arbete skulle dock få anstå i över ett års tid. Inte förrän den 2 september 1801 togs ärendet upp på nytt och kyrkorådet beslöt då att genom brev anmoda orgelbyggaren Schiörlin i Linköping att ”skyndsammast sig härstädes infinna för at detta arbete hwaraw han tilförne blifwit underrättad, wärkställa”.¹⁵⁶ Kyrkans kurator tillkännagav att han redan förhandlat om arvodet och att Schiörlin för att iståndsätta orgeln begärt 12 00 riksdaler kopparmynt samt en man att biträda honom i arbetet. Kyrkorådet mottog med bifall denna underrättelse och överlät till kuratorn att vidare handlägga detta ärende.¹⁵⁷

Till sockenstämman den 9 augusti 1818 hade organisten Edlund inkommit med en skrivelse, vari han framhöll nödvändigheten av att orgeln reparerades.¹⁵⁸

Ödmjukt Ämbets Memorial

Sedan Orgelväcket uti S:t Olai kyrka härstädes blifvit mig höggunstigt anförtrött och samma värk ej sedan år 1800 undergådt nödig reparation, anser jag det vara min pligt att ödmjukast påminna om nödvändigheten af snar renovation, hälst det är en omöjlighet för Organisten att stämma de så kallade Labialpipor, vilken tonsettnings konst endast tillhör Orgelbyggaren som därtill har tjenlige Instrumenter. Då jag anmäler detta som en viktig skyldighet får, får äfven nämna att hvar tionde år bör ett orgvärk af Orgelbyggaren renoveras, och att jag hos afidne Stämpelmästaren I.A. Sääf, då varande Curator flere gånger härom anhållit, men ej blifvit något därmed uträttat. De tio Rörstämmor som befinnes i Orgväcket är Organistens att stämma, som jag äfven gör, men som redan nämnt är, att de 24 Labialstämmorne endast kunna af Orgbyggaren stämmas, med vördnad framhärda

Högvärdige Herr Prostens, kyrkoherden och Respective kyrko Rådets så och Hög och Respective församlingens Ödmjukaste tjänare

Carl Magnus Edlund
Organist vid S:t Olai församling

Det skulle dock dröja nästan två år innan kyrkorådet agerade i anledning av Edlunds skrivelse. Den 30 maj 1820 uppdrog kyrkorådet åt församlingens komminister att vid dennes förestående resa till Linköping konsultera director musices samt orgelbyggaren därstädes angående den av organisten Edlund anmälda nödvändigheten av orgelns rengöring och labialstämmornas reparation.¹⁵⁹ Den 31 juli 1820 infann sig domkyrkoorganisten Dahlman från Linköping och avlade inför kyrkorådet sin rapport efter förrättad besiktning av orgeln.¹⁶⁰ Dahlman ansåg visserligen att ”detta eljest så, i alla hänseenden väl och sorgfälligt Conditionerade Orgelvärk” efter 20 år förvisso var i behov av översyn

¹⁵⁶ Pehr Shiörlin (1736–1815) var lärling och gesäll hos Jonas Wistenius i Linköping samt från 1769 dennes kompanjon. Schiörlin övertog vid Wistenius död 1777 hans verkstad samt 1778 hans privilegium. Han byggde 1792 en orgel i Hedvigs kyrka i Norrköping enligt Voglers simplifikationssystem, se Erici & Unnerbäck, s. 493.

¹⁵⁷ Kyrkorådsprotokoll 2.9.1801, § 3.

¹⁵⁸ Sockenstämmoprotokoll 9.8.1818, bilaga 38.

¹⁵⁹ Kyrkorådsprotokoll 30.5.1820, § 3. Den orgelbyggare som avses torde kunna vara Jonas Fredric Schiörlin (1785–1821) som övertagit fadern Pehr Schiörlins verkstad vid dennes död 1815, se Erici & Unnerbäck, s. 492 f.

¹⁶⁰ Eric Dahlman (1776–1854) blev 1814 domkyrkoorganist och director musices i Linköping efter att i fem år ha haft motsvarande befattning i Västerås. Från 1819 var han associé vid Musikaliska akademien, se Nils Göransson: *Sancta Cecilia's tjänare i Linköping* (Linköping 1983), s. 23.

och att Edlund hade haft all anledning till sin begäran. Men eftersom ingen ”fullgiltig orgelbyggare” skulle finnas att tillgå förrän två år senare, då Dahlman trodde att en av de två av de män som ”till inlärande af Orgelbyggeriet på utrikes Ort, voro utskickade af Musicaliska Academien, en af dem komme att för detta Stift antagas”,¹⁶¹ hade Dalman själv avhjälp de svåraste felen och i synnerhet iståndsatt de 24 labial-stämmorna, varigenom öververket som sedan föregående höst varit obrukbart, nu skulle kunna användas i ytterligare 3 eller 4 år, även om 9 små pipor var avbrutna och en liten pipa var förkommen. Dahlman riktade allvarlig kritik mot Edlund och menade att han, om han skulle tillåtas att behålla sin anställning, ”alfarligen tillsäges och tillhålles” att med större noggrannhet och omsorg än hittills vårda och hantera denna kyrkans dyrbara egendom, framför allt som Edlund själv borde ha utfört de reparationer som nu Dahlman på kyrkans bekostnad fått göra. Edlund underrättades av kyrkorådet om Dahlmans omdöme om honom och medgav rättvisan däri och lovade att framgent med all sorgfällighet svara emot kyrkorådets och församlingens rimliga fordran.¹⁶²

Den 31 juli 1823 beslöt kyrkorådet att hos director musices Dahlman söka underrättelse huruvida den sig i Kvillinge uppehållande orgelbyggaren kan anses tillförlitlig att utföra den av Dahlman 1820 föreslagna reparation av kyrkans orgelverk.¹⁶³ Den 23 augusti samma år meddelades att Dahlman hade tillstyrkt att orgelbyggare Strand skulle vidtalas om besiktning och reparation av orgelverket.¹⁶⁴ Kyrkorådet beslöt därför att tillskriva Strand i ärendet och att sedan förelägga ärendet för sockenstämman.¹⁶⁵ Om något brev faktiskt avsändes till Strand, verkar dock korrespondensen ha blivit resultatlös.

Den 24 april 1824 beslöt kyrkorådet att på den kommande sockenstämman ta upp frågan om besiktning och reparation av orgelverket, vilka åtgärder director musices Dahlman åtskilliga gånger tillstyrkt.¹⁶⁶ Den 14 juni hänvisades till ett beslut i sockenstämman den 16 maj¹⁶⁷ och man beslöt att tillskriva Dahlman i Linköping och uppmana honom att snarast möjligt komma och besiktiga orgeln för att avgöra vad som behöver repareras.¹⁶⁸ Redan efter två veckor hade Dahlman avrest till Norrköping och utförde den 1 till 4 juli den begärda besiktningen, för ett arvode om 8 riksdaler 15 skillingar banco.¹⁶⁹ Dahlman åtog sig även att tillskriva de av honom välkända orgelbyggarna angående reparationen av orgelverket.¹⁷⁰

¹⁶¹ Detta torde avse Gustaf Andersson (1797-1872) och Pehr Zacharias Strand (1797-1844) som 1820 på statligt stipendium åkte till Tyskland för att studera orgelbyggeri i Dresden och Leipzig. Dessa båda examinerades och privilegierades 1824, se Erics & Unnerbäck, s. 480 och 495.

¹⁶² Kyrkorådsprotokoll 31.7.1820, § 1.

¹⁶³ Kyrkorådsprotokoll 31.7.1823, § 3. Amatörgelbyggaren Johan Petter Åberg (1778–1850) byggde 1824 en orgel i Kvillinge kyrka, se Edholm (1985), s. 121.

¹⁶⁴ Det framgår inte vilken av orgelbyggarna Strand som avses. Såväl Pehr Strand (1756–1826) som hans söner Johan Samuel (1786–1860) och Pehr Zacharias (1797–1844) var verksamma vid den aktuella tiden, se Erics & Unnerbäck, s. 494 f.

¹⁶⁵ Kyrkorådsprotokoll 23.8.1823, [§ 3].

¹⁶⁶ Kyrkorådsprotokoll 24.4.1824, § 3.

¹⁶⁷ Sockenstämmoprotokoll 16.5.1824, § 9.

¹⁶⁸ Kyrkorådsprotokoll 14.6.1824, § 2.

¹⁶⁹ Kyrkorådsprotokoll 13.7.1824, § 1.

¹⁷⁰ Kyrkorådsprotokoll 13.7.1824, § 2.

Den 3 november 1775 samlades kyrkorådet för att diskutera innehållet i ett brev från orgelbyggaren Gustaf Andersson rörande reparationen av orgelverket. Kyrkorådet beslöt att tillskriva Andersson med en uppmaning att infinna sig i Norrköping för att sluta kontrakt om reparationen med Dahlmans besiktning som grund.¹⁷¹ Åtta dagar senare har orgelbyggargesällen Lund infunnit sig som ombud för Gustaf Andersson för att göra upp om kontraktet,¹⁷² i vilket syfte han medförde ett av Andersson uppgjort förslag i vilket begärdes 1 000 riksdaler banco för reparationen.¹⁷³ Kyrkorådet beslöt dock att nedpruta Anderssons begäran och erbjöd honom 660 riksdaler 32 skillingar banco för arbetet.¹⁷⁴ Gustaf Andersson godtog den föreslagna summan och redan den 20 december var reparationen genomförd, vilket framgår av att Dahlman inställde sig hos kyrkorådet för att besiktiga arbetet. Dahlman uppläste därvid för kyrkorådet ”Kongl Majts nådiga resolution samt Consiistorii Circulaire rörande behörig besiktning och Approbatör vid tillfälle af Orgelverks Reparationer äfven som hvad föreskrifvit är om Orgelnisters Skyldighet at ansvara för Orgelverks Skötsel och dem åtföljande ansvar om genom deras försummelse och vanvård, någon skada händer.”¹⁷⁵ Denna uppläsning var möjligen motiverad av hans tidigare framförda klagomål angående organisten Edlunds bristande vård av orgeln. Vid kyrkorådets sammanträde två dagar senare avlämnade Dahlman besiktningsprotokollet, vilket underskrevs av de vid besiktningen närvarande kyrkorådsledamöterna samt orgelbyggaren Gustaf Andersson. Även församlingens organist John Hallberg undertecknade protokollet, jämte en förbindelse att vid ansvar enligt lag och föreskrift vårda och bibehålla orgelverket i det goda stånd som det efter den genomförda reparationen befann sig i.¹⁷⁶ Vid samma tillfälle erhöll Gustaf Andersson sitt överenskomna arvode.¹⁷⁷ Dahlman inlämnade för den utförda besiktningen en räkning uppgående till 34 riksdaler 37 skillingar banco, vilken kyrkorådet godkände till utbetalning.¹⁷⁸

Tio år senare, den 13 februari 1835, anmälde organisten Hallberg att det var angeläget att på nytt låta rengöra orgeln och föreslog att orgelbyggaren Strands ”denna sommar förväntade ankomst till St. Johannis Kyrka till besparings vinnande härtill borde begagnas”.¹⁷⁹ Kyrkorådet instämde i detta och beslöt att skriva till Strand och efterhöra om han vore villig att åtaga sig detta arbete och hur mycket det i så fall skulle komma att kosta.¹⁸⁰ Strands tid medgav dock inte att han åtog sig detta uppdrag. Den 27 november 1837 föreslog organisten Hallberg att den behövliga renoveringen i stället skulle utföras av organisten Ringström i S:t Johannis som enligt Hallbergs omdöme befanns vara skicklig därtill. Kyrkans kurator åtog sig därvid att göra upp om arbetet med Ringström.¹⁸¹

¹⁷¹ Kyrkorådsprotokoll 3.11.1825, § 1.

¹⁷² Den gesäll som här omnämns är sannolikt Johan Lund (1800–1859) som 1841–1842 var verkmästare hos Gustaf Andersson, se Erics & Unnerbäck, s. 488.

¹⁷³ Kyrkorådsprotokoll 11.11.1825, Lit. A.

¹⁷⁴ Kyrkorådsprotokoll 11.11.1825, § 1.

¹⁷⁵ Kyrkorådsprotokoll 20.12.1825.

¹⁷⁶ Kyrkorådsprotokoll 22.12.1825, § 1.

¹⁷⁷ Kyrkorådsprotokoll 22.12.1825, § 2.

¹⁷⁸ Kyrkorådsprotokoll 22.12.1825, § 3.

¹⁷⁹ Pehr Zacharias Strand uppförde 1835 en orgel i Norrköpings landskyrka S:t Johannis (nuvarande Hörsalen). Fasaden finns alltjämt kvar, liksom det mesta av orgeln i övrigt, se Erics & Unnerbäck, s. 212 f.

¹⁸⁰ Kyrkorådsprotokoll 13.2.1835, § 3.

¹⁸¹ Kyrkorådsprotokoll 27.11.1837, § 4. Carl Magnus Ringström (1806–1846) var amatörorgelbyggare och från 1828 organist och klockare i S:t Johannis kyrka, se Erics & Unnerbäck, s. 492.

Ytterligare tio år senare hade organisten Hallberg, den 20 maj 1848, till kyrkorådet anmält att det vore angeläget att åter låta rengöra orgeln, ”hållst han i annan händelse icke anser sig kunna för verket ansvara”. Kyrkorådet beslöt att snarast låta genomföra den begärda rengöringen och uppdrog åt kyrkans kurator att göra upp om saken med Hallberg. Denne föreslog att man skulle låta organisten Jonsson i Ringarum ”såsom nermast boende och dertill skicklig” utföra arbetet.¹⁸² Kyrkoherden åtog sig att brevväxla med Jonsson eller, om han skulle vara förhindrad, med någon annan i arbetet skicklig person.¹⁸³ Den 28 juni hade emellertid Jonsson besiktigt orgelverket och erbjudit sig att utföra den nödvändiga rengöringen och reparationen för en summa av 233 riksdaler 16 skillingar banco, vilket anbud kyrkorådet *per capsulam* beslöt sig att antaga.¹⁸⁴

Sedan gick det elva år innan det i kyrkorådet den 15 augusti 1859 föredrogs en av organisten Hallberg inlämnad redogörelse över åtskilliga bristfälligheter i kyrkans orgel, med begäran att få dem avhjälpas av den skicklige orgelbyggare som väntades till Östra Stenby.¹⁸⁵ Kyrkorådet hänsköt ”med sitt gillande förord” frågan till församlingens avgörande på nästa sockenstämma.¹⁸⁶ Den 21 augusti behandlades ärendet i sockenstämman, varvid församlingen beslöt att de påtalade bristfälligheterna i orgeln så snart som möjligt skulle avhjälpas. Kostnaden för reparationen beräknades uppgå till 700 riksdaler riksmünt, vilken summa skulle tas ur kyrkokassan.¹⁸⁷

Den 7 februari 1860 behandlade kyrkorådet en av orgelbyggaren Kullbom ingiven ansökan om att få sig anförtrodd verkställandet av den beslutna reparationen av S:t Olai kyrkas orgelverk.¹⁸⁸ Med fullt förtroende för Kullboms vitsordade skicklighet, ansåg likväl kyrkorådet att det vore ”mindre tillständigt att wid ifrågavarande ansökan fästa något afseende” eftersom orgelbyggaren Sven Nordström redan på församlingens anmodan åtagit sig att under den kommande våren utföra den behövliga reparationen, ”intill hvilken tid Orgelverket både kan begagnas och är wälbehöfligt att leda tempelsången under stundande fastlagstid med sina många gudstjenster”.¹⁸⁹

Planer på en ny orgel

Den 28 juni samma år var professor Gustaf Mankell på besök i Norrköping och hade på organisten Hallbergs uppmaning besiktigt kyrkans orgel.¹⁹⁰ Han hade därvid funnit den i ett sådant skick att

¹⁸² Anders Jonsson (1788-1861) var oexaminerad orgelbyggare och flitigt anlitad som orgelreparatör och orgelsakkunnig i Linköpings stift. Verkade från 1818 fram till sin död som klockare och organist i Ringarum, se Erici & Unnerbäck, s. 487.

¹⁸³ Kyrkorådsprotokoll 20.5.1848, § 1.

¹⁸⁴ Kyrkorådsprotokoll 28.6.1848.

¹⁸⁵ Sven Nordström uppförde 1860 en orgel i Östra Stenby, se Erici & Unnerbäck, s. 490.

¹⁸⁶ Kyrkorådsprotokoll 15.8.1859, § 2.

¹⁸⁷ Sockenstämmoprotokoll 21.8.1859, § 2.

¹⁸⁸ Anders Petter Kullbom (1817-1900) var verksam som snickare och orgelreparatör, huvudsakligen i Linköpings och Ska stift, samt byggde även ett fåtal orglar, se Erici & Unnerbäck, s. 488.

¹⁸⁹ Kyrkorådsprotokoll 7.2.1860.

¹⁹⁰ Gustaf Adolf Mankell (1812-1880) var en av sin tid främsta organister i Sverige. Han verkade från 1835 som organist i S:t Jakobs kyrka i Stockholm samt från 1853 som lärare (professor 1859) i orgel vid musikkonservatoriet i Stockholm. Ledamot av Musikaliska akademien 1841, se Gösta Percy: ”Mankell”, *Sohlmans musiklexikon*, band 4 (Stockholm 1977), s. 437.

han ansåg att en långt grundligare reparation än den redan beslutna vore av nöden. Kyrkoherden hade därför anmodat Hallberg att be Mankell utarbeta ett nytt förslag till reparation jämte ett förslag till ny orgel, vilket senare hade varit Mankells främsta alternativ. Kyrkorådet beslöt i anledning av detta att inställa den beslutna reparationen, särskilt som orgelbyggare Nordström som hade åtagit sig att redan vid den förflutna vårens ingång utföra densamma, ännu inte hade tillkännagivit när han ämnade anlända för att ta sig verket an.¹⁹¹

Den 28 december 1861 hade "Herrar Mankell och Lindberg" avgivit ett betänkande angående beskaffenheten av orgelverket i S:t Olai kyrka samt behovet av ett nytt orgelverk för kyrkan.¹⁹² Av detta detta betänkande framgick även att orgelbyggare Åkerman förklarat sig villig att förfärdiga en orgel enligt ett i betänkandet formulerat förslag för en summa icke överstigande 200 00 riksdaler riksmünt.¹⁹³ Kyrkorådet beslöt sig emellertid för att tills vidare vänta med att framlägga detta betänkande för församlingen på sockenstämman.¹⁹⁴ Det skulle sedan dröja åtta år tills orgelfrågan ånyo behandlades i kyrkorådet.

Den 3 november 1869 föredrogs i kyrkorådet två av direktör Nordström, efter förut verkställd besiktning, uppgjorda alternativa förslag till istandsättande av orgelverket i S:t Olai kyrka. Det ena avsåg verkets reparation "för tillfället" till en kostnad av 600 riksdaler riksmünt, det andra avsåg verkets ombyggnad till en beräknad kostnad av 8 000 riksdaler. Båda förslagen remitterades till organisten Löfvén för yttrande.¹⁹⁵ Den av Nordström för besiktningen inlämnade räkningen om 41 riksdaler 52 öre godkändes till betalning av kyrkokassan.¹⁹⁶ Den 28 december behandlade kyrkorådet ånyo de två förslagen till orgelns istandsättande, men beslöt att bordlägga frågan till dess fullständiga kostnadsförslag för kyrkans förestående reparation hunnit bli gjorda.¹⁹⁷

Den 18 juli 1870 skrevs slutligen kontrakt om byggande av en ny orgel för S:t Olai kyrka med bröderna Sven och Eric Nordström. Denna orgel stod färdig och invigdes 1872. I denna orgel hade behållits förutom fasaden även väderlådorna samt Kontrabasun 32'.¹⁹⁸ Vid orgelns ombyggnad 1919 som genomfördes av firma Åkerman & Lund försvann även dessa sista delar av Olof Schwans orgel.¹⁹⁹ Fasaden står dock ännu idag kvar och kan beskådas av den som besöker kyrkan.

¹⁹¹ Kyrkorådsprotokoll 28.6.1860, § 3.

¹⁹² Den omnämnde Lindberg kan möjligen vara Carl Ludvig Lindberg (1811-1895), som var organist och tonsättare samt från 1864 kyrkoherde i Toresund, Strängnäs stift. Han var bland annat känd för sina orgelteoretiska skrifter. Ledamot av Musikaliska akademien 1861, se Bengt Hambraeus: "Carl Ludvig Linberg", *Sohlmans musiklexikon*, band 4 (Stockholm 1977), s. 322.

¹⁹³ Den nämnde Åkerman torde vara orgelbyggaren Per Larsson Åkerman (1826-1876).

¹⁹⁴ Kyrkorådsprotokoll 28.12.1861, § 3.

¹⁹⁵ Kyrkorådsprotokoll 3.11.1869, § 2.

¹⁹⁶ Kyrkorådsprotokoll 3.9.1869, § 3.

¹⁹⁷ Kyrkorådsprotokoll 28.12.1869, § 3.

¹⁹⁸ Syneprotokoll 24.8.1872, i S:t Olai församling OIab:8.

¹⁹⁹ Denna uppgift är inhämtad från orgelbyggare Lars Nordgren, Åkerman & Lund Orgelbyggeri AB.

Organisterna

När kyrkan så småningom skulle få sin länge emotsedda orgel, blev det naturligtvis också angeläget att anställa en organist att traktera den. Organisterna i stadsförsamlingen S:t Olai tillsattes från 1775 i val genom elektorerna, där ståndspersonerna, vari inkluderades magistraten, samt de båda borgerliga stånden, handlande respektive hantverkare, vardera utsåg lika många elektorerna, vilkas sammanlagda antal genom åren varierade mellan 90 och 60. I valen deltog även kyrkoherden med 2 röster.²⁰⁰

Ryktet om det pågående orgelbygget måste ha spritt sig i Stockholm, för innan kyrkorådet hade hunnit ta upp frågan till behandling, inkom en ansökan till den blivande organistbefattningen från hovmusikern Johan Gottfried Jäger, tillika organist i Franska reformerta kyrkan i Stockholm,²⁰¹ vilket noterades i kyrkorådets protokoll den 9 september 1774.²⁰² Jäger styrkte sin "Capacité i flera Instrumenters tracterande" med intyg från Uttini²⁰³ och Johnsen.²⁰⁴

Den 14 oktober 1774 tog kyrkorådet så upp frågan om organistbefattningen till behandling.²⁰⁵ Man diskuterade huruvida lönen borde betalas av kyrkokassan eller av församlingen. Ehuru lagen föreskrev att församlingen betalade lönen, antingen genom förmedling av kyrkokassan eller direkt till organisten, "fast i den sednare händelse blir för stadens Inwånare förr och oftare denna utgift märkelig och kändbar", tyckte kyrkorådet att man borde taga organistens lön ur kyrkokassan. Kyrkoherde Lagerman invände emellertid att han inte ansåg det tillrådligt att avvika från kyrkolagens föreskrift.²⁰⁶ Även i fråga om lönens storlek var kyrkorådet ledamöter oense.

Borgmästare Lundroth, rådman Erling samt herrarna Lundman, Cederling och Sääf ansåg att lönen, med hänsyn till orgelns dyrbarhet, stadens storlek samt den lön som annorstädes var vanlig, borde sättas någonstans mellan 1 200 och 1 500 daler. Tullförvaltaren Leopoldt och fabrikören Swartz, vilka påminde sig de dryga utgifter som kyrkan och församlingen hade fått vidkännas och såg vad som ännu förestod,²⁰⁷ menade å sin sida att lönen borde bli högst 900 daler och trodde att dugliga sökande nog skulle infinna sig ändå. Till denna linje anslöt sig också borgmästaren Björkman.

Kyrkoherde Lagerman erinrade om att församlingen enligt kyrkolagen hade rätt att bliva hörd i

²⁰⁰ Erik Gullberg: "Norrköpings kommunalstyrelse", *Norrköpings historia*, band 4, red. Björn Helmfrid & Salomon Kraft (Stockholm 1968), s. 15.

²⁰¹ Johan Gottfried Jäger (1741-1822) studerade trumpet, orgel och violoncell. Han anställdes 1760 som hovtrumpetare, 1770 som extra ordinarie hovkapellist samt 1778 som ordinarie cellist i hovkapellet. Han pensionerades från sina båda befattningar 1797, varefter han verkade som organist i Tyska kyrkan, se Gunhild Karle: *Kungl. Hovkapellet i Stockholm och dess musiker 1772-1818*, 2. uppl. (Uppsala 2001), s. 284.

²⁰² Kyrkorådsprotokoll 9.9.1774, § 3. Jägers ansökan är daterad den 20.8.1774 och förvaras i K1b:1, s.183-188.

²⁰³ Francesco Antonio Uttini (1723-1795) föddes i Italien och bosatte sig 1755 i Stockholm. Han anställdes 1767 som hovkapellmästare samt verkade 1773-1787 som kapellmästare vid den gustavianska operan. Uttini var även en flitig tonsättare med bland annat flera operor i verkförteckningen, se Einar Sundström: "Francisco Antonio Uttini", *Sohlmanns musiklexikon*, band 5 (Stockholm 1977), s. 719 f.

²⁰⁴ Hinrich (Henrik) Philip Johnsen (1717-1779) kom 1743 till Sverige som medlem av tronföljaren Adolf Fredrik hovkapell. Från 1745 till sin död verkade han som organist i Klara kyrka i Stockholm. År 1763 utnämndes han till hovorganist och 1771 invaldes han som ledamot av den samma år instiftade Musikaliska akademien, se Ingmar Bengtsson: "Hinrich (Henrik) Philip Johnsen", *Sohlmanns musiklexikon*, band 3 (Stockholm 1979), s. 708 f.

²⁰⁵ Kyrkorådsprotokoll 14.10.1774, § 2.

²⁰⁶ I den då gällande 1686 års kyrkolag stadgades i kap. 24, § 30 att "Organisten wälies af Kyrckioherden och Församligen, som honom löner, alt som the theröwer kunna förenas [---]".

²⁰⁷ Kyrkan var bland annat försedd med provisorisk predikstol och altartavla samt saknade klocktorn.

frågan och att det ankom på församlingen att antingen själv eller genom kyrkorådet avgöra dessa frågor. Kyrkorådet beslöt då att kommande söndag kalla till sockenstämma fjorton dagar därefter. Den 28 oktober ombads fabrikören Sääf att till den instundande sockenstämman sammanställa en översikt över kyrkans ekonomi för att församlingen skulle få ett underlag för avgörande om organistlönens storlek.²⁰⁸

Sockenstämman samlades så den 30 oktober och underrättades om att anledningen till dess sammankallande var frågan om anställande av organist till det orgelverk som direktör Schwan hade lovat snart skulle stå färdigt. Man kunde därför inte längre dröja med detta ärende utan borde föranstalta om att få en yrkesskicklig man till att hantera orgeln:

Ty det förutan, blir detta dyra Wäcket föga mäktigt, at tillfridsstilla Församlingens ledamöter, at ärsätta den omkostnad, som redan derpå blifwit använd och som för framtiden vidare erfordra för dem, som det samma tractera och äfwen till wärets wid makthållning

Vad som först borde avgöras var lönens storlek. Här utbröt en lång och ordrik diskussion där de närvarande inledningsvis intog starkt skilda ståndpunkter. En av de närvarande yttrade sig och menade, att de många utgifter som församlingsborna var och en i sin mån måst bidra med till kyrkobygget och de ekonomiskt svåra tider som varit och ännu icke var över, gjorde även den kåraste omkostnad kännbar och besvärlig, för vilken skull lönen borde hållas så låg som möjligt. Med tanke på den medelmåttiga lön som även ”de största Mästare i Stockholm åtniuta för ett slikt besvär” och att inte ens ”Embetsmän i ganska angelägna och granlaga Kall” verkade vara särdeles välbetalda, skulle det te sig svårt att besluta om någon högre lön för organisten, som dessutom genom sin skicklighet säkert skulle komma att kunnas skaffa sig extrainkomster, framförallt som han skulle komma att vara ledig sex dagar i veckan under hela fastan samt adventstiden.²⁰⁹ Man kunde därför inte föreslå mer än mellan 600 och 900 daler kopparmynt i lön. Dessutom trodde man att det berodde mer på tur än på lönens storlek om man fick en god musiker.

Från annat håll invändes det att det med visshet kunde sägas att orgeln var en bland de dyrbaraste i riket. Man kunde inte annat än berömma verkets utformning, som är anpassad såväl för kyrkans storlek, församlingens antal som för stadens anseende. Därför borde man rätta det ena efter det andra och anställa en skicklig och kunnig organist, som kunde uppvisa hedrande intyg såväl på sin yrkesskicklighet som sitt goda uppförande vid tidigare anställningar:

²⁰⁸ Kyrkorådsprotokoll 28.10.1774, § 3.

²⁰⁹ Under advents- och fastetiderna användes orgeln endast på söndagarna.

Som Wäcket förmodas blifwa inbland de fullkomligaste, wille det äfwen här eij göra tillfyllest, at en Orgelnist af medelmåttiga slaget, utan fast heldre en för synnerliga insikter i de Musicaliska delar utmärkt Person, sådan som eij allena Kyrko Musiquens uppförande kunde till skickelighet swara emot Wärets kostnad, samt Stadens anseende och under hwars Wård en så dyrbar inrättning af okunnighet eij måtte äfwentyra, utan ock, innehafwa en mera universelle musikalisk kännedom, för at genom information efter hwad här i Staden bringa en så ädel wettenskap utur det mörker och den linda, som den nu för tiden sig befinner.

Om denna angelägenhet att skaffa en skicklig yrkesman till orgelns spelning och vård skulle uraktlåtas, skulle församlingen kunna komma att ha anledning att ångra sig och "Främmande hafwa tillfälle at förebrå oss vår oförsiktighet och förhastande". Man kunde riskera att verket blev misskött och därmed ådraga sig kostnader för verkets reparation och trots dyra investeringar inte kunna använda sin orgel. Dessutom anfördes att, trots att musiker i Stockholm säkerligen har talrika tillfällen till extrainkomster, en "Meijer i Riddarholmen, tillika engagerad i Banquen" likväl uppbar närmare 1 200 daler för sin kyrkomusikaliska gärning. Vidare hade även organister såväl på landet som "helt nära Staden" en rimlig utkomst, i synnerhet där klockarsysslan var kombinerad med organistens. Om församlingen skulle samtycka till endast 900 daler i lön, skulle det inte kunna räcka till organistens försörjning och man kunde därmed befara att han skulle inkomma med ansökningar om förbättring av sina knappa villkor. Man gjorde därför klokt i att undvika att anställa en mindre kunnig musiker och i stället betala organisten den lön som en "Complett Karl" skulle vara nöjd med. Detta allrahelst som annars församlingens händer vore bundna för att de mer kvalificerade sökande skulle utebli i brist på skälig lön och man därför skulle bli tvungen att utvälja någon mindre förfaren person som "i mohn af dess ringa wärdighet" skulle vara beredd att godtaga de villkor som lämnades honom. Detta perspektiv verkade tydligen inte särdeles lockande eftersom åtskilliga av de närvarande föreslog en lön om 15 00 och minst 1 200 daler. Fabrikör Körner anförde dessutom att denna summa kunde framdeles bliva kyrkan till mindre last, eftersom man hade träffat en överenskommelse om att förena kantorns syssla med klockarens och hoppades att kantorn skulle avstå en del av den lön han dittills uppburit, vilken då kunde överföras till organistens stat. När debatten var avslutad gick man till omröstning och sockenstämman beslöt att lönen borde stanna vid 900 daler. Därtill beslöts att anställningen skulle annonseras i tidningarna. På frågan varifrån lönen skulle betalas, underrättade kyrkoherde Lagerman församlingen om kyrkolagens föreskrift att det är församlingen som lönar och väljer organist. Församlingen förbehöll sig valrätten men ville inte stå för lönen och det beslöts att den istället skulle betalas av kyrkokassan. Vidare beslöts att provspelningarna skulle äga rum i januari månad samt att de sökande skulle spela var sin söndag.²¹⁰

En dryg månad senare, den 6 december, beslöt kyrkorådet att snarast annonsera i tidningarna om den erforderliga organistbefattningens tillsättande.²¹¹

²¹⁰ Sockenstämmoprotokoll 30.10.1774, § 2.

²¹¹ Kyrkorådsprotokoll 6.12.1774, § 2.

Organistval 1775

Det skulle, uppenbarligen på grund av att orgeln inte som utlovat blivit färdig i januari, dröja ända till den 18 maj 1775, tre dagar före orgelns invigning, innan kyrkorådet behandlar de inkomna ansökningarna. Det beslöts att de sökande skulle avlägga sina prov i den ordning som ansökningarna inkommit:

Hof Trumpetaren Jäger.
Erik Lindberg.
Johan Petter Tellberg ifrån Näshults Socken i Södermanland.
Herr Fredrich Steinke ifrån Carls Crona.
Johan Sjögren ifrån Söderköping.
Studiosus Klingberg på Malmö i Qvillinge Socken.
Johan Wall ifrån Nerike.

Dag för provspelning utsattes för var och en med början på pingstdagen fram till och med tredje söndagen efter Heliga Trefaldighets dag. Man beslöt att valet skulle ske strax därefter samt att anmoda Johan Sjögren att traktera orgeln de närmast följande helgdagarna efter invigningen ”på det Församlingen intet måtte sakna någon Musique, Christi Himmelsfärds dag och Söndagen dernäst till Pingst Helgen”.²¹² Den 4 augusti beslöt kyrkorådet att kalla till sockenstämma den 20 augusti för att då höra församlingen ”om de äro nögda med dem, som redan här aflagt prof”.²¹³ Av någon anledning skedde dock inte organistvalet förrän den 10 september. Dagen före valets genomförande, kunde man i tidningen läsa en insändare som uppmanade församlingen att utse en kvalificerad yrkesman till orgelverkets hanterande:²¹⁴

Bref från en Wän i Lindköping til Deß wän i Norrrköping.

Min K. Bror!

Så har ni nu ändteligen kommit så när, at ni nästkommande Söndag straxt efter slutad aftonsång, skolen sammanträda til Organist wahl. Jag längtar just at höra huru det skal slå ut, ty - - - -. Likmycket, jag skal likwäl se innan jag tror, at Norrköpings boerne skämma ut sig, de plä intet wara så enfaldiga, och hwarföre skulle de ju så icke gerna taga den dugeligaste Karlen, som den sämsta, när det kostar lika mycket, om intet det går derwid, som det dageligen händer, i Handtwärkerierne, at den som lärdt och förstår att göra sitt arbetsstycke blir förbigången, efter det smakar långt bättre för en del folk at lita til fuskare. De få ock ibland arbetet derefter bortskämt. Också kan det hända Er äfwen med det wackra och kostsamma Orgelwärket i Norrköping, at det innan årets omgång blir aldeles förderfwat, om en fuskare, som intet rätt förstår att stämma och sköta det, kommer til tjensten.

Låt mig emedlertid höra hur det går, det anhåller

Min K. Brors upriktiga wän

Hatare af Klåperie

²¹² Kyrkorådsprotokoll 18.5.1775, § 3. Av Johan Sjögrens ansökningshandlingar framgår att han 1763 hade anställts som organist i Söderköping samt 1769 av magistraten i Norrköping antagits som stadsmusikant. Sjögren verkar även vid någon tid ha varit anställd som organist vid landskyrkan S:t Johannis i Norrköping. Sjögrens ansökningshandlingar återfinns i K1b:1, s. 220 f.

²¹³ Kyrkorådsprotokoll 4.8.1775, § 7.

²¹⁴ *Norrköpings Wecko-Tidningar* 9.9.1775.

Efter att man vid sockenstämman inledningsvis hade ägnat sig en stund åt formalia och procedurfrågor samt fastställt att lönen skulle bli 900 daler, oavsett vem som blev vald, förrättades slutligen valet som utföll så, att Johan Gottfrid Jäger fick 84 röster och Fredrich Steinchen tre. Man beslöt att genast tillskriva Jäger och underrätta honom om församlingens beslut samt att anmoda honom att snarast flytta till Norrköping. Det verkar som om Johan Sjögren hittills hade upprätthållit organistbefattningen eftersom frågan väcktes om man inte borde ta ifrån honom nycklarna och hindra all tillgång till orgeln tills den ordinarie tjänsteinnehavaren anlände.²¹⁵

Den ordinarie tjänsteinnehavaren skulle emellertid låta vänta på sig. Den 23 oktober upplästes i kyrkorådet ett brev från Jäger, daterat den 17 oktober 1775, vari han meddelade att anledningen till hans fördröjda ankomst till Norrköping berodde på att han ännu inte lyckats få sin begäran om avsked från hovet beviljad.²¹⁶ Dagen efter kyrkorådets sammanträde, den 24 oktober, skrev Jäger änyo till församlingen, denna gång för att meddela att man hade väntat förgäves på hans ankomst:²¹⁷

Högwördige Herr Probst samt St. Olavi Respective Herrar Kiörkio Råder.

Förleden Fredag hadde iag den Nåden att medelst Suplique upwakta min nådige Konung, angående afskied ifrån Kongl. Hofwet, men emedan Hans Kongl. Maj:st: igenom högwälborne Herr Baron och Kammarherre Erensvärd i nåder yttrat sig, den han icke kann mista mig, utan om iag kunde finna mig wid att förblifwa i Stockholm, så skulle iag som ett det största prof och wedermähle af Kongl. Maj:sts nåd, få behålla all den lön och förmåner iag innehafwer, och endock blifwa befriad från Trumpet blåsningen och de sysslor som åtföljer den sysslan.

Iag har äran försäkra det iag stått emellan twenne eldar, på ena sidan med största erkiänsla förnummit den grace mig af de Respective Herrar inwånare i Norrköping wederfarit, och på den andra sidan då iag betraktar min nådiga och af mig i döden wördade Konung och all den Nåd han mig igenom detta anbud gjort, så har jag iag icke kunnat emotstå nu så utmärkt Kongl. Nåd, utan har sett mig twungen att i diupaste ödmukhet och med all högaktning samt ärkänsla för all bewist grace och förtroende, anhålla om tillgift för det iag twungen af wördnad för min Nådige Konung måste emot min egen böjelse det Gud rätt så är, afsäga mig denna syssla att wara St. Olavi Respective församlings Organist, hwilken kallelse iag af Högwördige Herr Doctorn samt Respective Herrar Kiörkio Råder undfått, igen ting skall wara mig kiärare än wid alla tillfällen sig yppandes warder wisa den wördnad och högaktning iag till det sista ögna blick hyser för den grace mig af samtelige Herrar mig blifwit bewist. Förlåt mina Herrar at det emot min wilja så länge warat innan iag fått Resolution, men Gud wet det felet icke stått hos mig.

För öfrigt utbeder iag mig den gracen att wara innesluten i samtelige Herrars gunst och benägenhet, och har äran att lefwa till det sista ögnableck med all Estim och Högaktning Högwördige Herr Doctorns och Prostens samt St. Olavi Respective Herrar Kiörkio Råder,

Stockholm d. 24 Octob. 1775

Ödmiukaste Tjänare
J. G. Jäger

²¹⁵ Protokoll vid organistval 10.9.1775, § 1.

²¹⁶ Kyrkorådsprotokoll 23.10.1775, § 3. Jägers brev återfinns i K1b:1, s. 250 f.

²¹⁷ Jägers brev återfinns i K1b:1, s. 271 f.

Man kan här fråga sig om inte församlingen låtit snålheten bedraga visheten. Den lågt satta lönen om 900 daler kan högst troligt ha varit en bidragande orsak till att Jäger aldrig tillträdde den tjänst han sökt redan innan den hade utannonserats, framför allt som väl jämförelsen med hans förbättrade arbetsvillkor vid hovet inte utföll till församlingens fördel. Hans hänvisning till svårigheter att få avsked från hovet kan därvid möjligen misstänkas ha varit ett svepskäl.

Med anledning av att Jäger sett sig nödsakad att avsäga sig det förtroende församlingen betygat honom, hade kyrkorådet samt flertalet elektorerna vid organistvalet samlats den 7 november. Kyrkoherde Lagerman redogjorde för orsaken till sammankomsten och frågade elektorerna om de ansåg att man kunde välja en organist bland de övriga sökande, eller om man borde annonsera på nytt i tidningarna. Man beslöt sig att stanna vid dem som redan anmält sig, för att inte i onödan dra ut på ärendet.²¹⁸ Borgmästare Björkman tog då upp frågan om man ånyo borde hänföra ärendet till sockenstämman eller om man för att vinna tid kunde förrätta valet vid sittande möte. Efter diskussion beslöt man att låta sockenstämman avgöra frågan, varvid man också beslöt att sammankalla densamma till söndagen två veckor senare.²¹⁹

Vid sockenstämman den 26 november upplästes Jägers brev, varpå frågan väcktes om man nu skulle utse en organist bland de som redan sökt tjänsten eller om man skulle annonsera på nytt. Man beslöt att stanna vid det förra alternativet och tog också upp frågan om lönen. Man ville emellertid inte fatta något definitivt beslut vid detta tillfälle, men ansåg att om församlingens val stannar vid någon som ”äger utmärkta egenskaper”, skulle lönen bli sådan att vederbörande kunde känna sig nöjd med sina villkor. Man diskuterade också huruvida de redan utsedda elektorerna skulle förrätta valet, eller om man borde utse nya. Eftersom det ansågs som en onödig omväg att välja nya elektorerna, framför allt som det antagligen skulle bli samma som de som redan var valda, beslöt man att ge elektorerna förnyat förtroende. Slutligen fastställdes att valet skulle äga rum efter aftonsången den andra söndagen i advent.²²⁰

Den 10 december hölls så det andra organistvalet där röstningen utföll sålunda, att Steinchen erhöll 68 röster och Sjögren 22. När röstningen var avslutad övergick man till att diskutera lönefrågan. Vid sockenstämman den 26 november hade man beslutat att höja organistens lön och några av de närvarande elektorerna ville att man genast skulle fatta beslut om den nya lönen, så att Steinchen kunde underrättas därom samtidigt som han meddelades församlingens beslut att anställa honom. Dock övertalades dessa herrar att låta saken anstå tills församlingen hade blivit kallad i detta ärende och efter att ha hunnit förbereda sig kunde fatta beslut i frågan. Emellertid skulle utdrag ur protokollet från sockenstämman sändas till Steinchen, ”hwaraf Han till fullo kunde intaga, thet Han intet skulle blifwa af denna Församling obelönt”.²²¹

²¹⁸ Kyrkorådsprotokoll 7.11.1775, § 1.

²¹⁹ Kyrkorådsprotokoll 7.11.1775, § 2.

²²⁰ Sockenstämmoprotokoll 26.11.1775, § 2–5.

²²¹ Protokoll vid organistval 10.12.1775.

Friederich Steinchen

Friederich Steinchen hade enligt sina ansökningshandlingar i 16 år tjänstgjort som organist vid Tyska församlingen i Karlskrona, dit han blivit kallad utrikes ifrån.²²²

Det framgår av sockenstämmans protokoll från den 11 februari att Steinchen tillträdde sin befattning i samband med nyåret 1776.²²³ Den 2 februari detta år infann han sig hos kyrkorådet och uppmanades, efter att genom fabrikören Sääf ha anhållit om förbättring av sina villkor, att inkomma med en skriftlig ansökan till församlingen, som skulle fatta beslut i frågan. Kyrkoherde Lagerman lovade att sammankalla sockenstämman i detta ärende till söndagen påföljande vecka.²²⁴ När sockenstämman samlats den 11 februari, erinrade kyrkoherde Lagerman om att församlingen vid sin förra sammankomst hade kommit överens om att höja den tidigare annonserade lönen om 900 daler sedan man valt organist och man försäkrat sig om att den valde var förtjänt av en större avlöning. Eftersom Steinchen sedan nyåret skött organistsysslan till församlingens fullkomliga belåtenhet, enades man om att organisten skulle få 1 500 daler i lön samt två årliga kollekter. Steinchen framförde till församlingen sin ödmjukaste tacksägelse samt lovade att sköta sin syssla med största möjliga flit och noggrannhet.²²⁵ Den 17 maj beslöt kyrkorådet att kollekten den påföljande Heliga Trefaldighets dag skulle tillfalla Steinchen.²²⁶

Steinchen tycks ha skött sin syssla till församlingens belåtenhet och likaledes syns han ha varit nöjd med sina anställningsvillkor, för under drygt 20 år nämns hans namn blott en enda gång i protokollen: den 17 oktober 1785 uppmärksammades i kyrkorådet att flera obehöriga personer hade haft tillträde till och spelat på orgeln, och man beslöt att Steinchen allvarligen skulle tillsägas att tillse att ingen utan hans närvaro lämnades tillstånd att röra orgeln, så att ingen skada skulle uppstå som kunde förorsaka kostnader för kyrkan.²²⁷

Någon gång kring nyåret 1797 verkar Steinchen ha drabbats av ohälsa. Den 20 januari 1797 hade en herr Edlund ansökt om att bli antagen som vikarie för organisten Steinchen. Kyrkorådet hade väl och för sig inga invändningar mot detta, men ville först låta församlingen uttala sig i frågan.²²⁸ Den 29 januari var sockenstämman samlad och delgavs då en skrivelse, där Steinchen med hänvisning till sjuklighet och avtagande krafter anhåller om att som vikarie i sitt ställe få insätta Edlund. Eftersom kyrkorådet ställt sig positiv till detta och Edlund redan ”i anseende til sina wakra kunskaper i Musiqven och goda frögd war fördelaktigt känd af församlingen”, beslöt man att antaga Edlund som vikare, så länge han fullgjorde sin med Steinchen ingångna förbindelse.²²⁹ Det framgår inte av handlingarna huruvida Steinchen var helt oförmögen att fullgöra sina tjänsteåligganden eller om han endast tidvis var i behov av ersättare.

²²² Steinchens ansökan till organisttjänsten i S:t Olai återfinns i K1b:1, s.217 ff.

²²³ Sockenstämmoprotokoll 11.2.1776, § 1.

²²⁴ Kyrkorådsprotokoll 2.2.1776, § 1.

²²⁵ Sockenstämmoprotokoll 11.2.1776, § 1.

²²⁶ Kyrkorådsprotokoll 17.5.1776, § 3.

²²⁷ Kyrkorådsprotokoll 17.10.1785, § 8.

²²⁸ Kyrkorådsprotokoll 20.1.1797, § 3.

²²⁹ Sockenstämmoprotokoll 29.1.1797, § 2.

Den 18 januari 1805 framgår av kyrkorådets protokoll att Steinchen avlidit och att organistsysslan utannonserats. Kyrkoherde Lutteman meddelade att endast två sökande anmält sig: rektorn magister Andreas Carleström samt vikarierande organisten Carl Magnus Edlund. Eftersom de båda sökandes ”bewis om insigter och skickelighet äga den fullständighet som wederbör”, beslöt kyrkorådet att kalla dem till provspelning, Carleström den 5 söndagen efter trettondedagen den 10 februari samt Edlund till septuagesima den 17 i samma månad. Vidare skulle magistraten tillskrivas för att välja elektorer samt kalla dessa till organistval på fastlagssöndagen den 3 mars. Dessutom skulle kungörelse utgå från predikstolen nästkommande söndag samt i stadens veckoblad lördagen före valdagen.²³⁰

Den 3 mars förrättades så organistvalet. Detta inleddes med att kyrkoherde Lutteman höll ett tal om musikens betydelse för andaktens befordran, varefter de inkomna ansökningarna upplästes. Därefter förrättades valet som utföll så, att Carleström fick 26 röster och Edlund 61.

Den 28 juni hade Edlund ansökt om att inför kyrkorådet få avlägga sin ämbetsed, men detta kunde som stridande mot författningen inte beviljas, utan Edlund skulle tillsägas att avlägga sin ed vid nästa sockenstämma.²³¹

Carl Magnus Edlund

Om Steinchen verkade ha skött sina sysslor till församlingens och kyrkorådets belåtenhet, gällde detta emellertid inte hans efterträdare. Den 28 oktober 1819 anmäldes i kyrkorådet att organisten Edlund blivit kallad för att tillrättavisas för ”oordentlig lefnad, den han så väl i enskildt hänseende, som vid sin tjänsteförrättning i Kyrkan någongång visat”, men eftersom Edlund inte infunnit sig, beslöt man att för denna gång låta saken bero, eftersom Edlund, som redan förut blivit varnad av kyrkoherden, nu även blev varnad i komministerns närvaro. Om han emellertid inte skulle bättra sig, skulle han ånyo kallas att inställa sig inför kyrkorådet.²³²

Domkyrkoorganisten Dahlman från Linköping, som hade kommit för att besiktiga orgelverket, hade den 31 juli 1820 riktat allvarlig kritik mot Edlund för att han misskött vården av orgeln. Edlund hade erkänt att Dahlmans klagomål var berättigat och lovat att med all sorgfällighet svara emot kyrkorådets och församlingens rimliga fordran.²³³

Edlund tycks dock inte i alla delar ha efterlevt sitt löfte, för den 8 januari 1822 inlämnades och upplästes en av pastorsadjunkten Eckerman skriftligen författad anklagelse emot Edlund för att ha illa spelat på orgeln på juldagen två veckor tidigare, vilket väckt mycket missnöje hos församlingen. Edlund hade kallats att infinna sig hos kyrkorådet för att ställas till svars, men hade inte infunnit sig

²³⁰ Kyrkorådsprotokoll 18.1.1805, § 1.

²³¹ Kyrkorådsprotokoll 28.6.1805, § 5.

²³² Kyrkorådsprotokoll 28.10.1819, § 2.

²³³ Kyrkorådsprotokoll 31.7.1820, § 1.

och kyrkorådet beslöt att Edlund istället skulle varnas av kyrkoherden och komministern. Söndagen den 13 januari kallades Edlund att vid högmässans slut infinna sig i sakristian till svaromål på anklagelsen för den vårdslösa orgelspelningen på juldagen. Men eftersom Edlund även denna gång uteblev, tillsändes honom pastorsadjunkten Ekermans anklagelseskraft genom kyrkodrängen Wallins försorg. Följande söndag, den 20 januari, hade Edlund ånyo kallats till sakristian i samma ärende, men infann sig inte heller denna gång.²³⁴ Först den 23 januari inställde sig Edlund äntligen hos kyrkorådet. På frågan om varför han på juldagen så vårdslöst och till församlingens förtrytsamhet illa spelat, svarade Edlund att orgelspelningen den dagen var sådan, som den borde vara. När han tillfrågades om han hade Ekermans anklagelseskraft med sig, svarade Edlund att så inte var fallet och tillade att han bränt upp den i sin kakelugn. Edlund tillfrågades slutligen om han hade några borgensmän för orgelverkets vårdande och vilka dessa var, varpå han svarade att borgenshandlingen förvarades i domkyrkokistan i Linköping. Därefter tilldelades Edlund en allvarlig varning med tillsägelse att, så vida han ville behålla sin tjänst, sorgfälligt vårda orgelverket, att vara uppmärksam på sin tjänstgöring samt att inte under gudstjänsterna vara frånvarande från orgeln.²³⁵

Den 28 juli 1823 avled organisten Carl Magnus Edlund och eftersom sterbhuset befanns vara i helt utblottat tillstånd, tillsköt kyrkorådet 25 riksdaler banco till hans begravning.²³⁶ Kyrkorådet beslöt att utlysa tjänsten till ansökan i tidningarna med utsättande av lönen till 111 riksdaler 5 skillingar och 4 runstycken banco, tre årliga kollektor samt särskild betalning för musiken vid de tre stora högtidsdagarna.²³⁷ Som vikarie förordnades församlingens kantor Hellström eftersom han ”äger församlingens förtroende samt dessutom Bevis av Directör Köhler om fullkomlig skicklighet at vårda och sköta ett Orgelverk”.²³⁸

Den 22 november tillkännagavs i kyrkorådet att till den genom organisten Edlunds bortgång lediga organistbefattningen vid församlingen, följande sökande i nedanstående ordning inlämnat ansökan, med bifogande av ”vederbörliga bevis om skicklighet till vinnande af rum på förslaget”:

1:o Herr Johan Elis Noréus, född i Sigtuna d 15 Augusti 1799. Agrée vid Kongl Musicaliska Akademien. Ansökningen bifogad med förutnämde Kongl Akademiens betyg att Herr J.E. Noréus äger utmärkt kännedom af Harmoniens vetenskap, särdeles stadga och färdighet i Choral spelning, samt i öfrigt känner hvad till ett orgelverks behöriga vård och skötsel samt stämning hörer.

2:o Jonas Hallberg, född 1797 d 25 Juli uti Hallingeberg. Organist uti Eksjö. Ansökning bilagd med Direct: Musices Er. Dahlmans betyg om Rättighet för Hallberg at söka organist och kläckare syflor af första Clasen.

3:o Ol Enell, född den 4 Nov: 1773. i Kuddby. Organist och kläckare uti Kuddby. Ansökningen bifogad med Philos: Magist och Director Musices J.A. Mecklins betyg om skicklighet och rättighet at söka större organist syflor.

²³⁴ Kyrkorådsprotokoll 8.1.1822, § 5.

²³⁵ Kyrkorådsprotokoll 23.1.1822, § 3.

²³⁶ Kyrkorådsprotokoll 31.7.1823, § 4.

²³⁷ Kyrkorådsprotokoll 31.7.1823, § 1.

²³⁸ Kyrkorådsprotokoll 31.7.1823, § 2.

Sedan kyrkorådet hade granskat dessa ansökningar och funnit de åtföljande intygen vara tillfredsställande, beslöts att var och en av de sökande skulle kallas till avläggande av prov enligt följande ordning: Johan Elis Noréus till den första söndagen efter trettondedagen, den 11 januari 1824, Olof Enell till den andra söndagen efter trettondedagen, den 18 januari, samt John Hallberg²³⁹ till den tredje söndagen efter trettondedagen, den 25 januari.²⁴⁰

Den 8 februari 1824 efter högmässans slut förrättades sedan organistvalet. Röstningen utföll så, att Johan Elis Noréus erhöll 10 röster, Olof Enell inga röster samt John Hallberg 72 röster.²⁴¹

John Hallberg

John Hallberg var känd som en skicklig orgelspelare, men var också en mycket uppskattad pianist och pianolärare. Under åren 1833–1854 var han dessutom Musikaliska sällskapets i Norrköping sånganföreläsare och medverkade därvid i framföranden av en mängd stora verk som oratorier och mässor.²⁴²

Den 15 maj 1840 behandlade kyrkorådet en ansökan från organisten Hallberg om två månaders tjänstledighet under sommaren. Till vikarie hade Hallberg föreslagit klockarkandidaten Björkman. Mot detta hade kyrkorådet inget att erinra.²⁴³ Här kan det vara värt att påminna sig, att nutida självklarheter som semester och lediga helger även för kyrkomusiker ännu inte var införda. Hallberg hade också ansökt om påökt på den lön om 150 riksdaler banco, för vilket han tjänstgjort i 16 år. Kyrkorådet, som vitsordade Hallbergs ”skicklighet och välförhållande”, beslöt att överlämna frågan till församlingens avgörande vid instundande sockenstämma.²⁴⁴ Sockenstämman delade visserligen kyrkorådets uppskattning av Hallbergs insatser, men ansåg sig inte kunna bifalla den gjorda ansökan, eftersom Hallbergs lön redan en gång under hans tjänstetid blivit höjd från den ursprungliga summan om 111 riksdaler, 5 skillingar och 4 runestycken.²⁴⁵

Den 28 oktober 1843 meddelades i kyrkorådet att kantor Hellström förklarat sig vilja upphöra med den orgelspelning vid ottesånger och passionspredikningar som han i samband med tillträdet av sin tjänst 1836 hade åtagit sig. Men eftersom kyrkorådet ansåg att denna orgelspelning även framdeles borde utföras, beslöt man sig att föreslå organisten Hallberg ett årligt arvode om 25 riksdaler banco emot att han spelade orgel under passionspredikningarna samt de ottesånger från vilka han hittills varit frikallad.²⁴⁶

²³⁹ Hallberg kallas i protokollen omväxlande Jonas, Johan och John.

²⁴⁰ Kyrkorådsprotokoll 22.11.1823, § 1.

²⁴¹ Protokoll vid organistval 8.2.1824.

²⁴² Esther Lindström: ”Gångna tidens musikliv i Norrköping”, *Norrköping*, Svenska stadsmonografier (Uppsala 1946), s. 309.

²⁴³ Kyrkorådsprotokoll 16.5.1840, § 3.

²⁴⁴ Kyrkorådsprotokoll 16.5.1840, § 4.

²⁴⁵ Sockenstämmoprotokoll 31.5.1840, § 8.

²⁴⁶ Kyrkorådsprotokoll 28.10.1843, § 3.

Organisten Hallberg avslag emellertid kyrkorådets anbud och ville inte åtaga sig den föreslagna sysslan, vilket meddelades i kyrkorådet den 17 februari 1844. Kyrkorådet enade sig då om att istället erbjuda kantor Hellström det föreslagna arvode om 25 riksdaler banco, om han åtog sig att utföra den önskade orgelspelningen. Eftersom Hellström visade sig vara villig att sköta denna syssla för det föreslagna arvode, beslöt kyrkorådet att Hellström ur kyrkokassan skulle uppbära ett årligt arvode om 25 riksdaler banco så länge han fullgjorde denna särskilda befattning.²⁴⁷

Vid kyrkorådets sammanträde den 27 februari 1844 meddelades emellertid att verkställigheten av kyrkorådets beslut av den 17 februari mött hinder genom att organisten Hallberg dels vägrat lämna ifrån sig nycklarna till orgelläktaren, dels velat bli befriad från ansvaret för orgeln, trots att kantor Hellström i sju år utan minsta anmärkning ackompanjerat sången vid de ifrågavarande gudstjänsterna och att kyrkoherden lovat Hallberg att Hellström inte skulle få förordna en ersättare för sig utan Hallbergs kännedom. I anledning av detta hade Hallberg och Hellström nu blivit kallade att inställa sig hos kyrkorådet. Hallberg hade därvid inlämnat en skrivelse, vilken upplästes och vars innehåll gick ut på att han var rädd att de årliga 25 riksdaler han erbjudits för att spela även på de gudstjänster han tidigare varit befriad ifrån, skulle kunna uppfattas som en löneförhöjning och därmed riskera att oönsket göra framtida höjningar av hans lön, samt att den löneförhöjning han erhållit 1828 inte kunde betraktas som en löneförhöjning i egentlig mening, eftersom han då också blivit ålagd att spela under advents- och fastetiderna samt på böndagarna. Skrivelsen avslutades med en vädjan till kyrkorådet att förbarma sig över Hallbergs ringa lön och stödja hans kommande ansökan till församlingen om löneförhöjning. Kyrkorådet tyckte å sin sida intet att denna skrivelse lämnade svar på frågan om orsaken till Hallbergs uppträdande, även om man indirekt kunde utläsa orsaken därtill i den i skrivelsen omnämnda löneförhöjningen. Kyrkorådet kunde visserligen inse rimligheten i Hallbergs begäran, vilken man inte trodde skulle vinna församlingens gillande om hans uppträdande i denna fråga kom till dess kännedom, men kunde naturligtvis inte godta det sätt på vilket Hallberg genom att utpressa kyrkorådet försökte få sin vilja igenom. För att emellertid undvika att Hallbergs ansökan skulle blankt avslås av församlingen samt för att bidra till att Hallberg skulle förrätta all den orgelspelning som kyrkorådet önskade av honom, beslöt man att låta saken bero och hos församlingen lämna sitt förord till Hallbergs ansökan. Kyrkorådet ställde dock som villkor, att Hallberg tills denna fråga blivit avgjord inte skulle lägga några hinder i vägen för kantor Hellströms orgelspelning under passionspredikningarna, vilket också Hallberg godtog.²⁴⁸ Hur frågan om Hallbergs lön slutligen löstes, lämnas vi i okunnighet om. Frågan verkar aldrig ha blivit föremål för sockenstämmans behandling och i kyrkorådets protokoll sägs ingenting vidare i detta ärende.

Den 15 maj 1857 hade organisten Hallberg inför den kommande sockenstämman återigen bett om kyrkorådets förord om höjning av hans lön, som knappast var tillräcklig till hushyra och ved efter de allt högre priserna, ”hvilka fortfarande tycks blifva gällande”. Kyrkorådet föreslog med tanke på

²⁴⁷ Kyrkorådsprotokoll 17.2.1844, § 2.

²⁴⁸ Kyrkorådsprotokoll 27.2.1844.

Hallbergs 33-åriga tjänstgöring och hans därvid städse ådagalagda skicklighet och skötsamhet, liksom hans med åren minskade inkomst av privata spellektioner en årlig gratifikation om 100 riksdaler banco, samt att organistens ordinarie lön skulle bestämmas att från ”nämnde dag och framgent” utgå med 300 riksdaler banco.²⁴⁹ Sockenstämman beslöt enhälligt att antaga kyrkorådets förslag, men höjde den årliga gratifikationen till 150 riksdaler banco, så länge Hallberg uppehåll tjänsten.²⁵⁰

Den 20 november 1868 avled församlingens organist musikdirektören John Hallberg. Till vikarie förordnades av kyrkorådet organistkandidaten Melcher Lindgren, mot åtnjutande av det arvode som med Hallbergs sterbhus kunde överenskommas.²⁵¹ Kyrkorådet beslöt att organisttjänsten skulle utannonseras med utsättande av 60 dagars ansökningstid, samt att sockenstämmas skulle föreslås att organistens årslön borde bestämmas till sammanlagt 600 riksdaler riksmünt samt att inga kollekter hädanefter skulle tillfalla honom. Valet av ny organist skulle ske genom 30 elektor, vilka utsågs av församlingen. Tjänsten skulle sedan tillträdas en månad efter det att valet vunnit laga kraft.²⁵²

Den 19 mars behandlade kyrkorådet ansökningarna till den efter Hallberg lediga organistbefattningen, till vilken följande sökande hade anmält sig:

- 1:o Orgelnistkandidaten Carl Gustaf Gustafsson;
- 2:o Orgelnistkandidaten Anders Theodor Andersson Nylén;
- 3:o Mamsell Anna Evelina Normelli;
- 4:o Fröken Johanna Sofia Charlotta von Scheele;
- 5:o Orgelnisteleven Bernhard Oskar Leonard Brolin;
- 6:o Orgelnistkandidaten Alexander Andersson;
- 7:o Musikdirektören Johan Enholm;
- 8:o Orgelnistkandidaten Andreas Liljequist;
- 9:o Musikdirektören Carl Robert Humbla;
- 10:o Orgelnistkandidaten Carl Johan Pihl;
- 11:o Musikdirektören Adolf Löfvén, - och
- 12:o Orgelnistkandidaten Melcher Lindgren.

Här kan det vara intressant att notera att två av de sökande är kvinnor. Detta gjordes möjligt 1861 genom en lagändring som tillät att även kvinnor innehade organisttjänster.²⁵³

Kyrkorådet beslöt enhälligt att i första rummet förorda musikdirektören Adolf Löfvén, i andra rummet musikdirektören Carl Robert Humbla samt, efter omröstning där fyra röster tillföll organistkandidaten Alexander Andersson och tre röster organistkandidaten Melcher Lindgren, i

²⁴⁹ Kyrkorådsprotokoll 15.5.1857, § 2.

²⁵⁰ Sockenstämmoprotokoll 24.5.1857, § 4.

²⁵¹ Kyrkorådsprotokoll 22.12.1868, § 3. Det framgår av protokollet att ”bemäle sterbhus uppbär Orgelnist-lönen till den 1 Maji nästkommande år; men 4:de quartalet deraf utbetalas ej för än vikarien skriftligen anmäler, att för honom nöjaktig uppgörelse om lönen skett med sterbhuset”.

²⁵² Kyrkorådsprotokoll 22.12.1868, § 4.

²⁵³ Anders Lönn: ”Elfrida Andrée”, *Sohlmans musiklexikon*, band 1 (Stockholm 1975), s. 143.

tredje rummet organistkandidaten Alexander Andersson. Detta beslut skulle med besvärshänvisning kungöras från predikstolen i S:t Olai kyrka påföljande söndag den 21 maj.²⁵⁴ Kyrkorådet beslöt vidare att, om inte förslaget blev överklagat, de på förslaget uppförda sökande skulle kallas att avlägga prov: Löfvén den 9 maj, Humble den 16 maj och Andersson den 17 maj.²⁵⁵ Den vikarierande organisten Melcher Lindgren förordnades att även efter den 1 maj, då den avlidne organistens tjänsteår gått till ända, fullgöra organistsysslan intill dess det kommande organistvalet vunnit laga kraft. Lindgrens arvode fastställdes samtidigt till 50 riksdaler i månaden.²⁵⁶ Kyrkans kurator konsul Hoffstedt utsågs att övervara den kommande synen på orgeln med Hallbergs sterbhus och den kommande efterträdaren, varjämte rådmannen Anjou skulle anmodas att på kyrkorådets vägnar närvara och jämte kuratorn dess talan föra.²⁵⁷

Den 18 maj godkändes borgensförbindelserna för de tre på förslag till organisttjänsten uppförda sökande,²⁵⁸ och den 23 maj 1869 samlades i S:t Olai kyrkas sakristia inför kyrkorådet de av kyrkostämman den 25 januari samma år utsedda elektorerna, vilka tillsammans med församlingens kyrkoherde hade att förrätta val till återbesättande av den vakanta organisttjänsten. Sedan elektorerna hade förklarat att ingen anmärkning förelåg emot de på förslaget uppförda kandidaterna, vilka alla avlagt sina prov i vederbörlig ordning, och ordföranden hade uppläst kyrkorådets protokoll av den 18 maj där de ingivna borgensförbindelserna blivit godkända, förrättades valet med följande resultat: musikdirektören Adolf Löfvén erhöll 23 röster, musikdirektören Carl Robert Humbla 3 röster samt organistkandidaten Alexander Andersson ingen röst. Därefter tillkännagavs att musikdirektören Adolf Löfvén blivit vald till organist vid S:t Olai kyrka i Norrköping, att tillträda befattningen den första i månaden efter den månad då valet vunnit laga kraft. Mot uppfyllande av hans i tjänsten åliggande skyldigheter, skulle han åtnjuta en årlig lön om 600 riksdaler riksmünt, vilken skulle utbetalas kvartalsvis av kyrkokassan.²⁵⁹

Adolf Löfvén

Adolf Löfvén skulle bli den siste organist som tjänstgjorde vid Olof Schwans orgel i S:t Olai kyrka. Ett drygt år efter att Löfvén utsetts till organist, skrivs kontrakt om en ny orgel till kyrkan med orgelbyggarna Sven och Erik Nordström.²⁶⁰ Löfvén skulle stanna i sin tjänst fram till 1923, då han avgick med pension. Löfvén verkade även som cellist och kompositör och skulle göra betydande insatser i Norrköpings musikliv. Bland annat blev han 1870 Musikaliska sällskapets dirigent.²⁶¹

²⁵⁴ Kyrkorådsprotokoll 19.3.1869, § 1.

²⁵⁵ Kyrkorådsprotokoll 19.3.1869, § 2.

²⁵⁶ Kyrkorådsprotokoll 19.3.1869, § 4.

²⁵⁷ Kyrkorådsprotokoll 19.3.1869, § 3.

²⁵⁸ Kyrkorådsprotokoll 18.5.1869, § 2.

²⁵⁹ Kyrkorådsprotokoll 23.5.1869.

²⁶⁰ Kyrkorådsprotokoll 18.7.1870, § 2.

²⁶¹ Lindström, s. 309.

De organister som tjänstgjorde vid Olof Schwans orgel var alltså:

Friedrich Steinchen 1776–1805

Carl Magnus Edlund 1805–1823 (vikarie 1797–1805)

Johan Hellström 1823–1824 (vikarie)

John Hallberg 1824–1868

Melcher Lindgren 1868–1869 (vikarie)

Adolf Löfvén 1869–1923

Här kan man notera det anmärkningsvärda, att organisttjänsten i S:t Olai kyrka under 100 år, på två år när, mellan 1823 och 1923 innehades av endast två personer: John Hallberg tjänstgjorde i 44 år och Adolf Löfvén i hela 54 år. Dock bör man minnas att detta var före den allmänna folkpensionens tid (den infördes först 1935) och att man tillsattes i sin befattning på livstid. Om man, som Fredrich Steinchen, av sjukdom eller ålderdomssvaghet blev oförmögen att sköta sin syssla, fick man på egen bekostnad anställa en vikarie. Det framgår också antydningssvis i framställningen ovan, att det vid organistens frånfalle var sterbhuset som hade att avlöna en ersättare tills det så kallade nådeåret hade löpt till ända, såsom fallet var när Melcher Lindgren tjänstgjorde som vikarie efter den avlidne John Hallberg.

Organistens arbetsuppgifter

Något lokalt utfärdat reglemente eller någon instruktion för organisten i S:t Olai där hans tjänsteåligganden närmare framgår verkar inte ha funnits. En viktig källa till information om de krav och förväntningar som ställdes på en organist, är emellertid den *Ordning för kyrkobetjante i Linköpings stift* som 1795 utfärdades av konsistoriet i Linköping. Därtill kan man med stöd av föreskrifterna i 1686 års kyrkolag samt enskilda protokollsanteckningar skapa sig en uppfattning om vad som rimligen kan ha ingått i organistens arbetsuppgifter.

I *Ordning för kyrkobetjante* framgår vad som fordrades av en organist i en stadsförsamling:²⁶²

Organister i allmänhet böra till seder, lynne, skrif- och räknande vara af enahanda beskaffenhet, som för Klockare utsatt är;²⁶³ derjämte färdigt kunna spela efter noter till dans på Violin och accomnagera på Violoncelle; äfven så de, hvilkas bröst det tillåter, dessutom böra öfva sig på något blås-instrument, såsom Oboë, Clarinette, Waldhorn eller Trompette, för att dels med unervisning kunna gå hugade nylärningar tillhanda, dels betjena Församlingens högre och lägre Invånare vid bröllop eller andra gillen, dels vid högtidliga tillfällen i Kyrkan kunna uppföra Instrumental Musik. I afseende på sjelfva Organist-Syslan, böra de ej mindre känna et Orgelverks beståndsdelar, stämning och vård, än skickligen kunna tractera det vid Gudstjensten, vid hvilket sednare dock följande grader må tillåtas:

1:o *Stads-Organister* skola äga en fullkomlig kännedom af Psalm-Theorien, exequerad på 3 sätt: *a)* med vanligt General-Bas Accompanement, *b)* med accorder af vänstra och melodier af högra handen, *c)* med accorder af bägge händerna; item kunna præludiera i alla tonarter ex tempore efter gifvet Thema, och spela stycken til in- och utgång, både i den gamla fugerade och i den moderna blandade Stilen. [---]

At större grad af färdighet i Instrumental-Musik fordras af Organister i Städerne och de större Församlingar, så att de i lättare Concerter kunna svara för en understämma efter tact och exprescions tecken, följer af sig sjelft.

Organisten behövde alltså utöver gängse kyrkomusikaliska färdigheter också kunna traktera åtminstone några stråkinstrument och förväntades uppträda även vid festigheter annorstädes än i kyrkan. Dessa framträdanden utanför kyrkan ålades i första hand organister på landet, antagligen på grund av att inga stadsmusikanter där fanns att tillgå, som kunde spela till dans.²⁶⁴

Organister på Landet i synnerhet, böra gå Församlingen til handa med Dans-musik vid Bröllop och andra Gillen, samt dess Ungdom med Information i spelande, räknande och skrifvande; äfven som de vid Biskops-Visitationer, Kyrkoherde-Installationer, Kyrko-Invigningar m.m. i Contractet böra vara behjelplice til Kyrko-Musiks Upförande, dock så att de för alt sådant njuta särskild skälig betalning.

²⁶² *Ordning för kyrkobetjante i Linköpings stift* (Linköping 1795), kap. 1, § 3.

²⁶³ ”Till Sederne, at han är ärlig, nykter, vaksam, flitig, höflig: [---] Till *Insigterna*, at han färdigt kan läsa Svensk och Latinsk stil, tryckt och handskrifven, med säker grund til ordens stafning, läsligen skrifva Latinsk och Svensk stil, räkna quartuor species i hela tal, och åtminstone de tvänne förra species i forter [---]”, se *Ordning för kyrkobetjante i Linköpings stift*, kap. 1, § 2.

²⁶⁴ *Ordning för kyrkobetjante i Linköpings stift*, kap. 5, § 55.

Det framgår också av ordningen för kyrkobetjäningen att organisten var personligen ansvarig för orgeln och måste ställa borgen för dess vård samt att han riskerade att få betala skadestånd i den händelse han misskötte sina åligganden i detta avseende.²⁶⁵ Om orgelvården som sådan stadgades följande:²⁶⁶

Hvar Helge- eller Högtidsafton bör Organisten Orgelverket stämma och så ofta det behöves rengöra, äfvensom han det utvändigst bör afdamma och snyggt hålla. Smärre felaktigheter afhjelper han sjelf, men sådane, som fordra särskild konst bör han i tid gifva Pastor och Församling tillkänna, at bristfälligheterna ej må blifva obotliga och ådraga Församlingen drygare kostnad. I öfrigt tillhåller han Orgtramparen at fullgöra, hvad honom i afseende på Orgtrampningen och Orgel-Läktarens renhållning åligger.

Även själva orgelspelet under gudstjänsterna upptogs till behandling och var föremål för tämligen detaljerade anvisningar:²⁶⁷

På alla Sön- och Högtidsdagar, utom de 3 sista söndagarne i Adventet, samt de trenne första Bönedagarne, bör spelningen förrättas på Orgelverket. Organisten skall derföre i god tid före sammanringningen sig på Orgel-Läktaren inställa, för att tilse, det Regeringarne äro ledige och något obehörigt icke öppnar Ventilerne. Spelningen begynnes, så fort sammanringningen slutas, och bör ske med den allvarsamhet och värdighet som Gudstjensten fordrar, med afpassade uthållningar, utan långa löpningar. Ingångsstycket slutas 2 à 3 tacter efter Prestens ankomst för Altaret. Præludium bör ej öfverstiga 16 tacter, och Utgångsstycket räcka tils folket hunnit ut ur Kyrkan. De tvänne första hafve et långsamt, men den sista et varierande tempo.

På särdeles högtidliga dagar och vid Brudhof på landet, må, jämte Orgorne, på andra Spel-Instrumenter musik hållas; dock at inga sådane dervid biträda, som med sin oskicklighet åstadkomma åtlöje eller förargelse. Efter förrätad spelning böra Ventilerne strax inskjutas, Läktaren väl tillåsas och nyckeln af Organisten förvaras.

Vid sidan av stadganden av ren ordningskaraktär, gavs alltså ingående anvisningar om orgelspelets omfattning och karaktär. Musiken fick här en strängt funktionell roll: ingångsmusiken skulle täcka prästens förflyttning till altaret, preludierna skulle hållas korta eftersom det var sjungandet av koralerna som var det väsentliga, samt skulle utgångsmusiken vara så länge att församlingen hunnit lämna kyrkan. Anvisningarna om musikens karaktär kan antagas vara en spegling av tidens kyrkomusikaliska ideal. Det fyller hur som helst ingen praktisk funktion att föreskriva att ingångsmusik och koralförspel skulle spelas långsamt men tillåta att utgångsmusik kunde framföras i valfritt tempo.

Enligt den från reformationstiden nedärvda ordningen firades under kyrkoåret ett stort antal helgdagar. Jul, påsk och pingst firades med mässa första, andra och fjärde dagen, medan man på tredje dagen höll predikogudstjänst. Under 1600-talet kom också många apostladagar att jämsställas med helgdagar. 1741 utfärdades en kunglig förordning, som avskaffade Marie besökelses dag, skärtorsdagen, de båda så kallade gängedagarna efter bönsöndagen, de stora högtidernas tredjedagar

²⁶⁵ *Ordning för kyrkobetjante i Linköpings stift*, kap. 3, § 22 och 24.

²⁶⁶ *Ordning för kyrkobetjante i Linköpings stift*, kap. 3, § 23.

²⁶⁷ *Ordning för kyrkobetjante i Linköpings stift*, kap. 4, § 38.

samt alla apostladagar som helgdagar. Denna förordning upphävdes dock två år senare på ständernas begäran. Den 4 november 1772 utfärdades en kunglig förordning som på nytt drog in dessa helgdagar och dessutom även de stora högtidsdagarnas fjärdedagar, så att endast annandagarna blev kvar. Dessutom bestämdes, att Marie kyrkogångsdag (kyndelsmässodagen), Mikaelidagen och alla helgons dag skulle firas nästföljande söndag, om de inföll på en vardag.²⁶⁸

I kyrkolagen av år 1686 stadgas att på söndagar och de tre stora årshögtiderna (jul, påsk och pingst), på allmänna stora böndagar, samt på de övriga högtidsdagarna (nyår trettondedagen, Kristi himmelfärd, kyndelsmäss, Marie bebådelse, Marie besökelse, Johannes döparens dag, Sankt Mikaelis dag, alla helgons dag samt alla apostladagar) skall i städerna hållas ottesång, högpredikan och aftonsång. På apostladagarna hålles predikan i Stockholm och ”andre store städer”. Onsdags- och fredagspredikningarna skall börja ”om Morgonen, och hela Gudztiensten, tre fjerdedelar till Otta wara fulländad”. På övriga dagar skall bön hålls i kyrkan varje morgon och afton.²⁶⁹

Följande beskrivning av gudstjänstlivet i S:t Olai lämnas av Hans Olof Sundelius:²⁷⁰

Uti denna Kyrka predikas utom Högmässorne, Ottesång och aftonsång samt morgonböner hela året: äfven som Onsdags och Fredags Predikningar, på hvilken sednare dag, hvarje vecka Communion förhör anståles, samt Skriftning om Lördagarne. Från Walborgsmässo til Michaeli dagen förrättas Aftonböner, vid vilka tillfällen Davids Psalmer förklaras.

Kyrkolagens föreskrifter om kyrkomusiken omfattar endast två korta paragrafer, där den första avhandlar psalmsången och den andra instrumentalmusikens användning:²⁷¹

Musiquen på Orgorne, eller med andre Instrumenter, måste intet så långt utdragas, at Församlingen ther af, i sin sång blifwer hindrad, at lofwa Gud med egen röst, hwilket böör skeep ordenteligen och samdrächteligen, hwarken för hastigt, eller för långsamt; Hwar uppå Kyrckioherden äger inseende hafwa. Ifrån Fastelagz Söndag, in til Påskedagen, innehålles med all Music.

Dock framgår ur ett protokoll från en sockenstämma 1774, att orgeln torde ha spelats på söndagarna under hela året, liksom att orgeln inte användes i veckorna under adventstiden:²⁷²

[...] hälst han blir ledig Sex dagar i weckan hela Fastlagstiden igenom, så wäl som adventet.

²⁶⁸ Carl Henrik Martling: *Svensk liturgihistoria* (Stockholm 1992), s. 80 f.

²⁶⁹ 1686 års kyrkolag, kap. 2, § 3, samt kap. 14, § 1.

²⁷⁰ Sundelius, s. 361.

²⁷¹ 1686 års kyrkolag, kap. 13, §2.

²⁷² Sockenstämmoprotokoll 30.10.1774, § 2.

Härav framgår också att det alltså normalt ingick i organistens arbetsuppgifter att spela på åtminstone några gudstjänsten under veckan och möjligen handlade det då om onsdags- och fredagspredikningarna. Hur det förhöll sig med orgelspel vid dop, vigslar och begravningar, lämnas inga närmare uppgifter om, men möjligen kan man antaga att orgelspel förekom åtminstone vid vigslar och begravningar, i den mån dessa hölls i kyrkan.

Att organisten hade att spela på veckans huvudgudstjänst på söndagen torde vara självklart. Att ottesången däremot normalt inte ingick i arbetsuppgifterna framgår av en protokollsanteckning från den 28 december 1831, då kyrkorådet beslöt att orgelspelning vid ottesångsgudstjänsten inte som hittills skulle ske endast vid de tre stora högtidsdagarna juldagen, påskdagen och pingstdagen, utan även första adventssöndagen, annandag jul, nyårsdagen samt långfredagen. Organisten Hallberg informerades om kyrkorådets beslut, vilket han förklarade sig villig att fullgöra.²⁷³ Aftonsången verkar däremot genomgående ha genomförts utan orgelmusik.²⁷⁴

Den 6 juni 1836 framgår att kantor Hellström hade erbjudit sig att utan någon ersättning med orgeln ackompanjera sången även de ottesånger då detta inte åligger organisten. Kyrkorådet beslöt att i anledning av detta höja orgeltramparens lön, med villkor att han trampade orgeln även under passionsgudstjänsterna om kantorn så önskade.²⁷⁵ Man fick alltså genom kantor Hellströms generösa erbjudande orgelspelning på ottesångerna under hela året. Det kan även noteras att man efterhand tycks ha övergivit bruket att inte använda orgeln under fastetiden, eftersom orgelspelning föreskrivs för såväl långfredagen som passionspredikningarna.²⁷⁶

Den 28 oktober 1843 tillkännagavs i kyrkorådet att kantor Hellström hade förklarat sig vilja upphöra med den frivilligt åtagna orgelspelningen vid ottesångsgudstjänsterna och passionspredikningarna. Efter de turer som redan redogjorts för ovan, åtog sig kantor Hellström slutligen att fortfara med den nämnda orgelspelningen, mot en årlig ersättning om 25 riksdaler banco.²⁷⁷

²⁷³ Kyrkorådsprotokoll 28.12.1831, § 2.

²⁷⁴ Göransson, s. 14.

²⁷⁵ Kyrkorådsprotokoll 6.6.1836, § 3.

²⁷⁶ 1686 års kyrkolag, kap. 2, § 8 föreskriver att en akt ur Kristi lidandes historia skall predikas varje dag under dymmelveckan.

²⁷⁷ Kyrkorådsprotokoll 17.2.1844, § 2.

Festiviteter och konserter ²⁷⁸

Den mest storslagna festlighet som ägt rum i S:t Olai kyrka, torde sannolikt vara kröningen av konung Gustav IV Adolf och drottning Fredrika Dorothea Wilhemina den 3 april 1800. Av det tryckta ceremonielet för kröningen framgår inte vilken musik som framfördes eller vem som framförde den.²⁷⁹ Från annat håll vet man dock att musiken var komponerad av organisten i Hedvigs kyrka, Jacob Struwe, samt hovkapellmästaren Johann Christian Friedrich Haeffner. Musiken framfördes av sångare från Norrköping samt 22 elever från Linköpings gymnasium under ledning av director musices Johan Adolph Miklin. På plats fanns också en orkester under ledning av konsertmästaren vid Kungliga teatern, Christian Friedrich Müller. Den aria som framfördes under konungens tronbestigning framfördes av operasångaren Christopher Karsten.²⁸⁰

Med anledning av den påbjudna tacksägelsefesten den 31 oktober 1817 till minne av reformationen, beslöt kyrkorådet bland annat att det på festdagens morgon skulle förrättas ottesångsgudstjänst med spel på orgeln samt senare på dagen högmässa och aftonsång. Vid de två senare gudstjänsterna uppfördes musik genom organistens föranstaltande.²⁸¹ För dessa ansträngningar erhöll organisten Edlund 12 riksdaler banco i ersättning. Det beslöts även att Edlund skulle ersättas med 4 riksdaler för musiken vid högtidstalets hållande i kyrkan den 1 november, detta eftersom kyrkorådet ansåg att kostnaderna för jubeldagarnas högtidligheter i kyrkan borde betalas av kyrkokassan.²⁸²

Den 1 november 1832 upplästes i kyrkorådet ett brev från domkapitlet i Linköping rörande den högtidliga bönestund, som till följd av Kunglig Majestäts nådiga befallning skulle hållas den 6 november. I anledning härav fattades följande beslut:²⁸³

- 1:mo Till denna bönestund ringes i samma ordning, som till Högmässa Gudstjenst.
- 2:o Under afsjungandet af de anbefallda Psalmerna spelas på Orgelverket.
- 3:o Schol-ungdomen inöfas af Cantor, att ifrån Orgel-läktaren i sången deltaga.
- 4:o I händelse Magistraten och Stadens Auktoriteter i Procession uppträda, spelas vid deras inträde i kyrkan och utgång därifrån en tjenlig marche.

Orsaken till firandet framgick av annonsen i tidningen:²⁸⁴

²⁷⁸ Detta avsnitt baserar sig huvudsakligen på bevarade protokollsanteckningar samt notiser i anslutning till dessa i Norrköpings Tidningar och gör därför inga anspråk på att ge någon mer fullständig bild av musiklivet i S:t Olai kyrka under den aktuella tiden.

²⁷⁹ *Ceremonial Wid Deras Majestäters Konung Gustaf IV. Adolfs Och Drottning Fredrica Dorothea Wilhelminas Kröning Wid Riksdagen i Norrköping År 1800*, red. Johan Gabriel Oxenstierna (Stockholm 1800).

²⁸⁰ Lindström (1946), s. 305.

²⁸¹ Kyrkorådsprotokoll 3.10.1817, § 1.

²⁸² Kyrkorådsprotokoll 20.11.1817, § 1.

²⁸³ Kyrkorådsprotokoll 1.11.1832.

²⁸⁴ *Norrköpings Tidningar* 3.11.1832.

Till underdånig åtlydnad af Hans Kongl. Maj:ts nådiga befallning under d. 20 sistl. October, meddelas genom Högw. Domcapitlets Embets-Bref af d. 25 i samma månad, warder wästkommande Tisdag d. 6 dennes, wid Bönestunden kl. 9 förmidd., Tacksägelse och Bön förrättad i Stadskyrkan till åminnelse af Högstsalig Konung Gustaf d. 2:dre Adolphs ärofulla död, under den segerrika striden för Evangeliska Bekännelsens frihet, i slaget wid Lützen d. 6. November 1632.

Norrköping d. 2 Nov. 1832. Nils Jac. Anjou.

Även om orgeln huvuduppgift var att ackompanjera församlingssången, vid festligare tillfällen förstärkt av pukor och trumpeter, förekom ibland även rena orgelkonserter. Den flitigaste konsertgivaren under 1700-talets sista decennier var utan tvekan den tyskfödde abbén och hovkapellmästaren Georg Joseph Vogler. Den 15 februari 1787 infann sig efter kallelse Abbé Vogler hos kyrkorådet och tillfrågades om orgeln, på vilken han begärt att få uppföra en ”Andelig Concert”, därav på något sätt kunde ”skadas eller detoneras”, vilket Vogler försäkrade inte skulle vara fallet. Kyrkorådets fråga kan möjligen synas märklig, men Vogler var känd för sina spektakulära tonmålningar. Voglers förmåga att på orglar gestalta åskväder, stormar, jordbävningar och liknande gjorde honom vida ryktbar under hans levnad, vilket kan ha stämt kyrkorådet till viss oro.²⁸⁵

Då Pastorale speltes, och i bland annat åska imiterades, all damm och spindelwäf från hwalwen i kyrkan, som är ansenligt höga, föll ned på hattarna, at de blefwo något askefärgade; Fruntimren woro därföre ej mycket nöjde med åskedundret.²⁸⁶

Det framgår också av protokollet att konserten skulle ges till förmån för de fattiga, på så sätt att Vogler förbehöll sig två tredjedelar av intäkterna och återstoden skulle lämnas till de fattiga. Kyrkorådet beslöt att ge Vogler tillstånd att hålla sin konsert samt att fyra man ur stadsvakten skulle ställas vid västra porten, som skulle öppnas endast för konsertbesökarna.²⁸⁷ Med anledning av konserten var den 21 februari följande notis införd i Norrköpings Tidningar:

Directeuren för Kongl. Musicaliske Academien och Churphaltziska Abben Herr Vogler, tänker i deßa dagar komma till Norrköping och wil låta höra sin tonkonst på Orger. Det allmänna bilfall och beröm som hans Kyrko-Musique wunnit i Stockholm, torde och göra åtskillige af denna Ortens Respective Herrskaper och Inwånare hogade at afhöra densamma; hwarföre man ock derom welat härmed adwertera.

Abbé Vogler skulle sedan bli en flitig besökare i Norrköping, både som konsertgivare och som konsult vid orgelbygget i Hedvigs kyrka.²⁸⁸ Av de konserter han höll i S:t Olai fram till sin flytt från Sverige 1799, syns emellertid mycket lite i kyrkorådets protokoll. Den 20 mars 1794 hade Abbé Vogler emellertid begärt att få hålla en konsert på orgeln under den kommande Kristi himmelsfärds-helgen, vilket han beviljades.²⁸⁹

²⁸⁵ Wistedt, s. 33 f.

²⁸⁶ *Göteborgs Tidningar* 19.4. 1787, citerad i Arne Aulin & Herbert Connor: *Svensk musik: från vallåt till Arnljot* (Stockholm 1974), s. 169.

²⁸⁷ Kyrkorådsprotokoll 15.2.1787, § 2.

²⁸⁸ Wistedt, s. 34 ff.

²⁸⁹ Kyrkorådsprotokoll 20.3.1794, § 2. En kortfattad redogörelse för Voglers konserter i Norrköping återfinns hos Loos, s. 66 ff.

Den 10 juli 1827 infann sig organisten Möller från Kristianstad hos kyrkorådet med en begäran att få uppföra en ”Orgel-Concert förenad med sång” i stadskyrkan fredagen den 13 juli klockan sex om eftermiddagen, vilket han beviljades.²⁹⁰ En annons för konserten infördes i tidningen den 11 juli.²⁹¹ Konserten verkar ha blivit en framgång, för den 18 juli kunde man i tidningen läsa följande:²⁹²

Med högwederbörligt tillstånd och på fleres begäran uppföres, för andra gången af undertecknad, min 15-årige Son Lars och 11-åriga Dotter Henriette, uti härwarande Stadskyrka, i morgon Thorsdag d. 19 Juli 1827: En Orgel-Concert, förenad med Sång; hwartill Billetter a 24 β. B:co försäljas uti mitt logie på Stadshuset. Concerten börjas kl. 6 eft. m. De stycken som komma att exequeras, skola genom serskildta affischer blifwa annonserade.
N. Möller

Den 12 september 1838 beslöt kyrkorådet *per capsulam* att lämna musikdirektören Georg Günther från Göteborg²⁹³ tillåtelse att uppföra en orgelkonsert i stadskyrkan.²⁹⁴ Även denna konsert annonserades i tidningen:²⁹⁵

Med vederbörligt tillstånd och benäget biträde af Herrar Amatörer, gifver undertecknad i morgon Söndag, den 16 Sept., kl. 5 e. m. uti Stadskyrkan härstädes, en Orgel- och Vokal-konsert. De pjeser, som komma att exequeras, skola genom afficher tillkänigifvas. Biljetter, a 32 sk. b:ko st., säljas hos Hrr Roman & C. samt vid ingången.
G. GÜNTHER

De ”herrar amatörer” som omnämns i annonsen var antagligen medlemmar av det 1828 bildade, och i våra dagar fortfarande aktiva, Musikaliska sällskapet i Norrköping.²⁹⁶

Åtta år senare, den 6 augusti 1846, befann sig Georg Günther ånyo i Norrköping och erhöll tillstånd att hålla en orgelkonsert i stadskyrkan, ”dock med Organistens minne, hvilken för Orgelverket ansvarar”.²⁹⁷ Även denna gång genomfördes konserten med benäget biträde av ”herrar amatörer”. Av programmet, som återgavs i tidningen, framgår att abbé Vogler inte var ensam om sin förkärlek för spektakulära tonmålningar:²⁹⁸

²⁹⁰ Kyrkorådsprotokoll 10.7.1827, § 4.

²⁹¹ *Norrköpings Tidningar* 11.7.1827.

²⁹² *Norrköpings Tidningar* 18.7.1827.

²⁹³ Georg Günther (1785–1853) var av tysk härkomst och tjänstgjorde 1815–1846 som organist i Kristinae kyrka i Göteborg samt var även musikdirektör vid Kungliga Elfsborgs regemente. Georg Günther blev av stor betydelse för musiklivet i Göteborg samt ledamot av Musikaliska akademien 1834, se Åke Brandel: ”Georg Günther”, *Sohlmans musiklexikon*, band 3 (Stockholm 1976), s.262.

²⁹⁴ Kyrkorådsprotokoll 12.9.1838.

²⁹⁵ *Norrköpings Tidningar* 15.9.1838.

²⁹⁶ Lindström, s. 305.

²⁹⁷ Kyrkorådsprotokoll 6.8.1846, § 7.

²⁹⁸ *Norrköpings Tidningar* 8.8.1846.

Första afdelningen.

- 1:o Ouverture arabesque för Orgel af undertecknad.
- 2:o Adagio öfver "Agnus Dei" utur Mozarts "Requiem", af undertecknad.
- 3:o Hymn, "Svenska Sion! Känn din lycka," o.s.v. af Adlerbeth, komponerad för Mansröster af undertecknad, sjunges af Herrar Amatörer.
- 4:o Allegro grandioso, hvaruti inflätas en Fuga i det äldre Orgelspelets manér, af undertecknad.

Andra afdelningen.

- 5:o Concertante för Flöjt och Fagott, i form af en duett. Fri fantasie af undertecknad.
- 6:o Elegie vid en Hjertes graf, med en Chör för Mansröster, "Nu förklarad i Æoner skördar du de sällas lön," o.s.v., komponerad af undertecknad, sjunges af Herrar Amatörer.
- 7:o En Sommarmorgon uti fria naturen, en idyllisk musikalisk målning uti Hayd'ns manér af undertecknad
- 8:o Imitation af ett uppkomnade Åskväder under en lustfärd på sjön. Ut i denna Imitation utvecklas på ett öfverraskande sätt Instrumentets alla möjliga resurser uti tonstyrkan.

Dagen efter konserten fanns följande lilla notis att läsa i tidningen:²⁹⁹

Hr Günthers Orgelkonsert i går afton war besökt af omkring 70 personer. Idag har Hr Günther på ångfartyg begifwit sig till hufwudstaden.

Om Günther fick nöja sig med 70 åhörare, drog Ferdinand Vogel en betydligt större publik.³⁰⁰ Den 26 augusti 1842 gavs, efter kyrkorådets *per capsulam* inhämtade röster, Vogel tillstånd att påföljande söndag hålla en orgelkonsert i stadskyrkan.³⁰¹ Konserten skulle dock komma att flyttas till måndagen och även denna gång var "herrar amatörer" medverkande. Programmet annonserades i tidningen.³⁰²:

Första afdelningen.

- 1:o Fuga av J. Seb. Bach.
- 2:o "Skeppets fart öfver vågorna en sommarnatt," Fantasie öfver Hafsnyμφens sång ur Webers Oberon ("O wie wogt sich's so lieblich und schön"), af Concertgifvaren.
- 3:o Sång för Mansröster.
- 4:o Heroisk Concert-Symfoni (Indroduction och Allegro) af Concertgifvaren.
- 5:o Romance för Orgel af Birnbach.

Andra afdelningen.

- 1:o Choral: "Vår Gud är oss en väldig borg," figurerad, canto fermo med pedal-basuner.
 - 2:o Hallelujah utur Oratorium "Messias" af Händel.
 - 3:o "Graftoner", af Concertgifvaren.
 - 4:o Sång för Mansröster.
 - 5:o Fantasie öfver Abbé Voglers "Hirtenwonne" af Concertgifvaren
- [...]

Kyrkan är eklärerad.

²⁹⁹ *Norrköpings Tidningar* 13.8.1846.

³⁰⁰ Friedrich Wilhelm Ferdinand Vogel (1807–1892) var organist och tonsättare av tysk härkomst och framträdde som orgelvirtuos under omfattande konsertresor. Han verkade 1838–1841 i Hamburg, 1842–1852 i Köpenhamn samt därefter i Bergen, se Sigurd Berg: "Friedrich Wilhelm Ferdinand Vogel", *Sohlmanns musiklexikon*, band 5 (Stockholm 1979), s. 840.

³⁰¹ Kyrkorådsprotokoll 26.8.1842.

³⁰² *Norrköpings Tidningar* 27.8.1842.

I samma nummer av tidningen var på nyhetsplats en notis införd om konserten:

En Hr Vogel, orgelspelare, har till staden anländt, och ämnar låta höra sig i St. Olai kyrka nästkommande Måndag. Programmet, som finnes intaget i dagens tidning, ärganska lofwande; och hwad exekutionen angår, bör man wänta det bästa, då Hr V. med bifall låtit höra sig på flera ställen i Sverige. För dem, som älska att förena örats och ögats njutningar, bör kyrkans eklärering för tillfället wara ett talande skäl att ej försumma Hr V:s soirée, och det så mycket mer, som orgelkonserter äro här mindre wanliga.

Dock visade det sig att förväntningarna avseende ekläreringen skulle komma på skam, medan däremot orgelspelet lämnade litet i övrigt att önska, vilket framgår av en recension som infördes några dagar efter konserten:³⁰³

Den af Herr Vogel förliden Måndagsafton i Stadskyrkan gifna konsert war besökt af ett större antal åhörare, (enligt uppgift 250 personer,) än man är wan att finna på en sommarkonsert. Orsaken härtill war wäl owanligheten af en orgelkonsert, samt tillkännagifwandet att kyrkan för tillfället komme att ekläras. Åtskilliga numror i programmet, hwaribland framför andra de så kallade "Graftonerna," underlåto ej att göra intryck på allmänheten. Hr Vogel är föröfrigt en utmärkt orgelspelare, och i synnerhet berömvärd är den färdighet, hwarmed han handterar pedalen. De, hwars ändamål med besöket i kyrkan mindre afsåg musiken, än upplysningen, blefwo dock troligen föga belåtna; ty denna war i någon mån hwad man kallar tarflig, åtminstone hafwa wi för vår del ett något högre begrepp om en eklärad kyrka, än som motsvaras af ett par hundra ljust. En ursäkt för Herr Vogel härföre ligger dock troligtwis uti omöjligheten att på förhand kunna bestämma, huru många ögon, som komma att fåga sig åt glansen. – Nästa fredag gifwer Hr Vogel åter en konsert, och han har lofwat att kyrkan då skall bli "på ett nytt sätt festligt eklärad."

Samma dag var en annons införd med följande program:

- Första afdelningen
- 1:o Ouverture ur Alceste, af Gluck.
 - 2:o Svanesång af Mozart.
 - 3:o Sång för Mansröster.
 - 4:o "Demonerna", Fantasie öfver Meyerbeers choeur infernal, af Concertgifvaren.
 - 5:o Choral-förespel för två Clavér och obligat Pedal.
- Andra afdelningen
- 1:o Thema med variationer, af Rinck.
 - 2:o Fuga, af Händel.
 - 3:o Trium-Symfoni (Allegro) af Concertgifvaren.
 - 4:o På begäran: "Graftoner," af Concertgifvaren.
 - 5:o Sång för Mansröster.
 - 6:o Fri Fantasie öfver Svenska Folksången.

Hur den nya och festliga ekläreringen uppfattades av publiken lämnades denna gång inget närmare besked om.

³⁰³ *Norrköpings Tidningar* 31.8.1842.

Sammanfattning

Det första omnämmandet av en orgel till den 1767 invigda S:t Olai kyrka härstammar från februari 1771, då handelsmannen Skotte efterskänkte en fordran till förmån för ett orgelverk till kyrkan. Ett år senare, under våren 1772, tog kyrkorådets förberedelser fart på allvar, vilket även vann sockenstämmans varma bifall. Genom riksdagsmännen Bohman Pettersen och Langhammar i Stockholm kom kyrkorådet i kontakt med orgelbyggaren Olof Schwan och erhöll av honom ett förslag till orgel. Man ville dock inte fatta några beslut i ärendet utan att först anlita någon sakkunnig på området, i vilket syfte direktören Hans Björkman från Kalmar inkallades till kyrkorådet. Då denne kunde gå i god för såväl Schwans duglighet som den föreslagna orgelns lämplighet för kyrkan, beslöt kyrkorådet att skriva kontrakt med Schwan om byggandet av en orgel till S:t Olai kyrka för 300 00 daler kopparmynt, vilket skedde den 27 juni 1772. Den kontrabasun som föreslagits i kontraktet beslöt man av kostnadsskäl efter direktör Björkmans inrådan att låta bygga vid ett senare tillfälle. Utöver kontraktet tillkom dessutom kostnader för orgelns frakt till Norrköping, för mat och logi till orgelbyggarna under deras vistelse i staden, samt för byggande av orgelhus och fasad. Kyrkorådet beslöt även att rådfråga hovkapellmästaren Ferdinand Zellbell d.y. i Stockholm om kontraktets utformning. Zellbell föreslog några ändringar i orgelns disposition, vilka Schwan godkände och kyrkorådet fastställde den 8 oktober 1772.

Den 8 oktober hade Schwan även uppvisat en ritning till orgeln, vilken dock behövde genomgå vissa ändringar och därefter slutligen antogs av kyrkorådet den 12 februari 1773. Även om någon fasadarkitekt aldrig omnämns i protokollen, verkar det ändå troligt att fasaden ritats av stadsarkitekten i Stockholm, Erik Palmstedt. Det finns nämligen en bevarad ritning till fasaden i S:t Olai kyrka med Palmstedts namn, daterad den 26 augusti 1772. Samma dag som ritningen till orgeln godkändes av kyrkorådet, anställdes snickaren Christian Molin att mot ett arvode om 40 00 daler utföra snickeriarbetena till orgelhuset och fasaden, vilket arbete var slutfört den 8 mars året därpå och besiktigades med högsta betyg den 26 maj.

Den 22 februari 1774 beslöt kyrkorådet att på Schwans rekommendation anlita bildhuggaren Mathias Böhm från Stockholm till att förfärdiga de träsniderier som behövdes till orgelfasadens utsmyckning. Böhm erbjöds för detta arbete ett arvode om 15 00 daler samt fri resa till Norrköping. Därutöver åtog sig kyrkorådet att anskaffa det trä som behövdes. Den 4 maj erhåller snickaren Molin 300 daler i förskott för att assistera Böhm vid arbetet med träsniderierna.

Kyrkorådet hade låtit målaråldermannen Albert Hjort utföra grundmålning av orgelhuset och beslöt den 13 juni 1774 efter provmålning att låta Hjort mot en ersättning om 700 daler kopparmynt utföra även täckmålningen. Frågan om förgyllningen beredde kyrkorådet vissa bekymmer eftersom den visade sig bli väldigt dyr. Man beslöt slutligen att förgyllaren Peter Lagberg skulle förse orgeln med oäkta förgyllning till en kostnad om 4200 daler kopparmynt.

Enligt kontraktet skulle orgeln stå färdig i juni 1774 men inte förrän i maj året därpå kunde man företaga avsyning och invigning av orgeln. Orgeln avsynades av domkyrkoorganisten i Linköping, hovsekreteraren Johan Miklin som hade funnit orgeln vara förfärdigad med den största noggrannhet och ett hedrande bevis på sin mästares skicklighet. Kyrkorådet mottog syneprotokollet med den största belåtenhet och beslöt att förläna Schwan en belöning om 20 00 daler kopparmynt för hans trogna möda. Orgeln invigdes sedan söndagen den 21 maj 1775 av församlingens kyrkoherde, prosten Petrus Lagerman. Om själva invigningen vet vi tyvärr inte mer än att det troligen var Johan Miklin som på kyrkorådets anmodan spelade vid tillfället.

Orgelns disposition (enligt syneprotokollet):

<u>Manual</u>		<u>Öfwerwerk</u>		<u>Pedal</u>	
Quintadena	16 fot	Hålfleut	8 fot	Subbas	16 fot
Principal	8 fot	Spets Gedacht	8 fot	Octava	8 fot
Flagfleut	8 fot	Principal	4 fot	Gedacht	8 fot
Gedacht	8 fot	Spetsfleut	4 fot	Quinta	6 fot
Octava	4 fot	Octava	2 fot	Octava	4 fot
Rohrfleut	4 fot	Waldfleut	2 fot	Quinta	3 fot
Quinta	3 fot	Scharf	3 chor	Borfleut	1 fot
Octava	2 fot	Trompette	8 fot	Scharff	3 chor
Mixtur	4 chor	Vox Humana	8 fot	Basun	16 fot
Trompette	16 fot B/D			Trompette	8 fot
Trompette	8 fot			Trompette	4 fot
Oboe	8 fot D			Cornettin	2 fot

Med anledning av vissa brister upptäckts i orgeln utbyttes från 1781 och framåt en del korrespondens mellan kyrkorådet och Schwan angående nödvändiga reparationer. Det dröjde dock till augusti 1785 innan Schwan infann sig och utförde de omtalade reparationerna. Vid samma tillfälle inledde kyrkorådet förhandlingar med Schwan om insättandet av den planerade kontabasunen i orgelverket. I april 1786 diskuterar kyrkorådet ett förslag till kontrakt och beslutar att hänskjuta ärendet till sockenstämman för avgörande. Till sockenstämman den 14 maj hade församlingens organist Friederich Steinchen skrivit ett memorial där han argumenterade för att förutom kontrabasunen ytterligare en 16-fotsstämma borde insättas i pedalverket och motiverade detta med att orgeln på grund av församlingens storlek och kyrkans bristfälliga akustik hade svårt att göra sig hörd under församlingssången. Sockenstämman beslöt att genom rådmannen Jonas Jäderholms försorg inhämta någon fackmans omdöme om Steinchens synpunkter. Jäderholm kontaktade organisten i Storkyrkan, Johan Wikmanson, som efter visst resonering slutligen ansåg att den av Steinchen

föreslagna stämman kunde undvaras. Kontraktet om tillbyggnaden av en kontrabasundertecknades slutligen i Stockholm den 8 mars 1787. Den 8 oktober 1790 hade kyrkorådet avlyssnat den färdiga kontrabasunen och organisten Steinchen försäkrade på gjord förfrågan att den nyinsatta stämman gjorde all väntad nytta vid sångens understödjande.

I februari 1787 hade Abbé Vogler hållit en orgelkonsert i S:t Olai kyrka och då antagligen funnit orgeln vara i behov av förbättring. Den 12 juli föredrogs nämligen i kyrkorådet ett av Vogler inlämnat förslag till förändring av orgeln men det framgår ingenstans att han skulle blivit tillfrågad i ärendet. Kyrkorådet beslöt emellertid att tillskriva Schwan med en förfrågan om han i stället för den redan avtalade kontrabasunen, ville göra de förändringar som föreslagits av Vogler. Trots vissa diskussioner kom dock Voglers ändringsförslag aldrig att realiseras.

I samband med riksdagen i Norrköping och Gustav IV Adolfs kröning år 1800 gjordes vissa förändringar i kyrkans interiör, vilket verkar ha förorsakat att orgeln drabbades av damm och smuts. I en skrivelse till kyrkorådet framhöll vikarierande organisten Carl Magnus Edlund behovet av orgelns skyndsamma rengöring. Kyrkorådet beslöt dock att låta saken bero tills riksdagen avslutats men beslöt att man med hjälp av director musices Johan Adolph Miklin i Linköping skulle anställa någon som kunde utföra arbetet. Den 2 september 1801 togs ärendet upp på nytt och kyrkorådet beslöt då att genom brev anmoda orgelbyggaren Pehr Schiörlin i Linköping att så snart som möjligt infinna sig för att utföra reparationen, mot ett arvode om 1 200 riksdaler kopparmynt samt en mans handräckning.

I augusti 1818 tillskrev Edlund, denna gång i egenskap av församlingens ordinarie organist, ånyo kyrkorådet med anledning av att orgeln behövde renoveras. Det skulle dock dröja nästan två år innan kyrkorådet agerade i anledning av Edlunds skrivelse. I maj 1820 beslöt kyrkorådet att konsultera domkyrkoorganisten Eric Dahlman i Linköping angående orgelns rengöring och labialstämmornas reparation. Den 31 juli 1820 infann sig Dahlman hos kyrkorådet och avlade rapport efter förrättad besiktning av orgeln. Han ansåg visserligen att orgeln efter 20 år förvisso var i behov av översyn och att Edlund hade haft all anledning till sin begäran. Men eftersom ingen behörig orgelbyggare fanns att tillgå, hade Dahlman själv avhjälpt de svåraste felen och i synnerhet istandsatt de 24 labialstämmorna. Dahlman riktade allvarlig kritik mot Edlund och menade att denne med större noggrannhet och omsorg än hittills borde vårda och hantera orgeln samt att Edlund själv borde ha utfört de reparationer som nu Dahlman på kyrkans bekostnad fått göra. Edlund medgav rättvisan i Dahlmans omdöme och lovade att framgent med all sorgfällighet utföra sina plikter.

Under de följande åren utfördes en del korresponderande angående orgelverkets renovering och i juli 1824 kom Dahlman återigen till Norrköping för att besiktiga orgeln i S:t Olai. Under hösten 1825 fördes sedan förhandlingar med orgelbyggaren Gustaf Andersson som åtog sig att för 660 riksdaler 32 skillingar banco utföra den av Dahlman föreslagna restaureringen av orgeln. Den 20 december var arbetet färdigt och besiktigades av Dahlman i närvaro av kyrkorådet, orgelbyggaren Andersson samt

församlingens organist John Hallberg.

I februari 1835 inkom en skrivelse från organisten Hallberg vari han begärde att få orgeln rengjord, vilket i november 1837 ledde till att organisten i landskyrkan S:t Johannis, Carl Magnus Ringström fick i uppdrag att utföra den begärda åtgärden, efter det att orgelbyggaren Pehr Zacharias Strand meddelat att han inte hade möjlighet därtill. I maj 1848 var det dags för en ny översyn av orgeln och den gången anställdes organisten Anders Jonsson i Ringarum att rengöra och stämma orgelverket. I augusti 1859 inlämnade Hallberg en redogörelse över åtskilliga bristfälligheter i kyrkans orgel, med begäran att få dem avhjälpta av orgelbyggaren Sven Nordström som väntades till Östra Stenby. Kyrkorådet hänsköt frågan till sockenstämman, som beslöt att de påtalade bristerna i orgeln så snart som möjligt skulle avhjälpas. Sven Nordström åtog sig att utföra arbetet med hade i juni 1860 ännu inte visat sig i Norrköping. Kyrkorådet beslöt då att tills vidare inställa den planerade översynen med anledning av att professor Gustaf Mankell från Stockholm på organisten Hallbers anmaning besiktigat orgeln och funnit den i ett sådant skick att han ansåg att en långt mer omfattande reparation än den planerade vore av nöden. Mankell hade därför utarbetat ett nytt förslag till reparation samt ett förslag till ny orgel. I december 1861 hade Carl Ludvig Lindberg och Mankell avgivit ett betänkande angående orgelverket i S:t Olai och därvid inhämtat kostnadsförslag till en ny orgel från orgelbyggaren Per Larsson Åkerman. Kyrkorådet beslöt emellertid att tills vidare låta saken bero.

Det skulle sedan dröja åtta år innan orgelfrågan åter togs upp till behandling. I november 1869 hade Sven Nordström besiktigat orgeln och till kyrkorådet inlämnat två olika förslag. Det ena förslaget avsåg orgelns tillfälliga istandsättande, det andra en grundligare ombyggnad. Kyrkorådet beslöt dock att bordlägga frågan eftersom man först vill bilda sig en uppfattning om kostnaderna för den förestående renoveringen av kyrkan. Den 18 juli 1870 skrevs slutligen kontrakt om byggande av en ny orgel för S:t Olai kyrka med bröderna Sven och Eric Nordström. Denna orgel stod färdig och invigdes 1872. I denna orgel hade förutom fasaden även behållits väderlådorna samt Kontrabasun 32 fot. Till våra dagar återstår endast fasaden som ännu pryder sin plats i kyrkan.

Avslutande reflektioner

I fråga om församlingens bevekelsegrunder vid anskaffandet av sin orgel, ges i källmaterialet inget uttalat svar. Dock kan man se att man, förutom den allmänna önskan att pryda sina gudstjänster med orgelmusik, från församlingen redan från början tycks ha varit inriktad mot att ansaffa ett förstklassigt instrument. I samband med de diskussioner som föregick inrättandet av organisttjänsten framhölls bland annat stadens storlek och anseende samt vikten av att inte ge någon utomstående anledning att förebrå församlingen för oförsiktiga och i hast fattade beslut. Det är rimligt att antaga, att detta slags resonemang var vägledande även vid anskaffandet av orgelverket. Att kyrkorådets kunskaper i orgelbyggnadsfrågor var begränsade och att man därför anlidade sakkunniga bedömare i allehanda spörsmål angående orgelbygget är naturligtvis förståeligt. Även om man var tvungen att lita till sin inlånade expertis, framfördes aldrig tanken att man kanske borde försöka hitta någon som kunde utföra arbetet till en lägre kostnad, utan man anställde utan vidare den orgelbyggare som direktör Björkman befunnit vara den bäste. Inte heller i fråga om orgelns storlek eller disposition framfördes några förslag om förändringar för att minska kostnaden. Man litade även här till direktör Björkmans omdöme, att orgeln borde bli passande för en kyrka av S:t Olais storlek. Man tycks alltså inte ha gjort några försök att få ner kostnaden för orgelverket, trots de svåra ekonomiska belastningar som redan drabbat församlingen och framgent väntade: ännu saknades viktiga delar av inredningen i kyrkan och dessutom hade församlingen ett förestående tornbygge att bekosta.

Mer förvånande är måhända att kyrkorådet skrev kontrakt om en orgel utan att ha finansieringen ordnad, och handelsman Liedbecks kontakt i Karlskrona verkar i det sammanhanget ha kommit som en räddande ängel med sitt erbjudande om lån. I övrigt nämns överhuvudtaget ingenting i protokollen om orgelns finansiering. I sin iver att söka påskynda orgelns färdigställande överskred dessutom kyrkorådet de i kontraktet angivna terminerna för utbetalning av ackordsumman till Schwan, vilket föranledde visst missnöje på sockenstämman den 30 oktober 1774. Man beslöt emellertid att gå kyrkorådet till mötes i denna fråga.

Kyrkorådets strävanden till trots dröjer det nästan ett helt år utöver den i kontraktet fastställda tiden innan orgeln kan invigas. Enligt kontraktet skulle orgel stå färdig senast den 27 juni 1774 men är inte färdig för avsyning förrän i maj 1775. Om detta sägs dock ingenting i protokollen och några andra missnöjesyttringar i anledning av förseningen finns heller inte återgivna. Dock verkar Schwans uppträdande vid arbetet med orgelbygget, av vad som framgår ur protokollet från den nyss nämnda sockenstämman, ha länt honom till heder. Detta styrks också av de ample lovord som Miklin lämnade i samband med besiktningen av orgeln. Även Dahlman såg sig 1820 föranlåten att berömma det sätt på vilket orgeln var förfärdigad. Som ett uttryck för sin uppskattning av Schwans insatser förlänade kyrkorådet honom en gratifikation om 20 00 daler, vilket väl får anses som en betydande summa, även om den, med kyrkorådet egna ord, inte motsvarade den belöning som Schwan skulle ha förtjänat och kyrkorådet hade önskat att den kunde skänka honom.

Till kyrkorådets belåtenhet bidrog säkerligen att man inte endast fått ett instrument av yppersta kvalitet till sin kyrka, utan också att Schwan utöver kontraktet hade försett orgeln med såväl en tremulant som en svällanordning för huvudverkets oboe. Med tanke på att detta var Schwans första instrument som privilegierad orgelbyggare samt att det byggdes i huvudkyrkan i en av landets mer betydande städer, kan man antaga att Schwan var angelägen om att göra ett särdeles gott arbete. Att Schwan därtill var en mycket skicklig orgelbyggare, har kunnat konstateras såväl av hans samtida som av mer sentida bedömare.

En fråga som återstår att utreda, är frågan om fasadritningen. Det har inte varit möjligt inom ramen för detta arbete att slutgiltigt fastställa huruvida den ritning som Setterwall låtit trycka i sin avhandling verkligen är av Palmstedts hand, när den är tillkommen eller var den förvaras.

Detta oaktat, är den bevarade fasaden ett förnämligt exempel på gustaviansk fasadarkitektur och det kan på goda grunder sägas, att Olof Schwans orgel i S:t Olai kyrka, med Sundelius ord, var en av de största och vackraste i riket, samt att instrumentet var förfärdigat med stor hantverksskicklighet och synnerlig noggrannhet, sin mästare till heder och församlingen till glädje.

Bilagor

Biografiska notiser

I den mån biografiska notiser om de i orgelbygget inblandade personerna gått att uppbringa, har de införts här.

*Hantverkare*³⁰⁴

Målare Albert Hjort (1717–8.12.1781) erhöll burskap 27.6.1752.

Förgyllare Peter Lagberg var verksam som spegelmakare och förgyllare c:a 1770-1800, erhöll privilegium 1777.³⁰⁵

Snickare Christian Molin (1733– 15.2.1795) erhöll burskap 23.1.1769, gift 1.3.1775 med Anna Cath. Hultman och 28.1.1787 med Brita Christ. Månsdotter.

Målare Johan Fredrick Pettersson erhöll burskap 25.1.1769

Snickare Nils Wiberg (död 28.1.1785) erhöll burskap 4.5.1774, gift 9.2.1775 med Inga Björkman.

Kyrkorådet

Prosten Petrus Petri Lagerman, född 11.4.1706 i Östra Eneby, son till arrendator Peter Lagerman och Ingrid Drake. Gick i skola i Norrköping och Linköping. Inskriven som student i Uppsala 20.10.1725, antog graden 15 juni 1731. Docens vid Linköpings gymnasium 1733, suprema collega 1735, conrector 1737, rector 1739. Prästvigd 18.12.1743, kyrkoherde i Östra Husby 1747 samt prost i Lösings kontrakt, tillika i Norrköping 1750 och Memming 1772. Prost och pastor i Norrköping 13.9.1762. Teologie doktor i Lund 25.6.1768. Kallades att provpredika i Stockholms storkyrka, men avböjde. Död 1.3.1790 och jordfäst i Norrköpings stadskyrka av komminister Wikström. Liktalet hölls av kyrkoherden i Tyska församlingen Jonas Wählander. Gift 3.9.1738 med landskamreren i Linköping Anders Löfgrens yngsta dotter Charlotta Catharina. Deras enda dotter Anna Lagerman gift med brukspatron Elias Pasch i Norrköping.³⁰⁶

Borgmästare Sven Björkman, född i Norrköping 30.7.1715, son till tullskrivaren Sven Björkman. Student i Uppsala 1731, auskultant i Göta hovrätt 1741, notarius publicus och hovrättskommissarie 1744, rådmän 1749, politieborgmästare 1762, riksdagsman 1761, hallrättspreses. Död 18.2.1784. ”En driftig och lätt umgängesman”.³⁰⁷

Handelsman Lars Cederling, erhöll burskap 1748. Gift med Birgitta Christina Wahlsten (1718–1777).³⁰⁸

³⁰⁴ Dessa uppgifter är om inte annat anges hämtade ur Bryggarmästare P. F. Garströms arkiv, volym 1, *Norrköpings Minne: Borgerskapet med flera 1670-1880*, (u.å.), Norrköpings stadsarkiv 6366.

³⁰⁵ Edward Ringborg: *Till Norrköpingskrönikan*, band 5 (Norrköping 1922), s. 267, 270, 274 och 277.

³⁰⁶ Sundelius, s. 399 f.

³⁰⁷ Sundelius, s. 469 f.

³⁰⁸ Garströms arkiv.

Garvarålderman P. Erling, född 2.12.1721. Erhöll burskap 1746, en av de 24 äldste, riksdagsman 1769, rådman 1770. Gift med Anna Elisabeth Wahlsten. Död 6.8.1788.³⁰⁹

Gelbgjutare E. Husberg, död 1782.³¹⁰

Fabrikör Johan Håhl junior (1734–20.6.1782) erhöll burskap 1757. Gift med Elsa Maria Wulff (1738–1804).³¹¹ Erhöll privilegier för drällberederi och cattuntryckeri 10.1.1760 samt för klädesfabrik 11.5.1776.³¹²

Stadssekreterare Johan (Jonas) Lithun (1732–1782), son till prosten i Tjällmo Mårten Lithun (vars far Mårten Assmundsson var borgare i Norrköping), följde efter skolgång i Linköping häradshövdingen Uggle på ting. Student i Uppsala. Causellit vid Norrköpings rådstuga 1757, fiskal 1762, stadssekreterare 1768.³¹³

Bryggarålderman Fredrich Ullric Lundman, född vid Drottningholm 9.10.1725, son till slottsforestandaren Petter Lundman. Erhöll burskap 1754, hantverkssocietets talman, extra rådman 1777, ordinarie rådman 1778, stadsmajor 1785. Död 18.10.1788.³¹⁴

Borgmästare Anders Lundroth, född 1721 i Lund socken i Södermanland, fadern var rusthållare. Student i Uppsala 1742, auskultant vid Stockholms rådstuga 1745, extra ordinarie kanslist vid manufakturkontoret 1750, vice notarie 1751, förste notarie samma år, advokatfiskal 1762, justitieborgmästare 1767. Dog hastigt av slaganfall på orgelläktaren i S:t Olai kyrka under aftonsången 13.3.1785. ”Allmänt saknad som fridsälskande och rättvis”.³¹⁵

Fabrikör Petter Swarz (1726–1789) föddes på bergsmansgården Svartsång i Kroppa socken i Värmland, som hans släkt hade brukat i generationer och efter vilken han tog sig namnet Swartz. Efter att i sex år ha tjänat som bonddräng i Stockholmstrakten, kom Petter Swartz 1751 till Norrköping, där han 1753 blev tobaksfabrikör efter att ha fått privilegier att bedriva snustillverkning.³¹⁶

Fabrikör Martin Sääf, (1726–1806), färgare, överskärare, klädesmanufakturist, erhöll burskap 1750, rådman samma år. Gift med Eleonora Sleincour, professorsdotter från Uppsala (död 1765), med vilken han fick 8 barn, och Catharina Brita Eklund, cornettdotter från Småland (död 1819), med vilken han fick 14 barn. Av Martins Sääfs barn dog 10 i späda ålder. Släkten Sääf var från slutet av 1600-talet under 6 generationer verksam som fabrikörer med stor betydelse för ylleindustrin i Norrköping.³¹⁷

³⁰⁹ Garströms arkiv.

³¹⁰ Sundelius, s. 365.

³¹¹ Garströms arkiv.

³¹² Ringborg (1922), s. 159.

³¹³ Sundelius, s. 485.

³¹⁴ Sundelius, s. 479.

³¹⁵ Sundelius, s. 470.

³¹⁶ Enligt sammanställning av uppgifter ur Norrköpings stadsarkiv 6415.

³¹⁷ Ringborg (1922), s. 153.

Riksdagsmän

Handelsman Johan Bohman Pettersson (1708– 23.10.1791), född i Godegård. Handlande i Norrköping, borgerskapets äldstes talman. Rådman 1771. Riksdagsman och ledamot av sekreta utskottet 1772, tog avsked 1783.³¹⁸

Handelsman Jonas Jäderholm (1727–1798), född i Jäders socken. Handlande i Norrköping 1760, borgerskapets äldstes talman 1769, rådman 1783, riksdagsman 1786. Erhöll privilegier för cattuntryckeri 1763 samt för klädesfabrik 1783. Gift 1764 med Johanna Pohl, dotter till en sidenfabrikant i Norrköping hos vilken Jäderholm var bokhållare.³¹⁹

Bryggare Georg Langhammar (död 7.12.1790), skeppare, erhöll burskap 1755, riksdagsman 1771. Gift med Anna Brita Björling (1718–1794).³²⁰

³¹⁸ Sundelius, s. 365, 478.

³¹⁹ Ringborg (1922), s. 160.

³²⁰ Garströms arkiv.

Svenska mynt

Eftersom det svenska myntskicket förändrades flera gånger under den period som omfattas av denna framställning, ges här en kortfattad och starkt förenklad sammanställning till ledning för läsaren.³²¹

1770–1776:

- 1 dukat = 6 daler silvermynt = 192 öre silvermynt
- 1 riksdaler = 3 daler silvermynt = 96 öre silvermynt
- 1 daler silvermynt = 3 daler kopparmynt
- 1 daler = 4 mark = 32 öre
- 1 mark = 8 öre = 192 penningar
- 1 öre = 24 penningar

1777–1802:

- 1 dukat = 94 skillingar
- 1 riksdaler = 48 skillingar
- 1 skillingar = 12 runstycken

1802–1817:

- 1 dukat = 94 skillingar specie i silver
- 1 riksdaler = 48 skillingar = 1 1/2 riksdaler riksgäld
- 1 skillingar = 12 runstycken

1818–1830:

- 1 dukat = 94 skillingar specie i silver
- 1 riksdaler specie = 48 skillingar specie
- 1 skillingar specie = 12 runstycken specie
- 1 skillingar = 12 runstycken
- 1 riksdaler riksgäld = 48 skillingar

1830–1835:

- 1 dukat = 100 öre
- 1 dukat bokförd till 5 riksdaler 32 skillingar banco
- 1 riksdaler banco = 48 skillingar banco
- 1 skillingar banco = 1 runstycke banco
- 1 riksdaler specie = 48 skillingar specie
- 1 riksdaler specie bokförd till 2 riksdaler 32 skillingar banco

³²¹ För en uttömmande framställning i detta ämne hänvisas till Karl-August Wallroth: *Sveriges mynt 1449-1917: bidrag till en svensk mynthistoria meddelade i myntdirektörens underdåniga ämbetsberättelser*, Numismatiska meddelanden, 22 (Stockholm 1918).

1835–1855:

1 riksdaler banco = 48 skillingar banco

1 skillingar banco = 12 runstycken banco

1 riksdaler specie = 128 skillingar banco = $2\frac{2}{3}$ riksdaler banco = 192 skillingar riksgäld
= 4 riksdaler riksgäld

1 dukat = 100 öre

1 dukat bokförd till 5 riksdaler 32 skillingar banco

1855–1873:

1 riksdaler specie i silver = 4 riksdaler riksmünt

1 riksdaler riksmünt = 100 öre = 32 skillingar banco

Källor och litteratur

Otryckt material

Landsarkivet i Vadstena: Norrköpings S:t Olai församlings arkiv

KIa:5 Kyrkorådets och sockenstämmans protokoll 1768–1783

KIa:6 Kyrkorådets protokoll 1769–1783 samt sockenstämmans protokoll 1772-1783 (renovationer)

KIa:7 Sockenstämmans protokoll 1785–1810 samt handlingar 1783–1797

KIa:8 Sockenstämmans protokoll 1811–1824

KIa:9 Sockenstämmans protokoll 1824–1845

KIa:10 Sockenstämmans protokoll 1846–1855

KIa:11 Sockenstämmans protokoll 1855–1860

KIb:1 Sockenstämmans handlingar 1709–1782

KIb:2 Sockenstämmans handlingar 1797–1810

KIb:3 Sockenstämmans handlingar 1811–1830

KIb:4 Sockenstämmans handlingar 1831–1860

KIIIa:1 Kyrkorådets protokoll 1783–1811

KIIIa:2 Kyrkorådets protokoll 1811–1833

KIIIa:3 Kyrkorådets protokoll 1833–1867

Norrköpings S:t Olai församlings arkiv

Olab:8 Diverse handlingar

Norrköpings stadsarkiv

6366 Bryggarmästare P. F. Garströms arkiv, volym 1, *Norrköpings Minne: Borgerskapet med flera 1670-1880*, (u.å.)

Tryckt material

1686 års kyrkolag, red. Gabriel Thulin (Stockholm 1939)

Edholm, Dag: "En af de största och förnämsta i riket: om orgelbygget i Stockholms Storkyrka 1791–96", *Stockholmsutsikter*, Samfundet Sankt Eriks årsbok 1996, red. Björn Hallerdt (Stockholm 1996), s. 64–82; även i *Orgelforum* 1998:3, s. 9–32

Edholm, Dag: *Orgelbyggare i Sverige 1600–1900 och deras verk* (Stockholm 1985)

Edholm, Dag: *Schwanorgeln i Ängsö kyrka* (Västerås 1998); även i *Orgelforum* 1998:4, s. 36–49

Erici, Einar & Unnerbäck, R. Axel: *Orgelinventarium: bevarade klassiska kyrkorglar i Sverige* (Stockholm 1988)

Fredriksson, Niclas & Unnerbäck, R. Axel: *The organ in the Hökhuvud church, Sweden*, GOArt organ documentation reports 2, red. Sverker Jullander (Göteborg 2001)

Göransson, Nils: *Sancta Cecilians tjänare i Linköping* (Linköping 1983)

Helenius-Öberg, Eva: "Instrumentbygge", *Musiken i Sverige*, band II, red. Leif Jonsson (Stockholm 1993), s. 169–188

Helenius-Öberg, Eva: "Olof Schwan och temperaturfrågor i 1770-talets brytningstid", *Övertorneåprojektet: Om restaureringen av orgeln i Övertorneå*, red. Lena Weman Ericson (Piteå 1999), s. 105–111

Helenius-Öberg, Eva: "Svenskt instrumentmakeri 1720–1800: en preliminär översikt" *STM* 59:1 (1977), s. 5–43

Helenius-Öberg, Eva: *Svenskt klavikordbygge 1720–1820: studier i hantverkets teori och praktik jämte instrumentens utveckling och funktion i Sverige under klassisk tid* (diss. Uppsala, Stockholm 1986)

Hülphers, Abraham Abrahamsson: *Historisk afhandling om musik och instrumenter* (Västerås 1773), faksimil (Stockholm 1969).

Isberg, Anders U.: *Malmö stads 600-årsjubileum 1319–1919* (Malmö 1919)

Karle, Gunhild: *Kungl. Hovkapellet i Stockholm och dess musiker 1772–1818*, 2. uppl. (Uppsala 2001)

Lindgren, Thorild: "Några synpunkter på disposition och verkuppställning i Cahmanskolans orglar", *STM* 1958, s. 156–190

Lindström, Ester: "Gångna tiders musikliv i Norrköping", *Norrköping*, Svenska stadsmonografier (Uppsala 1946), s. 303–315

Loos, Viggo: "Kulturen i Norrköping 1719–1800-talets mitt", *Norrköpings historia*, band IV (Stockholm 1968)

Martikainen, Juhani: *Orglar i Finland från tiden 1600–1800: deras byggare, historia, konstruktion och stil* (diss. Helsingfors 1997)

- Mårtensson, Björn-Olof: "Nagu – intressant finländsk orgel", *Svensk kyrkomusik* 1977:9 A/B, s. 187–188
- Nisbeth, Åke & Lamberth, Johan: *Sankt Olai kyrka, Norrköping* (Norrköping 1999)
- Norrköpings Tidningar* (1758–1786: *Norrköpings Wecko-Tidningar*)
- Ordning för kyrkobetjante i Linköpings stift* (Linköping 1795)
- Palmstedt, Erik: *Resedagbok 1778–1780*, red. Martin Olsson (Uppsala 1927)
- Ringborg, Edward: *Till Norrköpingskrönikan*, 6 band (Norrköping 1917–1923)
- Setterwall, Åke: *Erik Palmstedt 1741–1803: en studie i gustaviansk arkitektur och stadsbyggnadskonst* (diss. Stockholm 1945)
- Sohlmans musiklexikon*, 5 band, 2. uppl. (Stockholm 1975–1979)
- Sundelius, Hans Olof: *Norrköpings minne* (Norrköping 1798)
- Svensk tidskrift för musikkforskning (STM)*
- Unnerbäck, R. Axel: "Orgel och orgelfasad", Evald Gustafsson & Marian Ullén: *Växjö domkyrka, Sveriges kyrkor* 136, Småland 4:1 (Stockholm 1970), s. 178–186
- Walin, Stig: "Musiken vid skolorna i Sverige under upplysningstiden", *STM* 1938
- Wallroth, Karl-August: *Sveriges mynt 1449–1917: bidrag till en svensk mynthistoria meddelade i myntdirektörens underdåniga ämbetsberättelser*, Numismatiska meddelanden, 22 (Stockholm 1918)
- Wester, Bertil: "Gustavianskt orgelbyggeri", *Gustavianskt: studier kring den gustavianska tidens kulturhistoria tillägnade Sigurd Wallin på hans femtioårsdag* (Stockholm 1932) s.2 35–246; även i *Orgelforum* 1991:1, s. 21–34
- Wistedt, Sven: "Abbé Vogler och svensk orgelbyggnadskonst jämte några nyupptäckta Voglerdokument", *STM* 14 (1932), s. 28–57